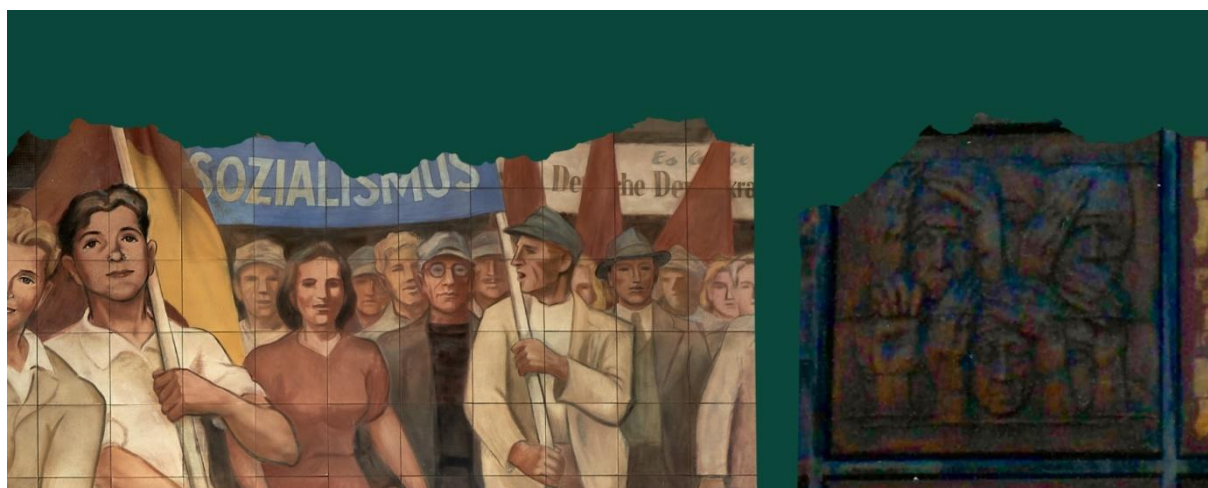

III Konferencja Międzynarodowa: Transformacje Europy Wschodniej w ostatnim stuleciu

Rok 1945 – między wojną a pokojem

(Refektarz, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 20–21 listopada 2025)

3rd International Conference: Transformations of Eastern Europe in the Last Century

The Year 1945 – Between War and Peace

(Refectory, Ossoliński National Institute, November 20–21, 2025)

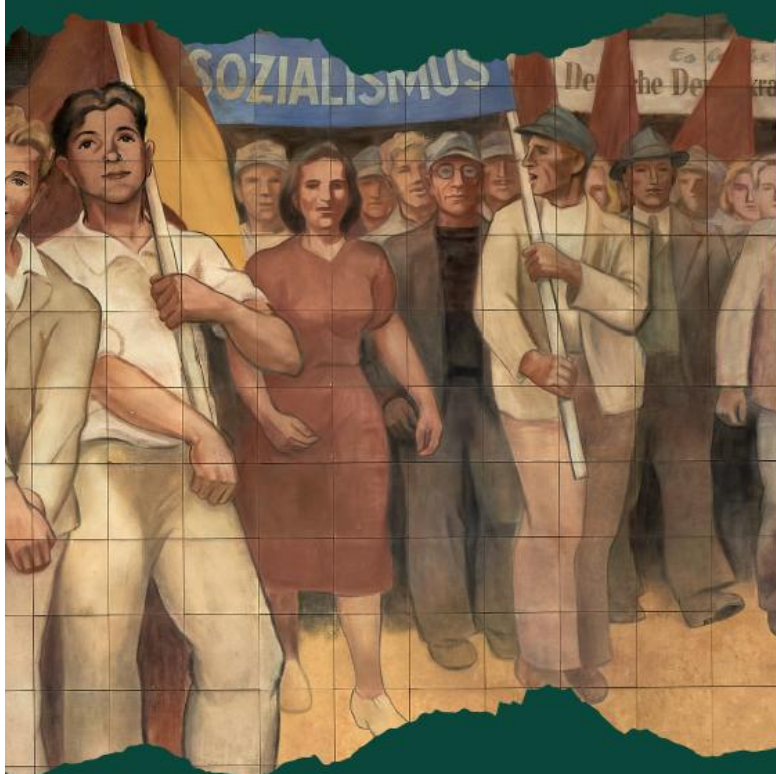

**DOLNY
ŚLĄSK**

III KONFERENCJA MIĘDZYNARODOWA

Transformacje Europy Wschodniej
w ostatnim stuleciu

Rok 1945 – między wojną a pokojem

INSTYTUT HISTORYCZNY UWR

20-21 listopada 2025

Tryb hybrydowy

Refektarz (Ossolineum,
ul. Szewska 3, 50-139 Wrocław)

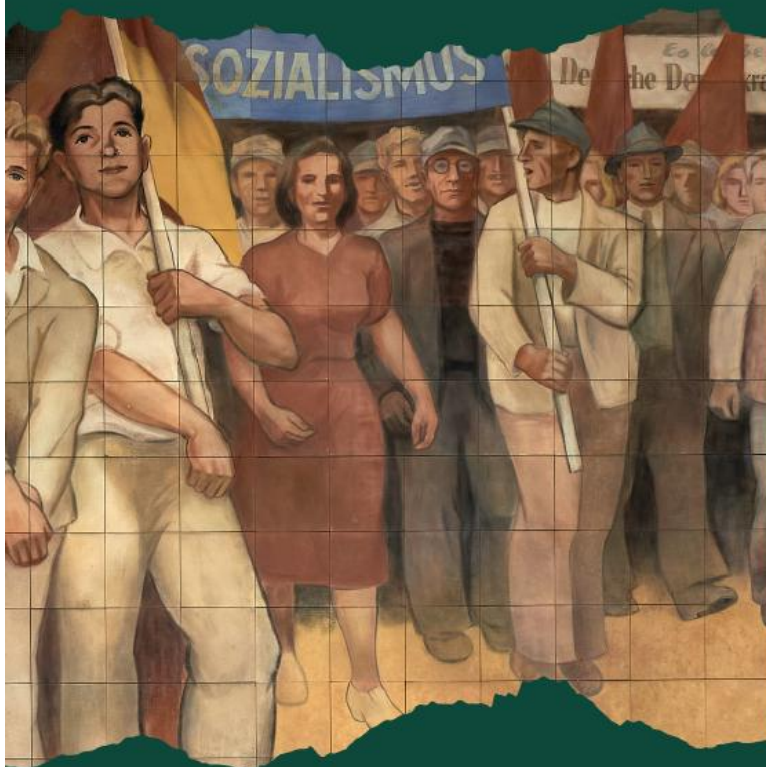
Google Meets

3RD INTERNATIONAL CONFERENCE

Transformations of Eastern Europe in the 20th Century

1945 – between war and peace

HISTORICAL INSTITUTE
OF THE UNIVERSITY OF WROCŁAW

November 20-21, 2025

Hybrid mode

Refectory (Ossolineum, Szewska
Street 37, 50-139 Wrocław)

Google Meets

Uniwersytet
Wrocławski

UCZELNIA
BADAWCZA
inicjatywa doskonalości

LOWER
SILESIA

DOLNY
ŚLĄSK

Spis treści

Program konferencji.....	6
Conference programme	11
1. dzień, 20 listopada 2025 r. (czwartek)	17
I sekcja	17
Galyna Starodubets.....	18
Piotr Olechowski	27
Piotr Cichoracki.....	33
Aliaksandr Smalianchuk.....	39
II sekcja	47
Pavel Ablamski.....	48
Andriy Slesarenko	54
Oksana Hysa	61
III sekcja.....	67
Mišo Dokmanović	68
Jerzy Rohoziński	74
Vitalija Stravinskienė	80
IV sekcja	86
Stsiapan Zakharkevich.....	87
Oleh Razyhrayev	90
Victor Shadurski	97
Leonid Zaskilniak	106
Dieter Pohl.....	114
V sekcja.....	122
Olena Datsiuk	123
Mariusz Fornagiel.....	129
Svitlana Soroka.....	140
2. dzień, 21 listopada 2025 r. (piątek)	146
I sekcja	146
Grzegorz Hryciuk	147
Jarosław Syrnyk.....	150
Joanna Hytrek-Hryciuk.....	156
Grzegorz Sokołowski	162
II Sekcja.....	169
Mykoła Kuczerepa.....	170
Aleksander Srebrakowski	176
Anna Kurpiel	180

III sekcja.....	186
Wojciech Marciniak	187
Marcelina Jakimowicz.....	192
Oleksandra Stasiuk	198
Robert Klementowski.....	207
Kamil Gleń	213
IV sekcja	219
Tamara Kutsaieva	220
Mateusz Jasik.....	228
Barbara Techmańska	237
Oksana Danylenko.....	240
Olena Rosińska	249

III KONFERENCJA MIĘDZYNARODOWA

Transformacje Europy Wschodniej w ostatnim stuleciu

Rok 1945 – między wojną a pokojem

INSTYTUT HISTORYCZNY UWR

20-21 listopada 2025 r.

III Konferencja Międzynarodowa: Transformacje Europy Wschodniej w ostatnim stuleciu

Rok 1945 – między wojną a pokojem

Program konferencji

Tryb hybrydowy

Miejsce obrad: Refektarz (Ossolineum, ul. Szewska 37, 50-139 Wrocław) oraz MS Teams

Komitety organizacyjny: dr hab. prof. UWr Małgorzata Ruchniewicz (kierownik naukowy), dr Magdalena Gibiec, dr hab. prof. UWr Grzegorz Hryciuk, dr Aleksander Srebrakowski

1. dzień, 20 listopada 2025 r. (czwartek)

Godz. 8.20–8.45 – **logowanie** uczestników w trybie online, **rejestracja** uczestników stacjonarnych

Godz. 8.45–9.00 – **powitanie uczestników i rozpoczęcie obrad**

I sekcja

Godz. 9.00–10.50

Moderator: dr hab. prof. UWr Grzegorz Hryciuk

1. Prof. Galyna Starodubets (Żytomierski Uniwersytet Państwowy im. Iwana Franki),
Радянізація простору проживання поляків Волині у 1920-х–1930-х роках: основні маркери змін повсякденного життя

2. Dr Piotr Olechowski (Uniwersytet Śląski w Katowicach / Instytut Strat Wojennych im. Jana Karskiego w Warszawie), *Działalność radzieckich służb specjalnych (NKWD) wobec Polaków w USRR w latach 1933–1936 oraz 1937–1938. Próba porównania podstaw represji*
3. Prof. dr hab. Piotr Cichoracki (Uniwersytet Wrocławski), *Białorusini w II RP wobec zagadnienia Rusi Zakarpackiej w latach 1938–1939*
4. Prof. Aliaksandr Smalianchuk (Instytut Sławistyki PAN), *Krajowiec Michał Römer (1880–1945): pomiędzy Polską, Litwą a Białorusią*

Dyskusja

Godz. 10.50–11.10 – przerwa kawowa

II sekcja

Godz. 11.10–12.40

Moderator: prof. Piotr Cichoracki

1. Dr Pavel Ablamski (Uniwersytet Śląski w Katowicach), *Polska i Polacy na łamach czasopisma „Biełaruskaje Żyćcio” (1919–1920)*
2. Prof. Andriy Slesarenko (Państwowy Uniwersytet Humanistyczny w Równem), *Antysemityzm w nazistowskich Niemczech w radzieckich filmach fabularnych lat 30. XX wieku*
3. Dr Oksana Hysa (Tarnopolski Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny im. W. Hnatiuka), *Kompozytor i muzykolog Myroslav Skoryk (1939–2020) – portret artysty w zwierciadle epoki*

Dyskusja

Godz. 12.40–13.40 – przerwa obiadowa

III sekcja

Godz. 13.40–15.10

Moderator: dr Aleksander Srebrakowski

1. Prof. Mišo Dokmanović (Ss. Cyril and Methodius University), *From Liberated Territory to a People's Republic: Macedonia in 1945*
2. Dr Jerzy Rohoziński (Instytut Pileckiego), *Rok 1945: narodziny sowieckiego islamu i sakralizacja „Wielkiej Wojny Ojczyźnianej” (przykład Kazachstanu)*
3. Dr Vitalija Stravinskienė (Instytut Historii Litwy), *Rok 1945 na Wileńszczyźnie: przemiany narodowościowe*

Dyskusja

Godz. 15.10–15.30 – przerwa kawowa

IV sekcja

Godz. 15.30–17.40

Moderator: dr hab. Prof. UW r Małgorzata Ruchniewicz

1. Doc. Stsiapan Zakharkevich (Europejski Uniwersytet Humanistyczny w Wilnie), *„Zjednoczeni bracia-Ukraińcy i bracia-Białorusini”: produkcja wiedzy przez radziecką etnografię w latach 1939–1941 jako środek epistemiologicznej służby ideologii i propagandzie*
2. Prof. Oleh Razyhrayev (Wołyński Narodowy Uniwersytet im. Łesi Ukrainki w Łucku), *Relacje i wspomnienia polskiej sowieckiej partyzantki jako źródło badań nad konfliktem polsko-ukraińskim w czasie II wojny światowej*
3. Prof. Victor Shadurski (Uniwersytet Wrocławski), *Wydarzenia II wojny światowej w propagandzie białoruskiego reżimu autorytarnego po 2020 roku*
4. Prof. Leonid Zashkilniak (Lwowski Uniwersytet Narodowy im. I. Franki), *Дискусії про колоніальне становище України в СРСР в сучасній українській історіографії*
5. Prof. Dieter Pohl (University of Klagenfurt), *Die vergessene Besatzung: (West-)Deutsches Geschichtsbewusstsein und Forschung zur Kriegsbesatzung in Osteuropa*

Dyskusja

Godz. 17.40–18.00 – przerwa kawowa

V sekcja

Godz. 18.00–19.30

Moderator: prof. Victor Shadurski

1. prof. Olena Datsiuk (Uniwersytet Wrocławski), *«Комуністична модернізація у Східній Європі»: обіцянки та реальність соціальних змін*
2. Mariusz Fornagiel (Uniwersytet Jagielloński), *Reforma rolna jako element budowy bezpieczeństwa wewnętrznego na Słowacji i w południowej Polsce (1945–1948)*
3. Prof. Svitlana Soroka (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy), *Referenda regionalne w okresie rozpadu ZSRR jako odzwierciedlenie sprzeczności społeczno-politycznych (na przykładzie Ukrainy i Mołdawii)*

Dyskusja

2. dzień, 21 listopada 2025 r. (piątek)

I sekcja

Godz. 9.00–10.50

Moderator: dr Wojciech Marciniak

1. Dr hab. prof. UWr Grzegorz Hryciuk (Uniwersytet Wrocławski), *Prawdziwy koniec wojny? Polacy na byłych Kresach Wschodnich II RP w obliczu zakończenia działań zbrojnych w Europie i Azji w 1945 r.*
2. Prof. Jarosław Syrnok (Uniwersytet Wrocławski), *Wysiedlenia obywateli polskich narodowości ukraińskiej w latach 1944–1947 – zmiana paradygmatu*
3. Dr Joanna Hytrek-Hryciuk (Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Muzeum Pana Tadeusza), *Do Polski, czyli dokąd? Uczennice Szkół Młodszych Ochotniczek i ich rozważania na temat przyjazdu do Polski*
4. Dr hab. Grzegorz Sokołowski (Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu), *Kościół powszechny? Narodowość a religia w perspektywie dolnośląskich przesiedleń roku 1945*

Dyskusja

Godz. 10.50–11.10 – przerwa kawowa

II Sekcja

Godz. 11.10–12.40

Moderator: dr Joanna Hytrek-Hryciuk

1. Prof. Mikołaj Kuczerępa (Wołyński Narodowy Uniwersytet im. Łesi Ukrainki w Łucku), *Wołyń 1944–1947: wojna po wojnie*
2. Dr Aleksander Srebrakowski (Uniwersytet Wrocławski), *Losy kadry naukowej i pracowników Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie po 1944 roku*
3. Dr Anna Kurpiel (Uniwersytet Wrocławski), *Półkożuszek z haftem jako świadek i uczestnik przemian społecznych na Dolnym Śląsku po II wojnie światowej*

Dyskusja

12.40–13.40 – przerwa obiadowa

III sekcja

Godz. 13.40–15.50

Moderator: dr hab. prof. UWr Barbara Techmańska

1. Dr Wojciech Marciniak (Uniwersytet Łódzki), *Trudne powitania z Ojczyzną. Pierwsze dni w powojennej Polsce w relacjach i wspomnieniach Sybiraków*

2. Dr Marcelina Jakimowicz (Uniwersytet Wrocławski), *Kolektywizacja zachodnioukraińskiej wsi w narracjach wspomnieniowych*
3. Prof. Oleksandra Stasiuk (Instytut Ukrainistyki im. I. Krypjakiewicza Narodowej Akademii Nauk Ukrainy), *Transformacje zbiorowych wyobrażeń Ukraińców o II wojnie światowej*
4. Dr hab. prof. UWr Robert Klementowski (Uniwersytet Wrocławski), *Rok 1945 – osiemdziesiąt lat później. Wyobrażenia – mity – idiosynkrazje*
5. Kamil Gleń (Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie), *Między nostalgią a rozliczeniem: pamięć społeczna o ZSRR w Armenii po 1991 roku*

Dyskusja

Godz. 15.50–16.10 – przerwa kawowa

IV sekcja

Godz. 16.10–18.20

Moderator: dr hab. prof. UWr Robert Klementowski

1. Tamara Kutsaieva (Narodowe Muzeum Historyczno-Architektoniczne „Twierdza Kijowska”), *The Concept of “Crisis / Military Museology” for Ukraine*
2. Mateusz Jasik (Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku), *Pułapki popularyzacji. Pytania o granicę między aktywizacją, a trywializacją edukacji historycznej w muzeach*
3. Dr hab. prof. UWr Barbara Techmańska (Uniwersytet Wrocławski), *Edukacja historyczna w Polsce na temat II wojny światowej (szkoły)*
4. Prof. Oksana Danylenko (niezależna badaczka), *Specyfika przedstawiania wydarzeń II wojny światowej w ukraińskich podręcznikach do historii: narracyjno-konfliktologiczna analiza treści*
5. Dr Olena Rosińska (Kijowski Narodowy Uniwersytet Ekonomiczny im. Wadima Hetmana), *Dyskurs narodowy w narracjach ukraińskich i polskich filmów o II wojnie światowej*

Dyskusja

Godz. 18.20–18.40 – Podsumowanie, zamknięcie konferencji

3RD INTERNATIONAL CONFERENCE

Transformations of Eastern Europe in the 20th Century

1945 – between war and peace

HISTORICAL INSTITUTE OF THE UNIVERSITY OF WROCŁAW

November 20-21, 2025

3rd International Conference: Transformations of Eastern Europe in the 20th Century.

1945 – between war and peace

Conference programme

Hybrid mode

Venue: Refectory (Ossolineum, Szewska Street 37, 50–139 Wrocław) and MS Teams

Conference organizing committee: Dr hab. prof. UWr Małgorzata Ruchniewicz (Head of the committee), Dr Magdalena Gibiec, Dr hab. prof. UWr Grzegorz Hryciuk, Dr Aleksander Srebrakowski

Day 1, 20 November 2025 (Thursday)

8.20 a.m. – 9.00 a.m. – Online login of participants, registration of stationary participants

8.45 a.m. – 9.00 a.m. – Opening ceremony

Section I

9.00 a.m. – 10.50 a.m.

Chair: dr hab. prof. UWr Grzegorz Hryciuk

1. Prof. Galyna Starodubets (Zhytomyr Ivan Franko State University), *The Sovietization of the Living Space of Poles in Volhynia in the 1920s–1930s: Main Markers of Everyday Life Changes*

2. Dr Piotr Olechowski (University of Silesia in Katowice / Jan Karski Institute of War Losses in Warsaw), *The Activities of Soviet Special Services (NKVD) Toward Poles in the Ukrainian SSR in 1933–1936 and 1937–1938: An Attempt to Compare the Bases of Repression*
3. Prof. dr hab. Piotr Cichoracki (University of Wrocław), *Belarusians in the Second Polish Republic and the Issue of Subcarpathian Rus in 1938–1939*
4. Prof. Aliaksandr Smalianchuk (Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences), *The Countryman Michał Römer (1880–1945): Between Poland, Lithuania, and Belarus*

Discussion

10.50 a.m. – 11.10 a.m. – coffee break

Section II

11.10 a.m. – 12.40 p.m.

Chair: prof. Piotr Cichoracki

1. Dr Pavel Ablamski (University of Silesia in Katowice), *Poland and the Poles in the Pages of the Magazine “Bielaruskaje Žyćcio” (1919–1920)*
2. Prof. Andriy Slesarenko (Rivne State University for the Humanities), *Antisemitism in Nazi Germany in Soviet Feature Films of the 1930s*
3. Dr Oksana Hysa (Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University), *The Composer and Musicologist Myroslav Skoryk (1939–2020) – A Portrait of the Artist in the Mirror of His Era*

Discussion

12.40 p.m. – 1.40 p.m. – lunch

Section III

1.40 p.m. – 3.10 p.m.

Chair: dr Aleksander Srebrakowski

1. Prof. Mišo Dokmanović (Ss. Cyril and Methodius University), *From Liberated Territory to a People’s Republic: Macedonia in 1945*
2. Dr Jerzy Rohoziński (Pilecki Institute), *The Year 1945: The Birth of Soviet Islam and the Sacralization of the “Great Patriotic War” (The Case of Kazakhstan)*
3. Dr Vitalija Stravinskienė (Institute of History of Lithuania), *The Year 1945 in the Vilnius Region: National Transformations*

Discussion

3.10 p.m. – 3.30 p.m. – coffee break

Section IV

3.30 p.m. – 5.40 p.m.

Chair: dr hab. Prof. UW Małgorzata Ruchniewicz

1. Doc. Stsiapan Zakharkevich, (European Humanities University in Vilnius), *“United Brothers–Ukrainians and Brothers–Belarusians”: The Production of Knowledge by Soviet Ethnography in 1939–1941 as a Means of Epistemological Service to Ideology and Propaganda*
2. Prof. Oleh Razyhrayev (Lesya Ukrainka Volyn National University in Lutsk), *Accounts and Memoirs of the Polish Soviet Partisans as a Source for Research on the Polish–Ukrainian Conflict during the Second World War*
3. Prof. Victor Shadurski (University of Wrocław), *The Events of the Second World War in the Propaganda of the Belarusian Authoritarian Regime after 2020*
4. Prof. Leonid Zaskilniak (Ivan Franko National University of Lviv), *Discussions on the Colonial Status of Ukraine in the USSR in Contemporary Ukrainian Historiography*
5. Prof. Dieter Pohl (University of Klagenfurt), *The Forgotten Occupation: (West) German Historical Consciousness and Research on the War Occupation in Eastern Europe*

Discussion

5.40 p.m. – 6.00 p.m. – coffee break

Section V

6.00 p.m. – 7.30 p.m.

Chair: prof. Victor Shadurski

1. prof. Olena Datsiuk (University of Wrocław), *“Communist Modernization in Eastern Europe”: Promises and the Reality of Social Change*
2. Mariusz Fornagiel (Jagiellonian University), *Agrarian Reform as an Element in Building Internal Security in Slovakia and Southern Poland (1945–1948)*
3. Prof. Svitlana Soroka (Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz), *Regional Referenda during the Dissolution of the USSR as a Reflection of Socio-Political Contradictions (The Case of Ukraine and Moldova)*

Discussion

Day 2, 21 November 2025 (Friday)

Section I

9.00 a.m. – 10.50 a.m.

Chair: dr Wojciech Marciniak

1. Dr hab. prof. UWr Grzegorz Hryciuk (University of Wrocław), *The Real End of the War? Poles in the Former Eastern Borderlands of the Second Polish Republic in the Face of the End of Military Operations in Europe and Asia in 1945*
2. Prof. Jarosław Syrnyk (University of Wrocław), *The Expulsions of Polish Citizens of Ukrainian Nationality in 1944–1947 – A Change of Paradigm*
3. Dr Joanna Hytrek-Hryciuk (The Ossoliński National Institute, Pan Tadeusz Museum), *To Poland – But Where Exactly? Students of the Junior Volunteer Schools and Their Reflections on Coming to Poland*
4. Dr hab. Grzegorz Sokołowski (Archdiocesan Archive in Wrocław), *A Universal Church? Nationality and Religion in the Context of the Lower Silesian Resettlements of 1945*

Discussion

10.50 a.m. – 11.10 a.m. – coffee break

Section II

11.10 a.m. – 12.40 a.m.

Chair: dr Joanna Hytrek-Hryciuk

1. Prof. Mikoła Kuczerepa (Lesya Ukrainka Volyn National University in Lutsk), *Volhynia 1944–1947: War after the War*
2. Dr Aleksander Srebrakowski (University of Wrocław), *Fates of the Academic Staff and Employees of Stefan Batory University in Vilnius after 1944*
3. Dr Anna Kurpiel (University of Wrocław), *The Half-Sheepskin Coat with Embroidery as a Witness and Participant of Social Changes in Lower Silesia after the Second World War*

Discussion

12.40 p.m. – 1.40 p.m. – lunch

Section III

1.40 p.m. – 3.50 p.m.

Chair: dr hab. prof. UWr Barbara Techmańska

1. Dr Wojciech Marciniak (University of Łódź), *Difficult Greetings with the Homeland: The First Days in Postwar Poland in the Accounts and Memories of Siberian Deportees*

2. Dr Marcelina Jakimowicz (University of Wrocław), *Collectivization of the Western Ukrainian Countryside in Memoir Narratives*
3. Prof. Oleksandra Stasiuk (I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies, National Academy of Sciences of Ukraine), *Transformations of Collective Ukrainian Perceptions of the Second World War*
4. Dr hab. prof. UWrocław Robert Klementowski (University of Wrocław), *The Year 1945 – Eighty Years Later: Imaginations – Myths – Idiosyncrasies*
5. Kamil Gleń (Commission of National Education University in Kraków), *Between Nostalgia and Reckoning: Social Memory of the USSR in Armenia after 1991*

Discussion

3.50 p.m. – 4.10 p.m. – coffee break

Section IV

4.10 p.m. – 6.20 p.m.

Chair: dr hab. prof. UWrocław Robert Klementowski

1. Tamara Kutsaieva (National Historical-Architectural Museum “The Fortress of Kyiv”), *The Concept of “Crisis / Military Museology” for Ukraine*
2. Mateusz Jasik (Museum of the Second World War in Gdańsk), *The Pitfalls of Popularization: Questions about the Boundary between Activation and Trivialization of Historical Education in Museums*
3. Dr hab. prof. UWrocław Barbara Techmańska (University of Wrocław), *Historical Education in Poland on the Topic of the Second World War (Schools)*
4. Prof. Oksana Danylenko (independent researcher), *The Specifics of Presenting Second World War Events in Ukrainian History Textbooks: A Narrative and Conflictological Content Analysis*
5. Dr Olena Rosińska (Vadym Hetman Kyiv National Economic University), *National Discourse in Ukrainian and Polish Films about the Second World War*

Discussion

6.20 p.m. – 6.40 p.m. – Conclusion, closing of the conference

Streszczenia wystąpień konferencyjnych według podziału na sekcje

/

**Abstracts of conference presentations in the order of appearance in
the program**

/

**Анотації конференційних виступів у порядку їх появи в
програмі**

1. dzień, 20 listopada 2025 r. (czwartek)

I sekcja

Godz. 9.00–10.50

/

Day 1, 20 November 2025 (Thursday)

Section I

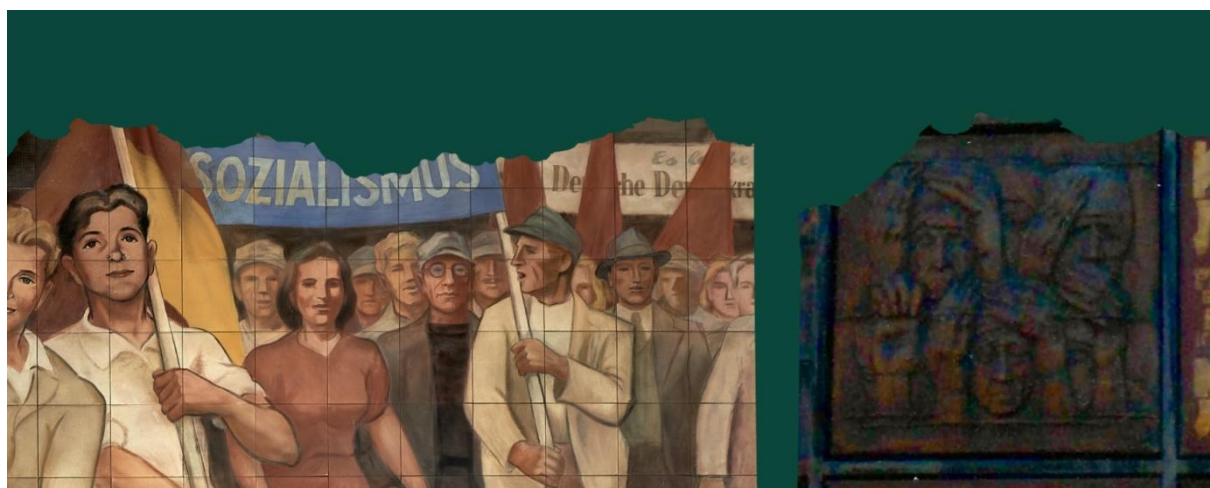
9.00 a.m. – 10.50 a.m.

/

День 1, 20 листопада 2025 року (четвер)

Секція I

Godz. 9.00–10.50

***Sowietyzacja przestrzeni życia Polaków na Wołyniu w latach 20.–30. XX wieku: główne
wyznaczniki zmian codzienności***

Streszczenie

W pierwszej ćwierci XX wieku jedną z największych mniejszości narodowych guberni wołyńskiej stanowili Polacy. Z inicjatywy władz bolszewickich we wrześniu 1925 roku, w ramach polityki korenizacji, utworzono w obwodzie żytomierskim rejony narodowościowe, w tym rejon polski z centrum w Dąbrowicy (później Marchlewsku), który istniał do 1935 roku.

Na przełomie lat 20. i 30. XX wieku głównymi czynnikami wpływającymi na relacje wewnątrz społeczności polskiej oraz na jej przystosowanie do nowych warunków życia były kampanie wyborcze, Hołodomor 1932–1933, akcje przesiedleńcze do odległych regionów ZSRR (lub – w najlepszym wypadku – do innych obwodów Ukrainy), a także represje wobec tzw. „elementów kontrrewolucyjnych”, których szczyt przypadł na lata 1933–1938.

Jednym z narzędzi demontażu tradycyjnych więzi społecznych na wsi była stosowana przez władze praktyka dzielenia ludności na „swoich” i „obcych”. „Obcym” przypisywano miano „wroga ludu”, którego znaczenie zmieniał się w zależności od politycznych, kulturalnych czy gospodarczych potrzeb władzy bolszewickiej. W różnych okresach byli oni określani jako „pozbawieni praw obywatelskich”, „wrogowie rewolucji”, „szkodnicy”, „kułacy” itp. W ten sposób tworzono szeroką warstwę społeczną ludzi wykluczonych ze swojego dotychczasowego sposobu życia.

Do głównych przyczyn marginalizacji miejscowej ludności poprzez nadanie jej statusu „pozbawionych praw” należało pochodzenie społeczne, przekonania polityczne i wykonywany zawód. Taka sytuacja zmuszała ludzi do poszukiwania porozumienia z nową władzą i dostosowania się do realiów nowej rzeczywistości. Aby nie zostać wykluczonym z aktywnego życia społecznego, politycznego i gospodarczego, chłopci – zwłaszcza młodzi – często byli zmuszeni wyrzekać się rodziny (męża, rodziców), swojego pochodzenia lub liczyć na zbiorowe poparcie współmieszkańców w prośbach do władz o przywrócenie praw politycznych czy zgodę na wstąpienie do kołchozu.

Od lat 30. XX wieku Polacy i Niemcy stali się obiektem manipulacji politycznych ze strony władzy bolszewickiej. Wraz z pogorszeniem się stosunków ZSRR z Polską i Niemcami nasiliły się represje wobec tych społeczności: ograniczano im kontakt z rodzinami za granicą,

kontrolowano korespondencję, oskarżano o zdradę, a wielu z nich przesiedlano do innych regionów Ukrainy lub przymusowo wysiedlano poza granice republiki. Jednocześnie wsie przygraniczne Wołynia zasiedlano nowymi osadnikami – w większości aktywistami bolszewickimi, mianowanymi przez władze na stanowiska kierownicze, jak przewodniczący kołchozu, rady wiejskiej czy brygadzista.

W okresie kolektywizacji Marchlewszczyzna długo pozostawała rejonem, w którym proces tworzenia kołchozów przebiegał najmniej intensywnie. Niemniej jednak kolektywizacja i Hołodomor 1933 roku spowodowały głębokie zmiany w codziennych praktykach społeczności narodowych. Władze celowo zaostrzały konflikty wewnątrz społeczności, dzieląc ją na dwa antagonistyczne obozy – biedotę i kułaków. Tworzono atmosferę podejrzliwości, strachu i nietolerancji. Podczas gdy część rodzin doświadczała represji, wielu, zwłaszcza młodych ludzi, próbowało zdobyć zaufanie władzy poprzez wstąpienie do partii bolszewickiej, grup aktywistów organizujących kołchozy czy różne organizacje społeczne działające na wsi pod kontrolą partii.

Niezwykle istotnym czynnikiem w ewolucji codzienności polskiej mniejszości narodowej na Wołyniu były represje przeprowadzone przez władze bolszewickie w ramach walki z tzw. „Polską Organizacją Wojskową”, sfabrykowaną przez NKWD w latach 1932–1933, oraz Wielki Terror lat 1937–1938.

Nota biograficzna

Galyna Starodubets – doktor nauk historycznych, profesor, profesor Katedry Historii Powszechnej Żytomierskiego Państwowego Uniwersytetu im. Iwana Franki. Ma ponad 30-letnie doświadczenie w pracy naukowo-dydaktycznej. Odznaczona nagrodami Ministerstwa Edukacji i Nauki Ukrainy. Zainteresowania naukowe obejmują najnowszą historię Ukrainy, w szczególności: historię i teorię stalinizmu, codzienność człowieka radzieckiego w okresie stalinizmu, mniejszości narodowe (Polaków i Niemców) w warunkach reżimu stalinowskiego oraz stalinowską politykę represji. Dorobek naukowy obejmuje około 300 publikacji, w tym kilka monografii i podręczników akademickich. Wybrane publikacje:

Галина Стародубець. Генеза західних концепцій тоталітаризму: історико-методологічний аналіз. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вип. 52. Збірник наукових праць / За заг. ред. О. А. Мельничука. Вінниця: ВДПУ, 2025. С. 154–163.

Стародубець Г., Репресивні практики сталінського режиму в 1930-х роках стосовно німецької національної меншини (за документами Державного архіву Житомирської області). *Архіви України*. 2025. №1 С. 118–133.

Starodubets G., Stasiuk O., The socio-political paradigm of the totalitarian in the poster art of the USSR and communist Poland in the period of late stalinism. *Eminak: Scientific Quarterly Journal*, 2024. 4(48). P. 96–115

Starodubets G., Women's Practices of Everyday Life in the Conditions of the Ukrainian Village in the First Years of Post-War Reconstruction (1944–1947). *Eminak: Scientific Quarterly Journal*, 2022. 3(39). C. 125–142.

*Sovietization of the Living Space of Poles in Volhynia in the 1920s–1930s: Key Markers of
Everyday Life Changes*

Abstract

In the first quarter of the 20th century, one of the largest national minorities in the Volhynian Governorate were Poles. On the initiative of the Bolshevik authorities, in September 1925, as part of the policy of *korenizatsiya* (indigenization), national districts were created in the Zhytomyr region, including a Polish one with its center in Dovbysh (later Marchlevsk), which existed until 1935.

At the turn of the 1920s–1930s, the main markers that influenced the nature of relations within the Polish community and its adaptation to new living conditions included election campaigns, the Holodomor of 1932–1933, forced relocations or deportations of families to remote regions of the USSR (or, in the best case, to other regions of Ukraine), and repressions against so-called “counterrevolutionary elements,” which peaked between 1933 and 1938.

One of the effective tools for dismantling the established interpersonal relationships within the rural community was the authorities’ policy of dividing the population into “ours” and “others.” The “others” were labeled as “enemies of the people,” with the nature of their supposed hostility defined according to the political, cultural, or economic needs of the Bolshevik regime. At different times, these people could be called “disenfranchised” (deprived of various civil rights, including voting), “enemies of the revolution,” “saboteurs,” or “kulaks.” Thus, a large social group emerged that existed outside the framework of its traditional way of life.

The main reasons for the marginalization of the local population through their classification as “disenfranchised” included social origin, political beliefs, and professional activity. Such circumstances forced people to seek ways to come to terms with representatives of the new authorities, adapting to the realities of the new regime. In order not to be excluded from active social, political, and economic life, peasants—especially young people—were often forced to renounce their families (spouses, parents), their past, or rely on the collective support of fellow villagers in petitions to the authorities to restore their political rights or to be allowed to join the collective farm.

Beginning in the 1930s, representatives of the Polish and German nationalities became objects of political manipulation by the Bolshevik regime. As Soviet relations with Poland and Germany deteriorated, pressure on Polish and German communities intensified: they were

restricted from communicating with relatives abroad, their correspondence was censored, they were collectively accused of treason, and many were forced to move to other regions of Ukraine or were deported beyond the republic's borders. Meanwhile, villages in the Volhynian border area were resettled with newcomers—mostly Bolshevik activists—appointed by the authorities to leadership positions such as collective farm chairmen, village council heads, or brigade leaders.

During collectivization, the Marchlevsk district long remained one of the areas where collective farms were formed least intensively. Nevertheless, collectivization and the Holodomor of 1933 brought profound changes to the everyday life of national communities. The authorities deliberately provoked internal conflicts by dividing the community into two antagonistic classes—poor peasants and kulaks. A climate of suspicion, fear, and intolerance was fostered. While some families suffered repression, many—especially the younger generation—sought to earn the authorities' trust by joining the Communist Party, collective farm organizing committees, or various state-controlled organizations in the countryside.

An extremely significant factor in the evolution of the everyday life of the Polish national minority in Volhynia were the repressions unleashed by the Bolshevik regime as part of the campaign against the so-called “Polish Military Organization,” fabricated by the NKVD in 1932–1933, and the Great Terror of 1937–1938.

Biographical note

Galyna Starodubets – Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor at the Department of World History, Zhytomyr Ivan Franko State University. Over 30 years of academic and teaching experience. Recipient of state awards from the Ministry of Education and Science of Ukraine. Her research interests include the modern history of Ukraine, particularly: the history and theory of Stalinism, everyday life of Soviet citizens during Stalinism, and the situation of national minorities (Poles and Germans) under the Stalinist regime, as well as Stalinist repressive policies. She is the author of about 300 publications, including several monographs and textbooks. Selected works:

Galyna Starodubets, “The Genesis of Western Concepts of Totalitarianism: A Historical and Methodological Analysis.” *Scientific Notes of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. History Series, Issue 52*, edited by O. A. Melnychuk. Vinnytsia: VDPU, 2025, pp. 154–163.

Starodubets G. “Repressive Practices of the Stalinist Regime in the 1930s toward the German National Minority (Based on Documents from the State Archive of Zhytomyr Region).” *Archives of Ukraine*, 2025, No. 1, pp. 118–133.

Starodubets G., Stasiuk O. “The Socio-Political Paradigm of the Totalitarian in the Poster Art of the USSR and Communist Poland during Late Stalinism.” *Eminak: Scientific Quarterly Journal*, 2024, 4(48), pp. 96–115.

Starodubets G. “Women’s Practices of Everyday Life in the Conditions of the Ukrainian Village in the First Years of Post-War Reconstruction (1944–1947).” *Eminak: Scientific Quarterly Journal*, 2022, 3(39), pp. 125–142.

***Радянізація простору проживання поляків Волині у 1920-х–1930-х роках: основні
маркери змін повсякденного життя***

Анотація

У першій чверті XX століття одну з найбільших національних менших Волинської губернії становили поляки. З ініціативи більшовицької влади в вересні 1925 року на Житомирщині у руслі політики коренізації було створено національні райони, зокрема, польський із центром у м. Довбиш (пізніше Мархлевськ), який проіснував до 1935 року.

На зламі 192-х–1930-х років основними маркерами, які впливали на характер взаємостосунків усередині польської громади, вироблення нею практик пристосування до нових умов життя, були виборчі кампанії, голодомор 1932–1933 років, акції з переселення/виселення родин у віддаленні регіони СРСР, або, в кращому випадку – в інші області України, репресії проти так званих «контрреволюційних елементів», пік активності яких припадає на 1933–1938 роки.

Як один із дієвих інструментів деконструювання усталеної системи міжособистісних стосунків усередині сільського соціуму, влада активно використовувала метод сепарування населення на «своїх» та «інших». На «не своїх» навішували ярлики «ворога народу», ворожість яких конкретизувалася залежно від політичних, культурно-просвітницьких чи економічних запитів більшовицької влади. У різні періоди вони могли бути «позбавленцями» (особами, позбавленими низки громадянських прав, зокрема, виборчих), «ворогами революції», «шкідниками», «куркулями» тощо. Таким чином формувалася численна соціальна верства людей, які перебували поза рамками звичного для них способу життя. Серед основних причин фактичної маргіналізації місцевого населення шляхом переведення їх до статусу позбавленців можна виокремити: соціальне походження, політичні переконання, професійну діяльність. Така ситуація змушувала людей шукати способи порозуміння з представниками нової влади, пристосовуючись до умов нової реальності. З метою не бути виключеним з активного суспільно-політичного та економічного життя громади, селяни, особливо молоді люди, часто-густо змушені були зрікатися своєї родини (чоловіка, батьків), свого минулого, або ж розраховувати на колективну підтримку земляків щодо їхнього прохання до влади надати їм політичні права, вступити до ненависного колгоспу тощо.

Починаючи з 1930-х років, представники польської та німецької національності стали об'єктами політичних маніпуляцій більшовицької влади. Внаслідок загострення стосунків СРСР з Польщею та Німеччиною посилювався тиск на польські та німецькі громади: їм обмежували можливості спілкування з родинами за кордоном, люстрували їхню переписку, огульно звинувачували у зрадництві і, нарешті, значна частина з них змушена була переселитися в іншій області України або ж була примусово виселена за межі республіки. Натомість волинські села прикордонної смуги заселялися переселенцями, котрі в масі своїй були більшовицькими активістами і призначалися владою на керівні посади – головою колгоспу чи сільради, бригадиром тощо.

У період колективізації Мархлевщина тривалий час залишалася районом, де процес створення колгоспів проходив найменш інтенсивно. Тим не менше, колективізація та голодомор 1933 року детермінували зміни повсякденних практик національних громад. Влада свідомо провокувала загострення конфліктів усередині громади, сепаруючи її на 2 антагоністичні класи – бідняків та куркульство. Нагніталася атмосфера підозрілості, страху, нетерпимості один до одного. Тоді, коли частина родин зазнавала репресій з боку радянської влади, чимало людей, особливо молодшого віку, шукали способів заслужити у неї довіру, наприклад, шляхом вступу до лав більшовицької партії, груп активістів з організації колгоспів, різного роду громадських організацій, які створювалися на селі під керівництвом партійних кураторів.

Надзвичайно важливим чинником еволюції повсякдення польської національної меншини Волині стали репресії, розгорнуті більшовицькою владою в рамках боротьби з членами сфабрикованої органами НКВС у 1932–1933 рр. так званої «Польської Організації Військової» та Великого терору 1937–1938 років.

Біографічна довідка

Стародубець Галина – доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка. Досвід науково-викладацької роботи – понад 30 років. Нагороджена державними відзнаками Міністерства освіти і науки України. Коло наукових інтересів охоплює актуальні питання новітньої історії України, зокрема: історія і теорія сталінізму, повсякдення радянської людини в період сталінізму, національні меншини (поляки і німці) в умовах сталінського режиму, сталінська репресивна політика. Науковий доробок складає близько 300 праць, серед яких, окрім статей, кілька монографій, навчальних посібників. Серед найновіших:

Галина Стародубець. Генеза західних концепцій тоталітаризму: історико-методологічний аналіз. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного*

університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 52. Збірник наукових праць / За заг. ред. О. А. Мельничука. Вінниця: ВДПУ, 2025. С. 154–163.

Стародубець Г., Репресивні практики сталінського режиму в 1930-х роках стосовно німецької національної меншини (за документами Державного архіву Житомирської області). *Архіви України*. 2025. №1 С. 118–133.

Starodubets G., Stasiuk O., The socio-political paradigm of the totalitarian in the poster art of the USSR and communist Poland in the period of late stalinism. *Eminak: Scientific Quarterly Journal*, 2024. 4(48). P. 96–115

Starodubets G., Women's Practices of Everyday Life in the Conditions of the Ukrainian Village in the First Years of Post-War Reconstruction (1944–1947). *Eminak: Scientific Quarterly Journal*, 2022. 3(39). С. 125–142.

Piotr Olechowski

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Instytut Strat Wojennych im. Jana Karskiego w Warszawie

Działalność radzieckich służb specjalnych (NKWD) wobec Polaków w USRR w latach 1933–1936 oraz 1937–1938. Próba porównania podstaw represji

Streszczenie

W wystąpieniu zaprezentowane zostaną (na konkretnych kilkunastu przykładach) najistotniejsze podstawy represji wobec ludności polskiej na terenie USRR ze strony radzieckich służb specjalnych w okresie odejścia od polityki „korenizacji” na początku lat 30. XX wieku oraz w czasie „operacji polskiej” w latach 1937–1938. Pierwsza cezura wyznacza w istocie początek masowych represji (w tym deportacji), związanych przede wszystkim ze sprawą fikcyjnej Polskiej Organizacji Wojskowej (POW), rzekomo działającej w tym czasie na obszarze całego ZSRR. Druga natomiast odnosi się do zaplanowanej i przeprowadzonej w szerokim wymiarze akcji, skierowanej przeciwko ludności polskiej, jako jedna z tzw. operacji narodowych. W obu przypadkach postępowania toczono były w oparciu o ówczesne radzieckie prawodawstwo, które jednak nie przewidywało zastosowanych wówczas rozwiązań (jak choćby tryb albumowy, polegający na wcześniejszym przygotowaniu listy osób przeznaczonych do skazania). Jednocześnie wynika z tego, że przedmiotowe działania miały charakter nielegalny i bezprawny.

Przy zaproponowanym zestawieniu komparatystycznym powstanie możliwość udzielenia odpowiedzi na pytanie nie tylko o kwestie prawne, ale także stosowane w obu okresach metody śledcze i wydawane decyzje skazujące. Ukazany zostanie również sam przebieg postępowań oraz postawy osób podejrzanych o działalność na szkodę ZSRR. Wielokrotnie bowiem zakończenie śledztwa uwarunkowane było od podejścia osób oskarżonych – w przypadku konsekwentnego zaprzeczania, mimo stosowanych tortur, można było uzyskać zwolnienie z tymczasowego aresztu (nazywane wówczas zakończeniem śledztwa bez decyzji skazującej).

Zaproponowane podejście badawcze pozwoli również na określenie istotnego elementu polityki wewnętrznej wobec Polaków na terenie ówczesnych obwodów winnickiego, żytomierskiego i odeskiego USRR w perspektywie szerszych działań administracyjnych, mających na celu pełną sowietyzację regionu.

Biogram

Piotr Olechowski – nauczyciel akademicki, doktor nauk humanistycznych. Absolwent studiów historycznych na uniwersytetach w Szczecinie i Rzeszowie. Adiunkt badawczo-dydaktyczny w

Instytucie Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, pracownik Instytutu Strat Wojennych im. Jana Karłowicza w Warszawie. Zainteresowania naukowe obejmują sytuację Polaków w ZSRR, sowietyzację dawnych ziem wschodnich II RP, dzieje polskiej dyplomacji w ZSRR i granicy polsko-radzieckiej oraz działalność radzieckich służb specjalnych i sądownictwa

Piotr Olechowski
University of Silesia in Katowice
Jan Karski Institute of War Losses in Warsaw

Activities of the Soviet Special Services (NKVD) Toward Poles in the Ukrainian SSR in 1933–1936 and 1937–1938: An Attempt to Compare the Bases of Repression

Abstract

The paper presents—based on several specific examples—the main legal and ideological grounds for repressions against the Polish population in the Ukrainian SSR carried out by the Soviet special services during two distinct periods: the retreat from the policy of “korenizatsiya” (indigenization) in the early 1930s and the “Polish Operation” of 1937–1938. The first period marks, in fact, the beginning of mass repressions (including deportations) associated primarily with the fabricated case of the Polish Military Organization (POW), allegedly operating across the entire USSR at that time. The second period concerns a large-scale, premeditated campaign targeting the Polish population as one of the so-called “national operations.”

In both cases, investigations were formally conducted under Soviet legislation, which, however, did not provide for the procedures that were actually applied (such as the “album procedure,” whereby lists of persons to be sentenced were prepared in advance). It clearly follows that these actions were illegal and unlawful.

A comparative analysis will make it possible to address not only legal aspects but also the investigative methods and sentencing practices employed during both periods. The paper will also present the course of the proceedings and the behavior of those accused of anti-Soviet activity. In many cases, the conclusion of an investigation depended on the attitude of the accused—consistent denial, even under torture, could lead to release from custody (referred to at the time as “termination of the investigation without a sentencing decision”).

This comparative approach also allows for identifying key elements of internal Soviet policy toward Poles in the Vinnytsia, Zhytomyr, and Odesa regions of the Ukrainian SSR, in the broader context of administrative measures aimed at the full Sovietization of these territories.

Biographical Note

Piotr Olechowski – PhD in Humanities, university lecturer, and researcher. A graduate in history from the Universities of Szczecin and Rzeszów. Assistant professor at the Institute of History, University of Silesia in Katowice, and researcher at the Jan Karski Institute of War Losses in Warsaw. His academic interests include the situation of Poles in the USSR, the Sovietization of

the former eastern territories of the Second Polish Republic, the history of Polish diplomacy in the USSR and along the Polish–Soviet border, as well as the operations of the Soviet special services and judiciary.

Пйотр Олеховський

Сілезький університет у Катовіцах

Інститут воєнних втрат імені Яна Карського у Варшаві

Діяльність радянських спеціальних служб (НКВС) щодо поляків в УРСР у 1933–1936 та 1937–1938 роках. Спроба порівняння підстав репресій

Анотація

У доповіді буде представлено — на основі кількох конкретних прикладів — основні правові та ідеологічні підстави репресій проти польського населення на території УРСР, здійснюваних радянськими спеціальними службами у два різні періоди: під час відходу від політики «коренізації» на початку 1930-х років та у ході так званої «польської операції» 1937–1938 років. Перший період фактично означає початок масових репресій (зокрема депортацій), пов'язаних передусім із вигаданою справою Польської військової організації (ПОВ), яка нібито діяла тоді на всій території СРСР. Другий період стосується заздалегідь спланованої масштабної акції, спрямованої проти польського населення, як однієї з так званих «національних операцій».

В обох випадках слідчі дії формально проводилися на підставі радянського законодавства, яке, однак, не передбачало тоді застосованих процедур (наприклад, «альбомного порядку», коли списки осіб, призначених до засудження, готувалися заздалегідь). З цього однозначно випливає, що ці дії мали незаконний і протиправний характер.

Порівняльний аналіз дозволяє відповісти не лише на питання правових аспектів, але й дослідити методи слідства та практику винесення вироків, застосовувані в обох періодах. У доповіді також буде показано хід проваджень та поведінку осіб, звинувачених у діяльності на шкоду СРСР. Часто завершення слідства залежало від позиції обвинувачених — у випадках послідовного заперечення, навіть попри тортури, можна було домогтися звільнення з-під варті (так званого «завершення слідства без винесення вироку»).

Запропонований підхід також дозволяє визначити ключові елементи внутрішньої політики СРСР щодо поляків на території тодішніх Вінницької, Житомирської та Одеської областей УРСР у ширшому контексті адміністративних заходів, спрямованих на повну советизацію регіону.

Біографічна довідка

Пйотр Олеховський — доктор гуманітарних наук, викладач і науковий працівник. Випускник історичних студій університетів у Щецині та Жешуві. Ад'юнкт кафедри історії Сілезького університету в Катовіцах і співробітник Інституту воєнних втрат імені Яна Карського у Варшаві. Наукові інтереси охоплюють становище поляків у СРСР, советизацію колишніх східних земель Другої Речі Посполитої, історію польської дипломатії в СРСР та на польсько-радянському кордоні, а також діяльність радянських спеціальних служб і судової системи.

Białorusini w II RP wobec zagadnienia Rusi Zakarpackiej w latach 1938–1939

Streszczenie

Kwestia Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) stała się w latach 1938–1939 jednym z istotnych zagadnień polityki europejskiej. Ten peryferyjny region, do 1918 r. wchodzący w skład węgierskiej części monarchii Habsburgów, po zakończeniu I wojny światowej włączony do Czechosłowacji, a zamieszkany w przeważającej mierze przez ludność ukraińską/rusińską, na krótki czas skupił na sobie zainteresowanie nie tylko krajów Europy Środkowej (Polska, Węgry, Rumunia), ale także państw o statusie mocarstw kontynentalnych (Niemiec i Włoch). Ze względu na strukturę etniczną stał się również kluczowym obszarem z punktu widzenia ukraińskiego ruchu narodowego, którego wówczas główne ośrodki znajdowały się na terenie II Rzeczypospolitej. Z punktu widzenia władz Polski krzyżowały się więc tu kwestie położenia geopolitycznego (postulat utworzenia granicy polsko-węgierskiej) ze sprawami bezpieczeństwa wewnętrznego (Ruś Zakarpacka jako centrum ukraińskiej irredenty).

Problem przyszłości Rusi Zakarpackiej zwracał uwagę środowisk politycznych reprezentujących inne mniejszości narodowe zamieszkujące II Rzeczpospolitą. Dotyczyło to również Białorusinów. Zainteresowanie, jakie pojawiło się w obrębie tejże grupy narodowej zamieszkującej państwo polskie, było uwarunkowane nie tylko statusem „mniejszości narodowej”, ale także przekonaniem o narastającej presji polonizacyjnej ze strony władz. Z perspektywy białoruskiej pojawiało się więc pytanie, czy rozwiązania ustrojowe i prawno-międzynarodowe, jakie zostałyby przyjęte dla Rusi Zakarpackiej, nie stworzą także Białorusinom zamieszkującym II RP perspektyw korzystnych zmian w ich położeniu. Białoruski ogląd wydarzeń lat 1938–1939 nasycony był więc sympatiami w stosunku do ukraińskiego projektu narodowego, który był realizowany we wschodniej części Czechosłowacji: najpierw pod postacią autonomii, a następnie jako próba stworzenia samodzielnego organizmu państwowego. Podobnie jak w wypadku innych ukraińskich przedsięwzięć na niwie narodowej, także państwowotwórcza próba na Rusi Zakarpackiej była dla aktywnych wówczas w Polsce działaczy białoruskich pośrednim wzorcem dla własnego postępowania. Utworzenie granicy polsko-węgierskiej, jakie dokonało się na skutek akcji militarnej Budapesztu z marca 1939 r., było więc z perspektywy narodowych środowisk białoruskich wydarzeniem zdecydowanie negatywnym, bo podważającym nadzieje na emancypację polityczną tych grup narodowych, które pozbawione były dotąd własnej państwowości.

Biogram

Piotr Cichoracki – profesor, pracownik Uniwersytetu Wrocławskiego, zainteresowania badawcze: dzieje Polski i Europy Środkowo-Wschodniej I połowy XX w. ze szczególnym uwzględnieniem: historii obozu piłsudczykowskiego, bezpieczeństwa wewnętrznego, stosunków narodowościowych, województw północno-wschodnich II RP. Najważniejsze publikacje zwarte: *Legenda i polityka. Kształtowanie się wizerunku Marszałka Józefa Piłsudskiego w świadomości zbiorowej społeczeństwa polskiego w latach 1918–1939*, Kraków 2005; *Droga ku anatemie. Wacław Kostek-Biernacki (1884–1957)*, Warszawa 2009; *II Rzeczpospolita wobec najpoważniejszych incydentów zbrojnych w województwach północno-wschodnich*, Łomianki 2012; *Województwo poleskie 1921–1939. Z dziejów politycznych*, Łomianki 2014; *Komuniści na Polesiu 1921–1939*, Łomianki 2016; *Oblicza buntu społecznego w II Rzeczypospolitej doby wielkiego kryzysu (1930–1935)*, Kraków 2019 [wspólnie z J. Dufurat i J. Mierzwą].

Belarusians in the Second Polish Republic and the Question of Subcarpathian Ruthenia in 1938–1939

Abstract

The issue of Subcarpathian (Transcarpathian) Ruthenia became, in 1938–1939, one of the key problems of European politics. This peripheral region—until 1918 part of the Hungarian half of the Habsburg Monarchy, later incorporated into Czechoslovakia after the First World War and inhabited mainly by a Ukrainian/Rusyn population—briefly drew the attention not only of Central European states (Poland, Hungary, Romania) but also of major continental powers such as Germany and Italy.

Because of its ethnic composition, the region became crucial from the viewpoint of the Ukrainian national movement, whose main centers were then located within the Second Polish Republic. From the perspective of the Polish authorities, two dimensions intersected here: geopolitical interests (the postulate of establishing a Polish-Hungarian border) and internal security concerns (Subcarpathian Ruthenia as a potential hub of Ukrainian irredentism).

The future of the region also attracted the attention of political circles representing other national minorities in the Second Republic, including the Belarusians. Their interest in the matter was shaped not only by their status as a minority but also by a sense of increasing Polonization pressure from the state authorities. From the Belarusian point of view, a question emerged: might the constitutional and international-legal solutions adopted for Subcarpathian Ruthenia open prospects for improving the situation of Belarusians living in Poland?

Thus, the Belarusian perception of the events of 1938–1939 was imbued with sympathy for the Ukrainian national project being realized in eastern Czechoslovakia — initially in the form of autonomy, later as an attempt to create an independent state entity. As with other Ukrainian national initiatives, the state-building experiment in Subcarpathian Ruthenia served as an indirect model for politically active Belarusians in interwar Poland.

The establishment of a Polish-Hungarian border following the Hungarian military action of March 1939 was therefore regarded by Belarusian national circles as a decisively negative development, as it undermined hopes for the political emancipation of national groups that had previously lacked their own statehood.

Biographical note

Piotr Cichoracki – Professor at the University of Wrocław. His research focuses on the history of Poland and Central-Eastern Europe in the first half of the 20th century, with particular attention to the Piłsudski camp, internal security, ethnic relations, and the north-eastern provinces of the Second Polish Republic. Major publications: *Legenda i polityka. Kształtowanie się wizerunku Marszałka Józefa Piłsudskiego w świadomości zbiorowej społeczeństwa polskiego w latach 1918–1939*, Kraków 2005; *Droga ku anatemie. Wacław Kostek-Biernacki (1884–1957)*, Warszawa 2009; *II Rzeczpospolita wobec najpoważniejszych incydentów zbrojnych w województwach północno-wschodnich*, Łomianki 2012; *Województwo poleskie 1921–1939. Z dziejów politycznych*, Łomianki 2014; *Komuniści na Polesiu 1921–1939*, Łomianki 2016; *Oblicza buntu społecznego w II Rzeczypospolitej doby wielkiego kryzysu (1930–1935)*, Kraków 2019 [co-authored with J. Dufrat and J. Mierzwa].

*Білоруси у Другій Речі Посполитій і питання Підкарпатської (Закарпатської) Русі в
1938–1939 роках*

Анотація

Проблема Підкарпатської (Закарпатської) Русі стала у 1938–1939 роках одним із важливих питань європейської політики. Цей периферійний регіон, який до 1918 року входив до угорської частини Габсбурзької монархії, після Першої світової війни був приєднаний до Чехословаччини й населений переважно українським/русинським населенням, на короткий час привернув увагу не лише країн Центральної Європи (Польща, Угорщина, Румунія), але й континентальних держав — Німеччини та Італії.

З огляду на етнічну структуру цей регіон став ключовим з точки зору українського національного руху, головні центри якого в той час перебували на території Другої Речі Посполитої. Для польської влади тут перетиналися питання геополітичного становища (постулат створення польсько-угорського кордону) і внутрішньої безпеки (Закарпатська Русь як центр української ірреденти).

Проблема майбутнього Закарпатської Русі привертала також увагу політичних середовищ, що представляли інші національні меншини Другої Речі Посполитої, зокрема білорусів. Їхній інтерес до цього питання був зумовлений не лише статусом «національної меншини», але й переконанням у зростаючому колонізаційному тиску з боку польської влади.

З білоруської перспективи виникало питання, чи не створять конституційні та міжнародно-правові рішення, прийняті щодо Закарпатської Русі, також і для білорусів сприятливі перспективи зміни їхнього становища.

Білоруське бачення подій 1938–1939 років було пройняте симпатією до українського національного проєкту, що реалізовувався у східній частині Чехословаччини — спочатку у формі автономії, а потім у спробі створення самостійного державного організму. Подібно до інших українських ініціатив на національному ґрунті, державотворчі зусилля на Закарпатті слугували для білоруських діячів у Польщі непрямым взірцем для власних дій.

Створення польсько-угорського кордону внаслідок військової акції Будапешта у березні 1939 року розцінювалося білоруськими національними колами вкрай негативно, оскільки воно підривало надії на політичну емансипацію тих національних груп, які до того часу були позбавлені власної державності.

Біографічна довідка

Пйотр Ціхорацкі — професор, співробітник Вроцлавського університету. Його наукові зацікавлення охоплюють історію Польщі та Центрально-Східної Європи першої половини ХХ ст., з особливим акцентом на історію табору пілсудчиків, внутрішню безпеку, національні відносини та північно-східні воєводства Другої Речі Посполитої. Найважливіші праці: *Legenda i polityka. Kształtowanie się wizerunku Marszałka Józefa Piłsudskiego w świadomości zbiorowej społeczeństwa polskiego w latach 1918–1939*, Краків 2005; *Droga ku anatemie. Wacław Kostek-Biernacki (1884–1957)*, Варшава 2009; *II Rzeczpospolita wobec najpoważniejszych incydentów zbrojnych w województwach północno-wschodnich*, Ломянкі 2012; *Województwo poleskie 1921–1939. Z dziejów politycznych*, Ломянкі 2014; *Komuniści na Polesiu 1921–1939*, Ломянкі 2016; *Oblicza buntu społecznego w II Rzeczypospolitej doby wielkiego kryzysu (1930–1935)*, Краків 2019 (спільно з Й. Дуфрат та Й. Мержвою).

Krajowiec Michał Römer (1880–1945): pomiędzy Polską, Litwą a Białorusią

Streszczenie

Michał Pius Römer (Mykolas Pijus Römeris) należy do kluczowych postaci w historii idei krajowej. Jego osobie poświęcono wiele publikacji, głównie autorów polskich i litewskich, w których działalność i poglądy omawiane są zazwyczaj w kontekście stosunków polsko-litewskich. W istocie jednak krajowość Römera, podobnie jak innych „ostatnich obywateli Wielkiego Księstwa Litewskiego”, sytuowała się nie pomiędzy Polską a Litwą w dzisiejszym, politycznym znaczeniu, lecz pomiędzy Polską a historyczną Litwą. Ważną częścią tej ostatniej była współczesna Białoruś. Bez uwzględnienia białoruskiego komponentu w poglądach i działalności krajowców nie jest możliwa rzetelna ocena znaczenia fenomenu krajowości w historii całego regionu Białoruś–Litwa–Polska.

Głównym pytaniem tego referatu jest to, jakie miejsce zajmowała Białoruś oraz białoruskie odrodzenie narodowe w poglądach i działalności Michała Römera.

Idea krajowa, czyli koncepcja krajowości, najczęściej ujmowana jest jako specyficzny typ ideologii narodu politycznego lub obywatelskiego. Została sformułowana na początku XX w. na ziemiach Białorusi i Litwy przez przedstawicieli wspólnoty Polaków litewskich. Krajowcy twierdzili, że wszyscy rdzenni mieszkańcy historycznej Litwy – niezależnie od ich orientacji etnokulturowej i pochodzenia społecznego – należą do jednej wspólnoty narodowej. Niektórzy nazywali ją „narodem Litwinów”. Do kategorii „rdzennych” zaliczano Litwinów, Białorusinów, Polaków, a czasem także Żydów. Głównym kryterium przynależności narodowej był patriotyzm wobec historycznej Litwy, postrzeganej jako region odrębny zarówno od Rosji, jak i od Polski. Każdy patriota stawał się automatycznie „obywatelem Kraju”. Wyraźnym zamiarem krajowców była demokratyzacja pojęcia obywatelstwa, które w czasach Wielkiego Księstwa Litewskiego odnosiło się jedynie do przedstawicieli elity społecznej. Michał Römer był jednym z głównych ideologów krajowości w jej wersji demoktarycznej.

Problematyka białoruska zajmowała poczesne miejsce w światopoglądzie i koncepcji krajowej Römera. Jego osobisty stosunek do Białorusi i narodu białoruskiego nie był tak emocjonalny jak do Litwy, ale jednocześnie prześląknięty wielką sympatią. Świadczy o tym jego niedokończona autobiografia, wielokrotnie wyrażane zainteresowanie białoruskim odrodzeniem narodowym oraz refleksje nad fenomenem międzycywilizacyjnym Białorusi, co czyniło ją niezwykle przydatną do realizacji idei krajowej. Oczywiście jest, że dla Michała Römera Białoruś

i odrodzenie białoruskie były istotnymi elementami zarówno koncepcji krajowej, jak i jej praktycznej realizacji. Jego uwagę o Litwie i Białorusi jako dwóch regionach na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1906) można uznać za klucz do odpowiedzi na główne pytanie tego tekstu. Białoruś, postrzegana jako integralna część historycznej Litwy, była dla krajowca Römer, a nie mniej ważna niż Litwa. Dlatego w okresie przedwojennym był on pierwszym wnikliwym analitykiem białoruskiego ruchu narodowego. Publicystyka Römera zawsze zawierała uwagi krytyczne, związane głównie z faktem, że znaczna część białoruskiego chłopstwa nie akceptowała i nie popierała idei narodowej w wersji redakcji czasopisma „Nasza Niwa”. Jednocześnie zawsze wyrażał nadzieję na „przebudzenie” Białorusinów i nie szczędził życzliwych słów białoruskiej inteligencji, która przewodziła temu procesowi. W liście do Antona Łuckiewicza (kwiecień 1917 r.) Römer wyznał serdeczną sympatię dla Białorusinów i szacunek dla białoruskich elit.

Römer uważnie śledził proces białoruskiego odrodzenia i w miarę możliwości przyczyniał się do jego rozwoju, aktywnie współpracował z politykami i starał się wzmacniać elementy idei narodowej w ruchu białoruskim. Był jednym z tych polskich i krajowych polityków, którzy rozumieli wagę kwestii białoruskiej dla przyszłości regionu Białoruś–Litwa–Ukraina–Polska. W czasie I wojny światowej krajowiec Römer aktywnie zachęcał liderów ruchu polskiego do kontaktów z politykami białoruskimi w ramach koncepcji zdemokratyzowanej „idei jagiellońskiej”. W swoich rozważaniach nad powojennymi stosunkami między Rosją a Europą zwracał uwagę na ogromną rolę Białorusi (a także Ukrainy) jako „klucza” Rosji w jej dążeniu na Zachód. Jego zdaniem, aby pozbawić ją tego „klucza”, Europa, a przede wszystkim Polska, powinny były uznać odrębność Białorusinów (i Ukraińców) i wspierać ich rozwój narodowy. W rezultacie Białorusini mogli stać się sojusznikami Polski. Niestety, historia potoczyła się inaczej. Białoruska Republika Ludowa, ogłoszenie której Römer poparł, przegrała walkę o niepodległość. Zawarcie pokoju ryskiego (1921) między Rosją sowiecką a Polską, podział ziem białoruskich, przyłączenie do Polski Zachodniej Białorusi uczyniło z Białorusinów przeciwników państwa polskiego. To ostatnie zresztą przewidział również Michał Römer.

W okresie międzywojennym Römer żywo interesował się ruchem białoruskim, chociaż kwestja białoruska nie była na pierwszym planie jego zainteresowań politycznych. Odnowienie kontaktów z działaczami ruchu białoruskiego nastąpiło jesienią 1939 r., po tym jak Wilno stało się stolicą Litwy. W latach 1939–1940 tacy białoruscy działacze jak Adam Stankiewicz i Władysław Tołoczka byli głównymi rozmówcami profesora Römera w kwestiach krajowości.

Biogram

Aliaksandr Smalianchuk – prof. dr hab., pracuje w Instytucie Slawistyki PAN. Redaktor naczelny rocznika historii antropologizującej „Homo Historicus”. Problematyka badawcza dotyczy historii ruchów narodowościowych na Białorusi i Litwie w XIX-XX w., w tym także dziejów ruchu krajowców, politycznej historii Białorusi w XX w., stosunków białorusko-polskich, memory studies Białorusi (historia mówiona, lieux de memoire).

Główne publikacje: *Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864 – люты 1917*, Гродно 2001; другое выданне, Санкт Петербург 2004; *Краёвая ідэя ў беларускай гісторыі*, Мінск 2017; *Раман Скірмунт (1868–1939): жыццянiс грамадзянiна Краю*, Мінск 2018; другое выданне, Вроцлаў 2025; *Мiтрафан Доўнар-Запольскі (1867–1934): асоба ў дакументах і ўспамiнах* (współredaktor), Мінск 2020; *Za pierwszych Sowietów. Pogranicze polsko-białoruskie w latach 1939–1941 w relacjach ustnych mieszkańców Białorusi* (redaktor), Warszawa 2021; *„Operacja polska” NKWD 1937–1938 na tle represji wobec Polaków w Białoruskiej SRS. Dokumenty* (współredaktor), Warszawa 2022; *„Wyzwoleni” i zniewoleni. Polsko-białoruskie pogranicze 1939-1941 w białoruskich dokumentach archiwalnych* (redaktor), Warszawa 2023.

The “Krajowiec” Michał Römer (1880–1945): Between Poland, Lithuania, and Belarus

Abstract

Michał Pius Römer (Mykolas Pijus Römeris) is one of the key figures in the history of the *krajowa* (regionalist) idea. His life and thought have been the subject of many publications, mainly by Polish and Lithuanian scholars, who usually analyze his activities and views in the context of Polish–Lithuanian relations. In reality, however, Römer’s *krajowość*, like that of other “last citizens of the Grand Duchy of Lithuania,” was situated not between Poland and Lithuania in the modern political sense, but between Poland and the historical Lithuania, of which today’s Belarus was an integral part. Without considering the Belarusian component in the worldview and activities of the *krajowcy*, it is impossible to accurately assess the phenomenon’s importance for the broader history of the Belarus–Lithuania–Poland region.

The main question of this paper is: what place did Belarus and the Belarusian national revival occupy in Michał Römer’s views and activities?

The *krajowa* idea—the concept of regionalism or *krajowość*—is most often understood as a specific form of the ideology of a political or civic nation. It was formulated at the beginning of the 20th century in the lands of Belarus and Lithuania by representatives of the Polish-Lithuanian community. The *krajowcy* believed that all native inhabitants of historical Lithuania—regardless of their ethnocultural orientation or social origin—belonged to one national community, sometimes called “the nation of Lithuanians.” The “native” population included Lithuanians, Belarusians, Poles, and sometimes Jews. The main criterion for belonging to the nation was patriotism toward historical Lithuania, perceived as a region distinct from both Russia and Poland. Every patriot thus became a “citizen of the Country (*Kraj*).” The *krajowcy*’s goal was to democratize the notion of citizenship, which during the Grand Duchy of Lithuania had referred only to the social elite. Michał Römer was one of the leading ideologists of *krajowość* in its democratic form.

Belarusian issues occupied a significant place in Römer’s worldview and concept of *krajowość*. His personal attitude toward Belarus and the Belarusian nation, while less emotionally charged than his attitude toward Lithuania, was deeply sympathetic. Evidence of this includes his unfinished autobiography, his interest in the Belarusian national revival, and his reflections on Belarus as a civilizational crossroads—a feature that made it highly relevant to the *krajowa* idea. For Römer, Belarus and its national revival were essential elements of both the concept and

practice of *krajowość*. His essay “Lithuania and Belarus as Two Regions of the Former Grand Duchy of Lithuania” (1906) provides a key to understanding this position. Belarus, seen as an integral part of historical Lithuania, was no less important to Römer than Lithuania itself. For this reason, he was among the first prewar analysts of the Belarusian national movement. His journalism often contained critical observations—mainly concerning the reluctance of much of the Belarusian peasantry to embrace the national idea as expressed in *Naša Niva*—yet he consistently expressed hope for a Belarusian “awakening” and respect for the Belarusian intelligentsia leading the movement. In a letter to Anton Luckievich (April 1917), Römer declared heartfelt sympathy and respect for the Belarusian elites.

Römer closely followed the development of the Belarusian revival, contributed to it whenever possible, and cooperated with Belarusian political leaders, seeking to strengthen national elements within the movement. He was one of the few Polish and *krajowiec* politicians who understood the importance of the Belarusian question for the future of the Belarus–Lithuania–Ukraine–Poland region. During World War I, Römer encouraged Polish leaders to engage with Belarusian politicians as part of a democratized “Jagiellonian idea.” In his reflections on postwar relations between Russia and Europe, he stressed the key role of Belarus (and Ukraine) as Russia’s “gateway” to the West. In his view, to deprive Russia of this “key,” Europe—and especially Poland—should recognize the distinctiveness of Belarusians (and Ukrainians) and support their national development, thus making them potential allies of Poland. History, however, took a different course. Römer supported the proclamation of the Belarusian People’s Republic, but it failed to achieve independence. The 1921 Treaty of Riga, the partition of Belarusian lands, and the incorporation of Western Belarus into Poland alienated many Belarusians from the Polish state—an outcome Römer had foreseen.

During the interwar period, Römer continued to show interest in the Belarusian movement, though it no longer stood at the center of his political concerns. His contacts with Belarusian activists were renewed in autumn 1939, when Vilnius became the capital of Lithuania. Between 1939 and 1940, Belarusian activists such as Adam Stankievič and Władysław Tołoczka were among Römer’s main interlocutors in discussions on *krajowość*.

Biographical note

Aliaksandr Smalianchuk – Professor, PhD habil., works at the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences. Editor-in-chief of the annual journal of anthropological history *Homo Historicus*. His research focuses on the history of national movements in Belarus and Lithuania in the 19th–20th centuries, including the history of the *krajowcy* movement, the political history of

Belarus in the 20th century, Belarusian–Polish relations, and memory studies in Belarus (oral history, lieux de mémoire).

Main publications: *Pamiž krajovasciu i nacyjanal'naj idieaj. Połski ruch na bielaruskich i litouskich ziemliach, 1864 – liuty 1917* (Hrodna 2001; 2nd ed. St. Petersburg 2004); *Krajoŭaja idieja ŭ bielaruskaj historyi* (Minsk 2017); *Raman Skirmunt (1868–1939): žycciapis hramadzianina Kraju* (Minsk 2018; 2nd ed. Wrocław 2025); *Mitrafan Doŭnar-Zapol'ski (1867–1934): asoba ŭ dakumentach i ŭspaminach* (co-editor, Minsk 2020); *Za pierwszych Sowietów. Pogranicze polsko-białoruskie w latach 1939–1941 w relacjach ustnych mieszkańców Białorusi* (editor, Warsaw 2021); *“Operacja polska” NKWD 1937–1938 na tle represji wobec Polaków w BSRR. Dokumenty* (co-editor, Warsaw 2022); *„Wyzwoleni” i zniewoleni. Polsko-białoruskie pogranicze 1939–1941 w białoruskich dokumentach archiwalnych* (editor, Warsaw 2023).

Краєвець Міхал Ромер (1880–1945): між Польщею, Литвою та Білоруссю

Анотація

Міхал Пій Ромер (Мікалас Піюс Ромеріс) належить до ключових постатей в історії краєвої ідеї. Його особі присвячено чимало праць, переважно польських і литовських авторів, які розглядають його діяльність у контексті польсько-литовських відносин. Однак краєвість Ромера, як і інших «останніх громадян Великого князівства Литовського», була розташована не між Польщею та Литвою в сучасному політичному сенсі, а між Польщею та історичною Литвою, важливою частиною якої є сучасна Білорусь. Без урахування білоруського компонента неможливо адекватно оцінити значення феномену краєвості для історії всього регіону Білорусь–Литва–Польща.

Основне питання цієї доповіді полягає в тому, яке місце займали Білорусь і білоруське національне відродження у світогляді та діяльності Міхала Ромера.

Краєва ідея зазвичай розглядається як своєрідна форма ідеології політичної або громадянської нації. Вона була сформульована на початку ХХ століття на землях Білорусі й Литви представниками польсько-литовської спільноти. Краєвці стверджували, що всі корінні мешканці історичної Литви – незалежно від етнокультурної орієнтації чи соціального походження – належать до однієї національної спільноти. Головним критерієм належності було почуття патріотизму щодо історичної Литви, окремої як від Росії, так і від Польщі. Кожен патріот автоматично ставав «громадянином Краю». Ромер був одним із головних ідеологів краєвості в її демократичному варіанті.

Білоруська тематика займала важливе місце у світогляді Ромера. Його ставлення до Білорусі було менш емоційним, ніж до Литви, проте сповненим симпатії. Про це свідчить його незавершена автобіографія, зацікавлення білоруським національним рухом і роздуми про Білорусь як простір між цивілізаціями. Для Ромера Білорусь була не менш важливою складовою краєвої концепції, ніж Литва. Саме тому він став першим глибоким аналітиком білоруського національного руху.

Ромер уважно стежив за розвитком білоруського відродження, співпрацював із його діячами, намагався зміцнювати елементи національної ідеї в русі. Він належав до небагатьох польських і краєвих політиків, які усвідомлювали значення білоруського питання для майбутнього регіону Білорусь–Литва–Україна–Польща. Під час Першої

світової війни він закликав польських політиків співпрацювати з білорусами в межах демократизованої «ягеллонської ідеї».

У міжвоєнний період Ромер продовжував цікавитися білоруським рухом, а після 1939 року, коли Вільнюс став столицею Литви, відновив контакти з білоруськими діячами, зокрема з Адамом Станкевичем і Владиславом Толочком.

Біографічна довідка

Аляксандр Смалянчук – професор, доктор габілітований, співробітник Інституту славістики Польської академії наук, головний редактор щорічника антропологічної історії *Ното Historicus*. Досліджує історію національних рухів у Білорусі та Литві XIX–XX ст., історію руху краєвців, політичну історію Білорусі, білорусько-польські відносини, а також білоруські *memory studies* (усна історія, місця пам’яті).

Основні публікації: *Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864 – люты 1917*, Гродно 2001; друге видання — Санкт-Петербург 2004. *Краёвая ідэя ў беларускай гісторыі*, Мінськ 2017. *Раман Скірмунт (1868–1939): жыццязніс грамадзяніна Краю*, Мінськ 2018; друге видання — Вроцлав 2025. *Мітрафан Доўнар-Запольскі (1867–1934): асоба ў дакументах і ўспамінах (снівредактор)*, Мінськ 2020. *Za pierwszych Sowietów. Pogranicze polsko-białoruskie w latach 1939–1941 w relacjach ustnych mieszkańców Białorusi* (редактор), Варшава 2021. „*Operacja polska*” NKWD 1937–1938 na tle represji wobec Polaków w Białoruskiej SRS. *Dokumenty (снівредактор)*, Варшава 2022. „*Wyzwoleni*” i *zniewoleni. Polsko-białoruskie pogranicze 1939–1941 w białoruskich dokumentach archiwalnych* (редактор), Варшава 2023.

II sekcja

Godz. 11.10–12.40

/

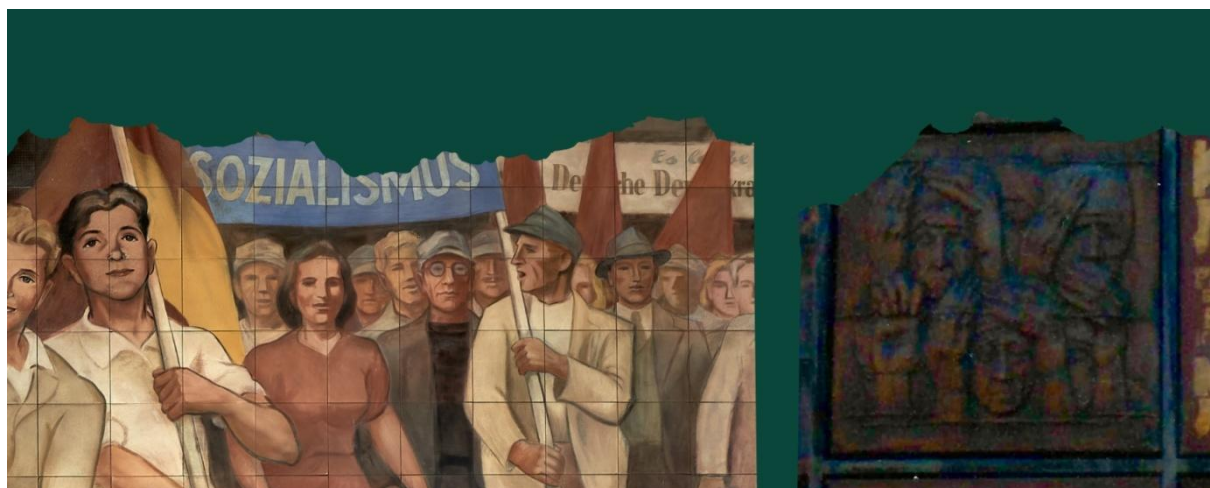
Section II

11.10 a.m. – 12.40 p.m.

/

Секція II

Godz. 11.10–12.40

Polska i Polacy na łamach czasopisma „Biełaruskaje Życio” (1919–1920)

Streszczenie

Czasopismo „Biełaruskaje Życio” ukazywało się w latach 1919–1920, czyli w okresie przełomowym dla narodów byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wyróżniało się ono niezwykłą różnorodnością tematyczną, skupiając czołowych działaczy białoruskich o orientacji narodowo-demokratycznej. „Biełaruskaje Życio” wychodziło od czerwca 1919 r. w Wilnie po białorusku alfabetem łacińskim. Następnie od grudnia 1919 do marca 1920 r. ukazywało się cyrylicą w oswobodzonym od bolszewików Mińsku. Warto zaznaczyć, że pismo podlegało zarówno cenzurze wojskowej, jak i musiało uzyskać zezwolenie władz Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich.

Redakcja czasopisma na czele z Franciszkiem Alachnowiczem autentycznie popierała program federacyjny Józefa Piłsudskiego sformułowany w Odezwie wileńskiej z 22 kwietnia 1919 r. Pierwszy numer ukazał się z portretem Naczelnego Wodza oraz fragmentem Odezwy.

Jednym z kluczowych tematów, często poruszanych na łamach pisma, była kwestia stosunków polsko-białoruskich. Analizowano ją na dwóch odrębnych płaszczyznach: historycznej oraz społeczno-politycznej. W wymiarze historycznym odwoływano się do wspólnej przeszłości, przywołując tak ważne wydarzenia, jak Unia Lubelska czy powstanie styczniowe. Redakcja wielokrotnie podkreślała swoje poparcie dla federacji z demokratyczną Polską, reprezentowaną przez Józefa Piłsudskiego, jednocześnie odrzucając roszczenia Polski „pańskiej”, utożsamianej z endecją. Na łamach czasopisma często powracano do powstańczego hasła „za wolność naszą i waszą”.

W piśmie ukazało się również kilka artykułów poświęconych wpływowi wybitnych postaci polskiej kultury – takich jak Adam Mickiewicz, Jan Czeczot, Jan Barszczewski, Aleksander Rypiński czy Stanisław Moniuszko – na rozwój kultury białoruskiej. Podkreślano ich szacunek dla języka białoruskiego oraz tradycji ziem, z których pochodzili.

Głównym celem czasopisma było jednak informowanie białoruskich czytelników o bieżącej sytuacji politycznej i społecznej na terytoriach wyzwolanych przez Wojsko Polskie spod władzy bolszewików, a następnie administrowanych przez Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich. Rzecz jasna, że w warunkach cenzury wojskowej redakcja nie miała pełnej swobody wypowiedzi w tych kwestiach.

Przyjęto więc strategię polegającą na przedstawianiu informacji z różnych źródeł, co pozwalało unikać zajęcia jednoznacznego stanowiska. W ten sposób relacjonowano na przykład zbrojne potyczki polsko-litewskie na Wileńszczyźnie, wyrażając jednocześnie ubolewanie z powodu rozlewu krwi między dwoma bratnimi narodami.

Podobną taktykę stosowano, by uniknąć otwartej krytyki administracji Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich. Przykładowo, przytaczając niefortunną wypowiedź Komisarza Generalnego Jerzego Osmałowskiego na temat ruchu białoruskiego, redakcja sugerowała, że jego słowa najprawdopodobniej zostały zniekształcone przez dziennikarzy.

Mimo tych ograniczeń „Biełaruskaje Życio” nie unikało trudnych tematów w stosunkach polsko-białoruskich. Informowano o nadużyciach administracji oraz o nieprzychylnym stosunku niektórych urzędników do białoruskiego szkolnictwa i spółdzielczości. Jednocześnie idealizowano program federacyjny Józefa Piłsudskiego, a problemy z jego realizacją przypisywano opieszałości lub złej woli poszczególnych urzędników.

Podsumowując, można stwierdzić, że publicystyka czasopisma „Biełaruskaje Życio” z lat 1919–1920 stała się pewnym fundamentem dla niezbyt licznej tzw. orientacji polonofilskiej w ruchu białoruskim w II Rzeczypospolitej.

Biogram

Paweł Ablamski – dr, historyk, adiunkt w Instytucie Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Jego zainteresowania naukowe obejmują procesy narodotwórcze w Europie Środkowo-Wschodniej w XIX i XX wieku, mniejszości narodowe i politykę narodowościową w krajach tegoż regionu w dwudziestoleciu międzywojennym oraz polityczną i społeczną historię II Rzeczypospolitej ze szczególnym uwzględnieniem jej ziem wschodnich.

Poland and the Poles in the Periodical “Biełaruskaje Žyćcio” (1919–1920)

Abstract

The periodical “Biełaruskaje Žyćcio” was published in 1919–1920, a pivotal period for the nations of the former Grand Duchy of Lithuania. It stood out for its thematic diversity and brought together leading Belarusian activists of a national-democratic orientation. The magazine was launched in June 1919 in Vilnius, printed in Belarusian using the Latin alphabet. From December 1919 to March 1920, it appeared in Minsk—now liberated from the Bolsheviks—using Cyrillic script. It is worth noting that the publication was subject to military censorship and required authorization from the Civil Administration of the Eastern Lands.

The editorial board, headed by Franciszek Alachnowicz, sincerely supported Józef Piłsudski’s federalist program as formulated in the Vilnius Proclamation of 22 April 1919. The first issue featured a portrait of the Chief of State and an excerpt from the proclamation.

One of the central themes frequently discussed in the magazine was the Polish–Belarusian relationship, analyzed on two levels: historical and socio-political. In historical terms, the editors referred to the shared past, recalling such key events as the Union of Lublin and the January Uprising. The editorial board repeatedly emphasized its support for federation with democratic Poland represented by Piłsudski, while rejecting the claims of “gentry Poland,” associated with the National Democrats. The insurgent slogan “*for our freedom and yours*” often reappeared in its pages.

The magazine also published several articles on the influence of eminent Polish cultural figures—Adam Mickiewicz, Jan Czeczot, Jan Barszczewski, Aleksander Rypiński, and Stanisław Moniuszko—on the development of Belarusian culture, stressing their respect for the Belarusian language and local traditions.

The main purpose of the periodical, however, was to inform Belarusian readers about the current political and social situation in territories liberated by the Polish Army from Bolshevik rule and subsequently administered by the Civil Administration of the Eastern Lands. Naturally, under the conditions of military censorship, the editors had limited freedom of expression.

Thus, they adopted a strategy of presenting information from various sources, allowing them to avoid taking a clear stance. For instance, when reporting on Polish–Lithuanian armed

clashes in the Vilnius region, the magazine expressed regret over the bloodshed between two fraternal nations.

A similar tactic was used to avoid open criticism of the Civil Administration. For example, when quoting an unfortunate remark by General Commissioner Jerzy Osmołowski regarding the Belarusian movement, the editors suggested that his words had probably been distorted by journalists.

Despite these constraints, “*Biełaruskaje Žyćcio*” did not shy away from addressing difficult issues in Polish–Belarusian relations. It reported on administrative abuses and on the hostile attitudes of certain officials toward Belarusian education and cooperatives. At the same time, it idealized Piłsudski’s federal program, attributing difficulties in its implementation to the negligence or ill will of individual officials.

In conclusion, the journalism of “*Biełaruskaje Žyćcio*” (1919–1920) became a foundation for the small pro-Polish (polonophile) current within the Belarusian movement of the Second Polish Republic.

Biographical note

Pavel Ablamski – PhD, is a historian and assistant professor at the Institute of History, University of Silesia in Katowice. His research interests include nation-building processes in Central and Eastern Europe in the 19th and 20th centuries, national minorities and nationality policies in the interwar period, and the political and social history of the Second Polish Republic, with special emphasis on its eastern territories.

Польща і поляки на сторінках часопису «Беларускае Житцё» (1919–1920)

Анотація

Часопис «Беларускае Житцё» виходив у 1919–1920 рр., тобто в переломний період для народів колишнього Великого князівства Литовського. Він вирізнявся великою тематичною різноманітністю й об'єднував провідних білоруських діячів національно-демократичної орієнтації.

Видання почало виходити в червні 1919 р. у Вільнюсі білоруською мовою латинським шрифтом, а з грудня 1919 до березня 1920 р. — кирилицею в звільненому від більшовиків Мінську. Важливо зазначити, що журнал підлягав військовій цензурі та мусив отримати дозвіл Управління Цивільних Земель Сходу.

Редакція на чолі з Францішком Алахновичем щиро підтримувала федеративну програму Юзефа Пілсудського, викладену у Віленському маніфесті від 22 квітня 1919 р. Перший номер вийшов із портретом Начальника Держави та фрагментом цієї відозви.

Однією з ключових тем, часто порушуваних на сторінках видання, було питання польсько-білоруських відносин. Воно розглядалося у двох площинах: історичній та соціально-політичній. У першій наголошувалося на спільному минулому, згадувалися такі важливі події, як Люблінська унія чи Січневе повстання. Редакція неодноразово висловлювала підтримку ідеї федерації з демократичною Польщею, яку уособлював Пілсудський, водночас відкидаючи претензії «панської Польщі», пов'язуваної з ендекією. Часто повторювалося гасло повстанців — «за нашу і вашу свободу».

Журнал також публікував статті про вплив видатних діячів польської культури — Адама Міцкевича, Яна Чечота, Яна Барщевського, Олександра Рипінського, Станіслава Монюшка — на розвиток білоруської культури. Підкреслювалася їхня повага до білоруської мови та традицій країв, з яких вони походили.

Головною метою видання було інформування білоруських читачів про політичне та суспільне життя на територіях, визволених Військом Польським від більшовиків, а згодом керованих Управлінням Цивільних Земель Сходу. Зрозуміло, що за умов військової цензури редакція не мала повної свободи висловлювань.

Тому застосовувалася стратегія представлення інформації з різних джерел, що дозволяло уникати однозначних оцінок. Так, повідомляючи про польсько-литовські збройні

сутички у Віленському краї, редакція висловлювала жаль через кровопролиття між двома братніми народами.

Подібну тактику застосовували, щоб уникнути відкритої критики адміністрації Управління Цивільних Земель Сходу. Наприклад, цитуючи невдалий вислів Генерального комісара Єжи Осмолівського щодо білоруського руху, редакція натякала, що його слова, ймовірно, були спотворені журналістами.

Попри ці обмеження, «Беларускае Житцё» не уникало складних тем у польсько-білоруських відносинах. Повідомлялося про зловживання адміністрації та негативне ставлення деяких чиновників до білоруської освіти й кооперації. Водночас ідеалізувалася федеративна програма Пілсудського, а труднощі її реалізації пояснювалися недбалістю або злою волею окремих урядовців.

Підсумовуючи, можна сказати, що публіцистика часопису «Беларускае Житцё» 1919–1920 рр. стала певним підґрунтям для нечисленної так званої полонофільської течії в білоруському русі міжвоєнного періоду.

Біографічна довідка

Павел Абламскі — доктор історичних наук, ад'юнкт Інституту історії Сілезького університету в Катовіцах. Його наукові інтереси охоплюють процеси націотворення у Центрально-Східній Європі XIX–XX ст., національні меншини та національну політику в міжвоєнний період, а також політичну й соціальну історію Другої Речі Посполитої з особливою увагою до її східних земель.

Antysemityzm w nazistowskich Niemczech w radzieckich filmach fabularnych lat 30. XX wieku

Tematyka żydowska pojawiła się w kinie radzieckim w latach 30. XX w., jeszcze przed wybuchem II wojny światowej. Powstały cztery filmy poświęcone tragicznemu losowi niemieckich Żydów w przededniu Holokaustu. W 1934 r. nakręcono film „Kariera Rudiego” (reżyseria Władimir Niemolajew), w 1938 r. pojawiły się następujące filmy: „Profesor Mamlok” (reżyseria Adolf Minkin, Herbert Rappaport), „Rodzina Oppenheimów” (reżyseria Grigorij Roshal), „Żołnierze z bagien” (reżyseria Aleksander Macheret).

Filmy z lat 30. XX w. obnażają nazizm w hitlerowskich Niemczech. Głównymi bohaterami filmów byli Niemcy, niemieccy komuniści. Pomimo faktu, że główny nacisk w filmach nie był położony na prześladowania Żydów, antysemityzm w nazistowskich Niemczech jest w pełni reprezentowany. Fakt, że wszystkie filmy powstały w czołowych, centralnych, radzieckich studiach filmowych, a nie na peryferiach, wskazuje na to, że nie mogło być mowy o niezależności tych projektów. Było to swego rodzaju ostrzeżenie Związku Radzieckiego dla jego przyszłego partnera, nazistowskich Niemiec, że w ukryciu ma on skuteczną broń ideologiczną gotową do użycia. Na wszelki wypadek istniało realne narzędzie szantażu politycznego.

Tematyka czterech filmów z tego cyklu nie wpisywała się w ogólną tendencję tematyki żydowskiej w kinie radzieckim lat 30. XX w., gdyż odzwierciedlała odrębną, raczej zagraniczną kampanię propagandową, nieprzeznaczoną dla radzieckiej widowni.

Wszystkie wymienione filmy zostały wycofane z dystrybucji w ZSRR po podpisaniu paktu Ribbentrop-Mołotow w 1939 r. Jednak wraz z wybuchem wojny niemiecko-radzieckiej w 1941 r. filmy te powróciły na ekrany kin.

Film „Profesor Mamlok” cieszył się największą popularnością wśród widzów i był wyświetlany w wielu krajach, także na Zachodzie. Ocaleni z Holokaustu wspominali, że film zrobił na widzach wrażenie „morderczą naturą nazistowskiego antysemityzmu” i mógł pomóc niektórym radzieckim Żydom przetrwać (zeznanie z Instytutu Historii Wizualnej i Edukacji Fundacji Shoah na Uniwersytecie Południowej Kalifornii w USA).

Niemieccy emigranci często pracowali jako scenarzyści, aktorzy i konsultanci przy filmach radzieckich. Niemiecka klasa robotnicza pozostała wzorem do naśladowania i była idealizowana nawet w drugiej połowie lat 30. XX w. We wszystkich filmach główne role grali zdeterminowani bojownicy o władzę, którzy odnieśli moralne zwycięstwa.

Porównując radzieckie filmy z lat 30. i 40. XX w., od razu widać dużą różnicę w fizjonomii Niemca na ekranie. Niemieccy proletariusze są zawsze blondynami, atletycznie przystojnymi: mają szeroki uśmiech, otwartą twarz o regularnych rysach. W rolę nazistów wcielają się aktorzy, którzy wcześniej grali postaci negatywne, w których widz od razu rozpoznaje szpiega, sabotażystę i wroga ludu. W 1941 r. wszyscy Niemcy schudli, pociemnieli, zgarbili się, ich twarze wyostriły się – w ciągu dwóch lat ludzie zmienili się zauważalnie. Wraz z wybuchem wojny kończy się idealizacja niemieckiej klasy robotniczej. Teraz cały naród jest przedstawiany w tym samym kolorze – jako śmiertelny wróg. Niemiec nie jest już bratem klasowym, lecz faszystą, sadystą, paranoikiem, osobą chorą fizycznie i moralnie.

Warto zauważyć, że radzieckie filmy z lat 40., nakręcone w trakcie wojny, które wspominają o antysemityzmie w Niemczech – „Mordercy ruszają w drogę” (1942) i „Młody Fritz” (1943) – nie zostały wydane. Wyjaśnia to dążenie sowieckich funkcjonariuszy do ograniczenia/wyeliminowania żydowskiego pochodzenia ofiar w warunkach wojny. „Sowietyzacja Holocaustu” oznaczała redagowanie przekazów o Żydach w celu jak najszybszego skupienia uwagi widza na „ludności sowieckiej”. Sowiecka kontrpropaganda była skierowana przeciwko nazistowskim ulotkom, które twierdziły, że zwykły rosyjski żołnierz jest wykorzystywany do walki o Żydów. Rzekomy codzienny sowiecki antysemityzm mógł potencjalnie doprowadzić do fiaska wezwań Partii Komunistycznej do totalnej zemsty.

Biogram

Andriy Slesarenko – dr nauk historycznych, specjalność „historia świata” (2008), temat pracy dyplomowej: „Ruchy antytotitarne w Czechosłowacji (1969–1989)”. Docent Katedry Historii Świata Równego Państwowego Uniwersytetu Humanitarnego (2011). Standardowe kursy edukacyjne: „Historia świata starożytnego”, „Studia źródłowe i historiografia dziejów świata”, kursy specjalne: „Aktualne problemy współczesnej historii ziem Czeskich i Słowacji”, „Kryzysy polityczne w Europie Środkowo-Wschodniej Europy druga połowa XX wieku”.

Autor ponad 70 prac naukowych, popularnonaukowych i pedagogiczno-metodycznych z zakresu historii świata i historii Ukrainy. Wśród nich znajduje się monografia: *Kryzys systemu komunistycznego w Czechosłowacji: „Praska Wiosna” 1968 r. i ustanowienie reżimu „normalizacyjnego”* pod red. R.M. Postołowskiego. Uczestniczył w 58 konferencjach naukowych, seminariach i szkołach letnich na poziomie międzynarodowym, ogólnoukraińskim i regionalnym. Pole zainteresowań naukowych: historia Czech i Słowacji w drugiej połowie XX wieku, pamięć historyczna i jej narzędzia na przestrzeni poradzieckiej i w krajach Europy Środkowej, Holocaust w kinematografii Europy Wschodniej i Środkowej Europy. Był organizatorem konferencji regionalnych i uniwersyteckich.

Antisemitism in Nazi Germany in Soviet Feature Films of the 1930s

Abstract

The Jewish theme appeared in Soviet cinema in the 1930s, even before the outbreak of World War II. Four films were produced that depicted the tragic fate of German Jews on the eve of the Holocaust. In 1934, the film *Kariera Rudiego* (*Rudy's Career*, directed by Vladimir Niemolyaev) was released, and in 1938 three others followed: *Profesor Mamlok* (*Professor Mamlock*, directed by Adolf Minkin and Herbert Rappaport), *Rodzina Oppenheimów* (*The Oppenheim Family*, directed by Grigory Roshal), and *Żołnierze z bagien* (*The Swamp Soldiers*, directed by Alexander Macheret).

The films of the 1930s expose Nazism in Hitler's Germany. Their main characters were Germans—German communists. Although the main focus of these films was not specifically on the persecution of Jews, antisemitism in Nazi Germany is fully represented. The fact that all these films were produced in leading Soviet studios, not peripheral ones, indicates that they were not independent artistic projects. Rather, they served as a kind of warning from the Soviet Union to its future partner, Nazi Germany, suggesting that it possessed an effective ideological weapon ready for use—a real instrument of political blackmail, just in case.

The themes of these four films did not fit into the general trend of Jewish subjects in Soviet cinema of the 1930s, as they reflected a separate, primarily foreign propaganda campaign not intended for the Soviet audience. All the listed films were withdrawn from distribution in the USSR after the signing of the Molotov–Ribbentrop Pact in 1939. However, after the outbreak of the German–Soviet war in 1941, they returned to the screens.

The film *Professor Mamlock* enjoyed the greatest popularity among audiences and was shown in many countries, including in the West. Holocaust survivors later recalled that the film deeply impressed viewers with the “murderous nature of Nazi antisemitism” and may have helped some Soviet Jews survive (testimonies from the USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education).

German émigrés often worked as screenwriters, actors, and consultants in Soviet films. The German working class remained an idealized model, even in the second half of the 1930s. In all these films, the main characters were determined fighters for power who achieved moral victories.

When comparing Soviet films of the 1930s and 1940s, one immediately notices a major change in the on-screen depiction of Germans. German proletarians were always portrayed as

blond, athletic, and handsome—with open faces and bright smiles. Actors who had previously played negative roles—spies, saboteurs, or enemies of the people—were cast as Nazis. By 1941, all Germans on screen had become thinner, darker, hunched, and sharper-featured; within two years, their visual image had changed dramatically. With the outbreak of war, the idealization of the German working class ended. The entire nation was now portrayed in the same way—as a mortal enemy. The German was no longer a “class brother,” but a fascist, sadist, and paranoiac—morally and physically diseased.

It is worth noting that two Soviet films from the 1940s, produced during the war—*Mordercy ruszają w drogę* (The Murderers Are on Their Way, 1942) and *Młody Fritz* (Young Fritz, 1943)—which mentioned antisemitism in Germany, were never released. This can be explained by the Soviet authorities’ effort to limit or eliminate explicit references to the Jewish origins of victims during wartime. The “Sovietization of the Holocaust” meant editing out Jewish references in order to focus viewers’ attention on “Soviet citizens” as a whole. Soviet counter-propaganda aimed to oppose Nazi leaflets claiming that the common Russian soldier was being forced to fight for the Jews. Everyday Soviet antisemitism could have undermined Communist Party appeals for total vengeance.

Biographical Note

Andriy Slesarenko – Doctor of Historical Sciences, specialization “World History” (2008), with a dissertation titled *Antitotalitarian Movements in Czechoslovakia (1969–1989)*. Associate Professor at the Department of World History, Rivne State University of the Humanities (since 2011). Teaches general courses such as History of the Ancient World and Source Studies and Historiography of World History, as well as specialized courses including Current Issues in the Contemporary History of the Czech and Slovak Lands and Political Crises in Central and Eastern Europe in the Second Half of the 20th Century. Author of more than 70 scholarly, popular science, and pedagogical-methodological works on world and Ukrainian history. Among them is the monograph *Kryzys systemu komunistycznego w Czechosłowacji: „Praska Wiosna” 1968 r. i ustanowienie reżimu „normalizacyjnego”*, edited by R.M. Postołowski. He has participated in 58 scientific conferences, seminars, and summer schools at international, national, and regional levels. His research interests include the history of the Czech Republic and Slovakia in the second half of the 20th century, historical memory and its mechanisms in the post-Soviet space and Central Europe, and representations of the Holocaust in Eastern and Central European cinema. He has also organized regional and university-level academic conferences.

Андрій Слесаренко

Рівненський державний гуманітарний університет

Антисемітизм у нацистській Німеччині у радянському ігровому кіно 1930-х років

Анотація

Єврейська тематика в радянському кінематографі 1930-х років була представлена ще до початку Другої світової війни. На екрани виходять чотири картини присвячені трагічній долі німецького єврейства напередодні Голокосту. У 1934 р. було відзнято стрічку «Кар'єра Руді» (режисер Володимир Немоляєв), у 1938 р. виходять на екрани фільми: «Професор Мамлок» (режисери Адольф Мінкін, Герберт Раппапорт), «Сім'я Оппенгейм» (режисер Григорій Рошаль), «Болотяні солдати» (режисер Олександр Мачерет).

Стрічки 1930-х років викривають нацизм у гітлерівській Німеччині. Головними героями стрічок були німці, німецькі комуністи. Попри те, що головний акцент у фільмах не був сфокусований на переслідуванні євреїв, однак антисемітизм у нацистській Німеччині репрезентовано у повній мірі. Той факт, що всі фільми були створені у провідних, центральних, радянських кіностудіях, а не на периферії, свідчить, що будь-якої самостійності цих проєктів не могло бути. Це було своєрідне попередження з боку Радянського Союзу майбутньому партнеру, нацистській Німеччині, що у схованці у нього є готова до застосування ефективна ідеологічна зброя. Є на всякий випадок реальний інструмент політичного шантажу.

Проблематика чотирьох картин цього циклу не дуже кореспондувала з загальною течією єврейської тематики в радянському кіно 1930-х років, так як віддзеркалювала окрему, радше зовнішньополітичну пропагандистську кампанію, не розраховану на власного радянського глядача.

Усі згадані фільми після підписання пакту Молотова-Ріббентропа в 1939 р. було вилучено з прокату в СРСР. Проте з початком німецько-радянської війни 1941 р. ці фільми знову повернули в кінотеатри.

Найбільшу популярність у глядачів мав фільм «Професор Мамлок», його демонстрували в багатьох країнах, в т.ч. й на Заході. Ті, хто пережив Голокост, згадували про цей фільм, що він вразив глядачів «вбивчою природою нацистського антисемітизму», можливо, саме він допоміг деяким радянським євреям вижити

(свідчення Інституту візуальної історії та освіти фонду Шоа університету Південної Каліфорнії в США).

Сценаристами, акторами і консультантами радянських фільмів нерідко працюють німецькі емігранти. Німецький робітничий клас залишається взірцем і навіть у другій половині 1930-х років він все ще ідеалізований. В усіх фільмах на головних ролях рішучі борці з гітлерівським режимом, які стають моральними переможцями.

Якщо порівняти радянські фільми 1930-х і 1940-х років, то відразу впадає у вічі велика різниця у фізіогномії екранного німця. Німецькі пролетарі завжди біляві, атлетичні красені: широка посмішка, відкрите обличчя з правильними рисами. На ролі нацистів беруть акторів, які і раніше грали негативних героїв, у яких глядач одразу впізнавав шпигуна, саботажника і ворога народу. У 1941 р. всі німці схудли, потемніли, стали сутулими, їх обличчя загострилися – за два роки народ відчутно змінився. З початком війни закінчується ідеалізація німецького робітничого класу. Тепер увесь народ малюється однією фарбою – як смертельний ворог. Німець тепер не брат по класу, а фашист, садист, параноїк, фізично і морально хвора людина.

Варто відзначити, що радянські картини 1940-х років зняті під час війни, в яких згадується антисемітизм у Німеччині, – «Вбивці виходять на дорогу» 1942 р. і «Юний Фріц» 1943 р. не вийшли в прокат. Це пояснюється прагненням радянських функціонерів зменшити/нівелювати етнічну єврейську приналежність жертв в умовах війни. «Радянізація Голокосту» означала редагування висвітлення євреїв, щоб якомога ширше сфокусувати увагу глядача на саме на «радянському населенні». Радянська контрпропаганда спрямовувалася проти нацистських листівок, які стверджували, що простий російський солдат експлуатується для боротьби за євреїв. Передбачуваний побутовий радянський антисемітизм потенційно міг призвести до провалу компартійний закликів до тотальної помсти.

Біографічна довідка

Андрій Слесаренко – кандидат історичних наук, спеціальність «всесвітня історія» (2008 р.), тема дисертації: «Антитоталітарні рухи в Чехословаччині (1969–1989 рр.)». Дисертація захищена у спецраді Київського славістичного університету. Доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету (2011 р.). Нормативні навчальні курси: «Історія Стародавнього світу», «Джерелознавство та історіографія всесвітньої історії», спецкурси: «Актуальні проблеми новітньої історії Чеських земель та Словаччини», «Політичні кризи в Центральній-Східній Європі другої

половини ХХ ст. ». Автор понад 70 наукових, науково-популярних і навчально-методичних праць з всесвітньої історії, історії України. Серед них монографія: *Криза комуністичної системи в Чехословаччині: «Празька весна» 1968 р. та утвердження режиму «нормалізації»: монографія* / за ред. Р.М. Постоловського. Брав участь в 58 наукових конференціях, семінарах і літніх школах міжнародного, всеукраїнського та регіонального рівнів. Сфера наукових інтересів: історія Чехії та Словаччини другої половини ХХ ст., історична пам'ять та її інструментарій на пострадянському просторі та в країнах Центральної Європи, Голокост в кінематографі Східної та Центральної Європи. Був організатором регіональних та вузівських конференцій.

Oksana Hysa

Tarnopolski Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny im. W. Hnatiuka

***Kompozytor i muzykolog Myroslav Skoryk (1939–2020) – portret artysty w zwierciadle
epoki***

Streszczenie

Myroslav Skoryk – ukraiński kompozytor, muzykolog i pedagog. Wywodził się z rodziny inteligenckiej. Jego dziadek, znany prawnik i etnograf, był profesorem prawa na Ukraińskim Uniwersytecie Tajnym. Siostra jego babci, Salomea Kruszelnicka, była jedną z najbardziej znanych europejskich śpiewaczek operowych na przełomie XIX i XX w. Ojciec kompozytora, etnograf Michał Skoryk, był członkiem lwowskiego oddziału Akademii Nauk Ukrainy oraz utalentowanym skrzypkiem.

W 1947 r. cała rodzina została represjonowana przez reżim bolszewicki i deportowana do Syberii. Dopiero po śmierci Stalina Skorykom pozwolono wrócić do Lwowa w 1955 r.

Jego „Melodia” stała się prawdziwym instrumentalnym hitem. Ten utwór został napisany do filmu *Високий перевал* na prośbę reżysera filmowego Wołodymyra Denysenki. Film z 1981 r. opowiada historię powojennych lat w Galicji z perspektywy jednej rodziny. Cenzura radziecka zabraniała okazywania ukraińskim nacjonalistom sympatii (co chciał uczynić Denysenko). Zwrócił się więc do Skoryka z prośbą o napisanie muzyki do filmu, która mogłaby „powiedzieć” widzowi to, czego nie da się pokazać.

Dla świata muzycznego Myroslav Skoryk to klasyk muzyki ukraińskiej, kompozytor o uniwersalnym talencie. Muzyka, którą tworzył, zawierała elementy ukraińskiej tożsamości narodowej i tradycji, co niekiedy mogło być kontrowersyjne w kontekście władz radzieckich, które często negatywnie odnosiły się do przejawów nacjonalizmu. Skoryk znany jest ze swojej twórczości jazzowej i popowej, a także ze znakomitych dzieł muzyki klasycznej, w których przewijają się motywy narodowe i eksperymenty stylistyczne.

Myrosław Skoryk, mimo trudnych okoliczności historycznych, pozostawił po sobie znaczący wkład w muzykę ukraińską, łącząc w niej elementy narodowe z nowoczesnymi formami muzycznymi.

Biogram

Oksana Hysa – adiunkt na Wydziale Muzykologii i Metodyki Sztuki Muzycznej Tarnopolskiego Narodowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. W. Hnatiuka (Tarnopol,

Ukraina). Oksana Hysa w 2005 r. ukończyła Lwowską Państwową Akademię Muzyczną im. Mykoły Łysenki, uzyskując tytuł specjalisty w dziedzinie sztuki muzycznej z kwalifikacjami nauczyciela fortepianu, artysty zespołu kameralnego i akompaniatora. W grudniu 2017 r. obroniła rozprawę kandydacką na temat „Krakowskie i lwowskie szkoły muzykologiczne jako fenomen kultury Ukrainy i Polski”, w specjalności 26.00.01 – „Teoria i historia kultury”, i uzyskała stopień naukowy kandydata nauk o sztuce. Członkini eksperckiej rady Narodowej Agencji ds. Zapewnienia Jakości Kształcenia Wyższego w dziedzinie kultury i sztuki od 2021 r..

Jej główne zainteresowania naukowe obejmują badania jagiellońskiej tradycji kulturowej w Polsce i na Ukrainie XIX–XXI w., ukraińsko-polskie i ukraińsko-niemieckie związki kulturowe i naukowe; historię oraz metodologię ukraińskiej, polskiej oraz niemieckiej muzykologii i edukacji muzycznej. Aktywność naukową łączy z licznymi stażami zagranicznymi, m.in. w Instytucie Muzykologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytecie Warszawskim oraz Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Jest laureatką wielu nagród, w tym II miejsca w konkursie „Najlepsza publikacja 2024 roku” Narodowej Akademii Nauk Szkolnictwa Wyższego Ukrainy za monografię *Jagielloństwo w muzyce Polski i Ukrainy XIX–XX wieku*, a także aktywną uczestniczką koncertów i festiwali w Europie. Doktor Oksana Hysa opublikowała 60 prac naukowych i metodycznych, w tym dwie monografie.

Oksana Hysa

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

Composer and Musicologist Myroslav Skoryk (1939–2020): A Portrait of the Artist in the Mirror of His Era

Abstract

Myroslav Skoryk was a Ukrainian composer, musicologist, and pedagogue. He came from an intellectual family. His grandfather, a well-known lawyer and ethnographer, was a professor of law at the Ukrainian Secret University. The sister of his grandmother, Salomea Krushelnytska, was one of the most famous European opera singers at the turn of the 19th and 20th centuries. The composer's father, the ethnographer Mykhailo Skoryk, was a member of the Lviv branch of the Academy of Sciences of Ukraine and a talented violinist.

In 1947, the entire family was repressed by the Bolshevik regime and deported to Siberia. Only after Stalin's death were the Skoryks allowed to return to Lviv in 1955.

His *Melodia* became a true instrumental hit. This piece was composed for the film *Високий перевал* (The High Pass) at the request of film director Volodymyr Denysenko. The 1981 film tells the story of the postwar years in Galicia through the perspective of a single family. Soviet censorship forbade expressing sympathy toward Ukrainian nationalists (which Denysenko had intended to do). Therefore, he turned to Skoryk to write music for the film that could "tell" the audience what could not be shown on screen.

For the musical world, Myroslav Skoryk is a classic of Ukrainian music, a composer of universal talent. His music contains elements of Ukrainian national identity and tradition, which could at times be controversial within the context of the Soviet authorities' hostility toward manifestations of nationalism. Skoryk is known both for his jazz and pop compositions and for his outstanding classical works, in which national motifs intertwine with stylistic experimentation.

Despite difficult historical circumstances, Myroslav Skoryk left a significant legacy in Ukrainian music, combining national elements with modern musical forms.

Biographical Note

Oksana Hysa – Assistant Professor at the Department of Musicology and Methodology of Musical Art at Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ternopil, Ukraine). In 2005, she graduated from the Lviv State Mykola Lysenko Academy of Music with

a degree in musical art, qualifying as a piano teacher, chamber ensemble artist, and accompanist. In December 2017, she defended her candidate's dissertation titled "The Kraków and Lviv Schools of Musicology as a Cultural Phenomenon of Ukraine and Poland" in the specialty 26.00.01 – Theory and History of Culture, obtaining the academic degree of Candidate of Art Studies. Since 2021, she has been a member of the Expert Council of the National Agency for Higher Education Quality Assurance in the field of culture and art. Her main research interests include the study of the Jagiellonian cultural tradition in Poland and Ukraine from the 19th to the 21st centuries, Ukrainian–Polish and Ukrainian–German cultural and scholarly relations, as well as the history and methodology of Ukrainian, Polish, and German musicology and music education. Her academic activity is complemented by numerous international research fellowships, including at the Institute of Musicology of the Jagiellonian University, the University of Warsaw, and Adam Mickiewicz University in Poznań. She is a laureate of several awards, including 2nd place in the 2024 "Best Publication of the Year" competition of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine for her monograph *Jagielloństwo w muzyce Polski i Ukrainy XIX–XX wieku*, and an active participant in concerts and festivals across Europe. Dr. Oksana Hysa is the author of 60 academic and methodological works, including two monographs.

Оксана Гиса

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Композитор і музикознавець Мирослав Скорик (1939–2020): портрет митця у дзеркалі епохи

Анотація

Мирослав Скорик — український композитор, музикознавець і педагог. Походив з інтелігентної родини. Його дід, знаний юрист і етнограф, був професором права в Українському таємному університеті. Сестра його бабусі, Соломія Крушельницька, була однією з найвідоміших європейських оперних співачок на межі XIX–XX століть. Батько композитора, етнограф Михайло Скорик, був членом львівського відділення Академії наук України та талановитим скрипалем.

У 1947 році вся родина зазнала репресій більшовицького режиму й була депортована до Сибіру. Лише після смерті Сталіна Скорикам дозволили повернутися до Львова у 1955 році.

Його Мелодія стала справжнім інструментальним хітом. Цей твір був написаний для фільму Високий перевал на прохання кінорежисера Володимира Денисенка. Стрічка 1981 року розповідає історію повоєнних років у Галичині очима однієї родини. Радянська цензура забороняла виявляти симпатію до українських націоналістів (що прагнув зробити Денисенко). Тому він звернувся до Скорика із проханням написати музику, яка могла б «сказати» глядачеві те, чого не можна було показати.

Для музичного світу Мирослав Скорик — класик української музики, композитор універсального таланту. Його музика поєднує елементи української національної ідентичності та традиції, що іноді було суперечливим у контексті радянської влади, яка часто негативно ставилася до проявів націоналізму. Скорик відомий як автор джазових і естрадних творів, а також видатних зразків класичної музики, у яких переплітаються національні мотиви та стильові експерименти.

Попри складні історичні обставини, Мирослав Скорик залишив по собі вагомий внесок у розвиток української музики, поєднавши національні елементи з модерними музичними формами.

Біографічна довідка

Оксана Гиса — доцентка кафедри музикознавства і методики музичного мистецтва Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, Україна). У 2005 році закінчила Львівську державну музичну академію імені Миколи Лисенка, здобувши кваліфікацію викладачки фортепіано, артистки камерного ансамблю та акомпаніаторки. У грудні 2017 року захистила кандидатську дисертацію на тему «Краківська та львівська музикознавчі школи як феномен культури України та Польщі» за спеціальністю 26.00.01 – Теорія і історія культури та здобула науковий ступінь кандидата мистецтвознавства. З 2021 року — членкиня експертної ради Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти у галузі культури і мистецтва. Основні наукові інтереси: дослідження ягеллонської культурної традиції в Польщі та Україні XIX–XXI століть, українсько-польські й українсько-німецькі культурні та наукові зв'язки; історія і методологія українського, польського та німецького музикознавства і музичної освіти. Наукову діяльність поєднує з численними закордонними стажуваннями, зокрема в Інституті музикознавства Ягеллонського університету, Варшавському університеті та Університеті імені Адама Міцкевича в Познані. Лауреатка численних премій, зокрема II місця у конкурсі «Найкраща публікація 2024 року» Національної академії наук вищої освіти України за монографію *Jagielloństwo w muzyce Polski i Ukrainy XIX–XX wieku*, а також активна учасниця концертів і фестивалів у Європі. Оксана Гиса — авторка 60 наукових і методичних праць, серед яких дві монографії.

III sekcja

Godz. 13.40–15.10

/

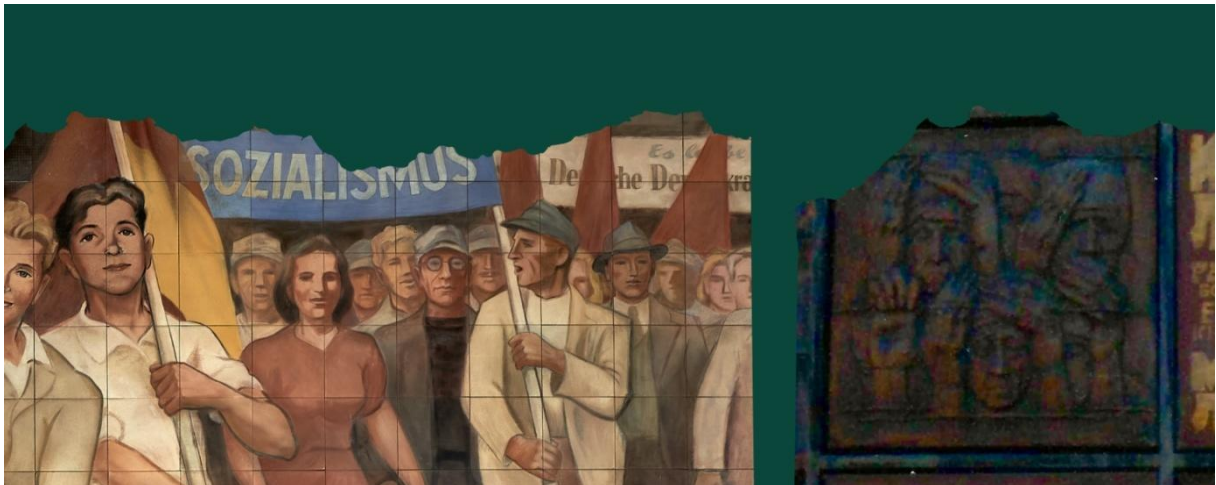
Section III

1.40 p.m. – 3.10 p.m.

/

Секція ІІІ

13.40–15.10

Mišo Dokmanović

Uniwersytet Świętych Cyryla i Metodego w Skopju

Od wyzwolonego terytorium do Republiki Ludowej: Macedonia w 1945 roku

Streszczenie

Pod wieloma względami rok 1945 odegrał znaczącą rolę w najnowszej historii Macedonii. Po raz pierwszy w historii region Macedonii uzyskał uznany status w ramach federacji jugosłowiańskiej. W 1945 roku została również znormalizowana pisownia alfabetu języka macedońskiego, a utworzenie nowej republiki stworzyło niezbędne warunki do rozwoju wielu aspektów życia społecznego.

Kolejnym ważnym zagadnieniem w tym okresie był konflikt między ugrupowaniami proliberalnymi a prokomunistycznymi w nowych strukturach władzy. Konfrontacja ta zakończyła się wyborem nowego, prorządowego (probelgradzkiego) lidera na prezydenta pierwszego rządu macedońskiego (kwiecień 1945 roku), a następnie usunięciem proliberalnych elementów z nowo wybranych władz. Był to również okres ekspresowych procesów sądowych wobec kolaborantów i opozycji, często prowadzonych przy ograniczonych podstawach prawnych i wiedzy prawniczej. Niektóre z tych przypadków zostaną przeanalizowane w referacie, ze szczególnym uwzględnieniem braku należytego procesu sądowego.

Biorąc to pod uwagę, w referacie postawiona zostanie teza, że w 1945 roku Republika Macedonii, jako część federacji jugosłowiańskiej, przekształciła się z wyzwolonego terytorium w „Republikę Ludową” typu sowieckiego, z dominującym przywództwem prokomunistycznym, wspierającym centralne polityki transformacji własności poprzez reformę rolną, nacjonalizację i konfiskatę, a także stosującym represyjne podejście wobec wszelkich form opozycji.

Nota biograficzna

Mišo Dokmanović – doktor, profesor zwyczajny na największym i najstarszym uniwersytecie Macedonii Północnej – Uniwersytecie Świętych Cyryla i Metodego w Skopju, gdzie prowadzi zajęcia z historii prawa (na Wydziale Prawa) oraz współczesnej historii Macedonii i dyplomacji amerykańskiej na Bałkanach (na Wydziale Nauk Politycznych). Od 2023 roku jest wykładowcą programu Claims Conference University Partnership in Holocaust Studies. Uczestniczył w konferencjach, wizytach studyjnych i wyładał w ponad 50 krajach. Dr Dokmanović był stypendystą i wykładowcą na wielu wiodących amerykańskich uczelniach, w tym na Princeton

University, University of Michigan, University of Florida, University of Illinois, University of Dallas at Texas, Central European University, University of Lausanne oraz w Austriacko-Francuskim Centrum Pojednania w Wiedniu. Jest autorem książki „Bałkany i dyplomacja amerykańska w XX wieku” – pierwszego uniwersyteckiego podręcznika dotyczącego polityki zagranicznej USA opublikowanego w języku macedońskim. W 2022 roku otrzymał Nagrodę Goce Delczewa – najwyższe państwowe wyróżnienie Republiki Macedonii Północnej za wkład w naukę (ustanowione w 1949 r.), a w 2021 roku Nagrodę 13 Listopada – najwyższe odznaczenie Miasta Skopje za osiągnięcia w nauce i szkolnictwie wyższym (ustanowione w 1955 r.). Pełni także funkcję kierownika Centrum Badań nad Holocaustem i Antysemityzmem.

From Liberated Territory to a People's Republic: Macedonia in 1945

Abstract

In many aspects, 1945 has played a significant role in contemporary Macedonian history. For the first time in history, the region of Macedonia has obtained a recognized status within the Yugoslav federation. The alphabet of the Macedonian language was standardized in 1945 and the establishment of the new republic created the necessary conditions for the development of several segments of societal life.

Another important issue in the selected year represents the clash between pro-liberal and pro-Communists groups within the new ruling authorities. This confrontation ended with the election of the new pro-Belgrade leader as a President of the first Macedonian government (April 1945) and later with exclusion of the pro-liberal elements from the newly-elected authorities. This was also a period of expeditious court proceedings for enemy collaborators and opposition with limited legal basis and knowledge. Some of this cases will be analyzed in the paper with particular emphasis on the lack of due process.

Having this in mind, the paper will argue that during 1945 the Macedonian republic, as a part of the Yugoslav federation, has transformed from a liberated territory to a Soviet-type "People's republic" with dominant pro-communist leadership, support for official central policies for transformation of property through agrarian reform, nationalization and confiscation, as well as repressive treatment of any type of opposition.

Biographical note

Mišo Dokmanović – PhD, is a Full Professor at the biggest and oldest University in North Macedonia, Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, where he teaches courses History of Law at the School of law and Contemporary Macedonian History and American Diplomacy and the Balkans at the Department of Political Science. Since 2023 he is the Claims Conference University Partnership in Holocaust Studies Lecturer. He has participated in conferences, study visits and lectured in over 50 countries. Dr. Dokmanović was a Research/Visiting Fellow and Lecturer at a number of leading US academic institutions including Princeton University, University of Michigan, University of Florida, University of Illinois, University of Dallas at Texas, Central European University, University of Lausanne, Austrian – French Center for

Rapprochement -Vienna etc. Dr. Dokmanović is author of “The Balkans and American Diplomacy in the 20th Century”, the first university course-book on US foreign policy published in Macedonian language. He is the 2022 Recipient of the Goce Delčev Award – Highest State Award for Contribution to Science of the Republic of North Macedonia (est. 1949) and 2021 Recipient of the 13th November Award – Highest Award of the City of Skopje for contribution to Science and Higher Education (est. 1955). He is also Head of the Center for Research of the Holocaust and Antisemitism.

Мішо Докмановіч

Університет святих Кирила і Мефодія у Скоп'є

Від визволеної території до Народної Республіки: Македонія у 1945 році

Анотація

У багатьох аспектах 1945 рік відіграв важливу роль у сучасній історії Македонії. Вперше в історії регіон Македонії отримав визнаний статус у складі югославської федерації. У 1945 році було стандартизовано абетку македонської мови, а створення нової республіки забезпечило необхідні умови для розвитку кількох сфер суспільного життя.

Ще одним важливим аспектом цього року стало протистояння між про-ліберальними та про-комуністичними групами в новій владі. Це протистояння завершилося обранням нового про-белградського лідера президентом першого уряду Македонії (квітень 1945 р.), а пізніше – усуненням про-ліберальних елементів із новообраних органів влади. Це також був період прискорених судових процесів проти колабораціоністів і опозиції, які часто проводилися без належної правової основи та знань. Деякі з цих випадків будуть проаналізовані в доповіді, з особливим акцентом на відсутність належного судового процесу.

Виходячи з цього, у статті стверджується, що протягом 1945 року Македонська республіка, як частина югославської федерації, трансформувалася з визволеної території у «Народну республіку» радянського типу – з домінуючим прокомуністичним керівництвом, підтримкою офіційної центральної політики трансформації власності через аграрну реформу, націоналізацію і конфіскацію, а також репресивним ставленням до будь-яких форм опозиції.

Біографічна довідка

Мішо Докмановіч – доктор наук, професор Університету святих Кирила і Мефодія у Скоп'є, найбільшого та найстарішого університету Північної Македонії. Викладає курси Історія права (на юридичному факультеті) та Сучасна історія Македонії і американська дипломатія на Балканах (на факультеті політології). З 2023 року є викладачем програми Claims Conference University Partnership in Holocaust Studies. Брав участь у конференціях, наукових стажуваннях і читав лекції у понад 50 країнах.

Доктор Докмановіч був дослідником і викладачем у низці провідних університетів США, серед яких Прінстонський університет, Університет Мічигану,

Університет Флориди, Університет Іллінойсу, Університет Далласа в Техасі, Центральноевропейський університет, Університет Лозанни та Австро-Французький центр примирення у Відні. Автор книги «Балкани та американська дипломатія у XX столітті» – першого університетського підручника з зовнішньої політики США, виданого македонською мовою.

У 2022 році став лауреатом Премії імені Гоце Делчева – найвищої державної нагороди Республіки Північна Македонія за внесок у науку (заснована 1949 р.), а у 2021 році отримав Премію 13 листопада – найвище відзнаку міста Скоп'є за досягнення у науці та вищій освіті (заснована 1955 р.). Також очолює Центр дослідження Голокосту та антисемітизму.

***Rok 1945: narodziny sowieckiego islamu i sakralizacja Wielkiej Wojny Ojczyźnianej
(przykład Kazachstanu)***

Streszczenie

W okresie 1944–1945 wzmożenie patriotyczne Wielkiej Wojny Ojczyźnianej podsycane przez sowiecką propagandę przyniosło Kazachom, jako narodowi tytularnemu republiki, a także prawosławnym chrześcijanom, pewne swobody religijne, oczywiście w ograniczonym zakresie, tak, by nie zakłócały sowieckiego porządku. Poza koncesjami na rzecz oficjalnych struktur religijnych proces ten miał także swój oddolny wymiar, kluczowy dla zrozumienia fenomenu samego kultywowania pamięci Wielkiej Wojny Ojczyźnianej na tyłach frontu, ale również zrośnięcia się tej pamięci z miejscowymi praktykami religijnymi. Jednocześnie doszło wtedy do ukształtowania się pewnej hierarchii etno-religijnej. Te grupy, które uczestniczyły w sowieckiej narracji mitologizującej wysiłek wojenny, były również w stanie rozwijać pewne formy aktywności religijnej (np. muzułmanie narodów tytularnych i prawosławni). Z drugiej strony społeczności wykluczone z tej narracji były zmuszone do kultywowania przez bardzo długi czas swoich tradycji religijnych w podziemiu (np. katolicy czy kaukascy muzułmanie). W swoim wystąpieniu postaram się zarysować zasadnicze cechy tego procesu.

Dla islamu w ZSRS atak Niemiec 22 czerwca 1941 r. okazał się bez wątpienia momentem przełomowym. W oczach Stalina i sowieckiego kierownictwa islam, podobnie jak prawosławie, jawił się jako potencjalny wehikuł patriotycznej mobilizacji. Wielu muzułmańskich duchownych zostało wypuszczonych z więzień i łagrów. Niektórzy uznali, że jest to odpowiedni moment do zmanifestowania swojej lojalności wobec państwa sowieckiego, czego wyraźnie oczekiwał od nich Stalin. Dość szybko zrozumiał to baszkirski mufti Gabdrahman Rasułajew, który już 18 lipca 1941 r. zwrócił się do swych współwyznawców po tatarsku, wzywając ich do „obrony Ojczyzny”, bo Hitler stara się „unicestwić wiarę muzułmańską”. 7 sierpnia kierowany przezeń, a uprzednio zdelegalizowany Duchowy Zarząd Muzułmanów powtórzył to wezwanie, apelując, by muzułmanie nie ulegali niemieckiej propagandzie, głoszącej, że broni muzułmanów. 2 września w odezwie przetłumaczonej na rosyjski „Do wszystkich parafii muzułmańskich” (*Ko wsiem prichodam musulman*) Rasułajew po raz kolejny wzywa do wysiłku na rzecz kraju, przytaczając wypowiedź Proroka „Miłość do Ojczyzny to część religii”. Dokumenty te jednak nie były

szerzej znane. Zupełnie inaczej rzecz się miała z odezwą (*nasmchat-nama*) liderów muzułmańskich zgromadzonych w Ufie (*Medżlis-guliami*) 15–17 maja 1942 r., którą od razu opublikowano, wydrukowano w gazecie „Trud” i rozpowszechniano przez struktury Duchowego Zarządu (CDUM) w tłumaczeniu na języki muzułmańskich narodów ZSRS przy wsparciu KC WKP(b) i NKWD. Odezwą powtarzała hasła poprzednich, a wtórowała jej sowiecka prasa rozpisująca się okrucieństwach niemieckich wobec muzułmanów na Krymie.

Kolejnym krokiem na drodze tej limitowanej liberalizacji była zgoda Prezydium Rady Najwyższej ZSRS na zorganizowanie zjazdu założycielskiego Duchowego Zarządu Muzułmanów Azji Środkowej i Kazachstanu (SADUM) w Taszkencie, który zainaugurował obrady 17 października 1943 r. Analogiczne zjazdy odbyły się też w Baku 25–28 maja 1944 r. (Duchowy Zarząd Muzułmanów Zakaukazia – DUMZak) i w Bujnaksku 20–23 czerwca 1944 r. (Duchowy Zarząd Muzułmanów Kaukazu Północnego – DUMSK). Równocześnie z Duchowymi Zarządami powołano dwie państwowe instytucje nadzorcze: Radę ds. Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej (1943) i Radę ds. Kultów Religijnych (1944), w której kompetencjach znalazły się wszystkie wyznania poza prawosławiem (w 1965 r. połączone w jedną Radę ds. Religii). Główna funkcja Rady sprowadzała się do wydawania zgód na rejestrację domów modlitwy i meczetów. To właśnie Radzie przyjdzie zmierzyć się z falą oddolnych manifestacji religijności pod sztandarami radzieckiego patriotyzmu, która wyprzedzała najczęściej działalność oficjalnych struktur państwowych zajmujących się sprawami religijnymi. Fala ta będzie mieć kluczowe znaczenie dla późniejszych losów sowieckiego islamu.

Biogram

Jerzy Rohoziński (ur. 1971) – doktor nauk humanistycznych, historyk, antropolog kultury, adiunkt w Ośrodku Badań nad Totalitaryzmami (Instytut Pileckiego), interesuje się historią społeczno-religijną Rosji carskiej i ZSRS. Autor książek *Święci, biczownicy i czerwoni chanowie. Przemiany religijności muzułmańskiej w radzieckim i poradzieckim Azerbejdżanie* (wydanie FNP, nagroda „Przeglądu Wschodniego” 2005 r.); *Bawelna, samowary i Sartowie. Muzułmańskie okrainy carskiej Rosji 1795–1916* (nominacje „Identitas” i „Academia” 2016 r.); *Gruzja. Początki państw; Narodziny globalnego dżihadu oraz Najpiękniejszy klejnot w carskiej koronie. Gruzja pod panowaniem rosyjskim 1801–1917*. Badania prowadzone w Instytucie Pileckiego zaowocowały publikacją *Pionierzy w stepie? Kazachstańscy Polacy jako element sowieckiego projektu modernizacyjnego* (2021). Odznaczony Złotą Odznaką Zasługi Związku Sybiraków, członek Polsko-Kazachstańskiej i Polsko-Uzbeckiej Komisji Historyków.

***The Year 1945: The Birth of Soviet Islam and the Sacralization of the Great Patriotic War
(the Case of Kazakhstan)***

Abstract

During 1944–1945, the patriotic fervor of the Great Patriotic War, fueled by Soviet propaganda, brought the Kazakhs—as the titular nation of the republic—as well as Orthodox Christians, certain limited religious freedoms, of course, within the boundaries of what did not threaten the Soviet order. Beyond the concessions granted to official religious structures, this process also had a grassroots dimension, which is crucial for understanding the phenomenon of cultivating the memory of the Great Patriotic War in the Soviet hinterland and the merging of that memory with local religious practices. At the same time, a specific ethno-religious hierarchy emerged. Groups that participated in the Soviet narrative mythologizing the war effort were also able to develop certain forms of religious activity (for instance, Muslims of titular nationalities and Orthodox Christians). On the other hand, communities excluded from this narrative were forced to maintain their religious traditions underground for a long time (such as Catholics or Caucasian Muslims). In my presentation, I will attempt to outline the essential characteristics of this process.

For Islam in the USSR, the German attack on June 22, 1941, was undoubtedly a turning point. In the eyes of Stalin and the Soviet leadership, Islam—like Orthodoxy—appeared as a potential vehicle of patriotic mobilization. Many Muslim clerics were released from prisons and labor camps. Some perceived this as the right moment to demonstrate their loyalty to the Soviet state, as Stalin clearly expected. This was quickly understood by the Bashkir mufti Gabdrahman Rasulayev, who, on July 18, 1941, addressed his fellow believers in Tatar, calling on them to “defend the Motherland,” as Hitler sought “to annihilate the Muslim faith.” On August 7, the Spiritual Directorate of Muslims led by Rasulayev, previously outlawed, repeated this appeal, urging Muslims not to fall for German propaganda claiming to defend Muslims. On September 2, in a proclamation translated into Russian “To All Muslim Parishes” (Ko vsem prikhodam musul'man), Rasulayev once again called for support of the country’s efforts, citing the Prophet’s saying: “Love for the Motherland is part of faith.” These documents, however, were not widely known. Quite different was the case of the nasmchat-nama proclamation of the Muslim leaders gathered in Ufa (Medzhlis-guliyami) on May 15–17, 1942, which was

immediately published in the newspaper *Trud* and disseminated through the structures of the Spiritual Directorate (CDUM), translated into the languages of the Muslim peoples of the USSR with the support of the Central Committee of the Communist Party (Bolsheviks) and the NKVD. The proclamation repeated previous slogans and was echoed by Soviet press reports describing German atrocities against Muslims in Crimea.

Another step in this limited liberalization was the approval by the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR to convene the founding congress of the Spiritual Directorate of Muslims of Central Asia and Kazakhstan (SADUM) in Tashkent, which began on October 17, 1943. Similar congresses were held in Baku (May 25–28, 1944, Spiritual Directorate of Muslims of Transcaucasia – DUMZak) and Buynaksk (June 20–23, 1944, Spiritual Directorate of Muslims of the North Caucasus – DUMSK). Alongside these Directorates, two state supervisory institutions were created: the Council for the Affairs of the Russian Orthodox Church (1943) and the Council for Religious Cults (1944), which oversaw all religions other than Orthodoxy (merged into a single Council for Religious Affairs in 1965). The main function of the Council was to issue permits for the registration of prayer houses and mosques. It was this Council that would later face the wave of grassroots manifestations of religiosity under the banners of Soviet patriotism, which often preceded the actions of official state institutions dealing with religious affairs. This wave would play a crucial role in shaping the future of Soviet Islam.

Biographical note

Jerzy Rohoziński (b. 1971) – PhD in the humanities, historian, cultural anthropologist, assistant professor at the Center for Totalitarian Studies (Pilecki Institute). His research focuses on the social and religious history of Tsarist Russia and the USSR. Author of *Święci, biczownicy i czerwoni chanowie. Przemiany religijności muzułmańskiej w radzieckim i poradzieckim Azerbejdżanie* (FNP edition, “Przegląd Wschodni” Award, 2005); *Bawełna, samowary i Sartowie. Muzułmańskie okrainy carskiej Rosji 1795–1916* (nominated for the “Identitas” and “Academia” awards, 2016); *Gruzja. Początki państw; Narodziny globalnego dżihadu; and Najpiękniejszy klejnot w carskiej koronie. Gruzja pod panowaniem rosyjskim 1801–1917*. His research at the Pilecki Institute resulted in the publication *Pionierzy w stepie? Kazachstańscy Polacy jako element sowieckiego projektu modernizacyjnego* (2021). Decorated with the Gold Badge of Merit of the Siberian Exiles Association, he is a member of the Polish-Kazakh and Polish-Uzbek Commissions of Historians.

*1945 рік: народження радянського ісламу та сакралізація Великої Вітчизняної
війни (на прикладі Казахстану)*

Анотація

У 1944–1945 рр. піднесення патріотичних настроїв Великої Вітчизняної війни, розпалюване радянською пропагандою, принесло казахам — як титульній нації республіки, а також православним християнам — певні релігійні свободи, звісно, у межах, що не порушували радянського порядку. Окрім поступок на користь офіційних релігійних структур, цей процес мав і низовий вимір, ключовий для розуміння феномену культивування пам'яті про Велику Вітчизняну війну в тилу та її переплетіння з місцевими релігійними практиками. Одночасно сформувалася певна етнорелігійна ієрархія. Ті групи, що брали участь у радянській міфологізованій нарації про воєнні зусилля, могли розвивати певні форми релігійної активності (наприклад, мусульмани титульних націй і православні). Натомість спільноти, виключені з цієї нарації, були змушені тривалий час зберігати свої релігійні традиції в підпіллі (зокрема католики чи кавказькі мусульмани). У своєму виступі я спробую окреслити основні риси цього процесу.

Для ісламу в СРСР напад Німеччини 22 червня 1941 року став безперечно переломним моментом. В очах Сталіна та радянського керівництва іслам, як і православ'я, постав як потенційний інструмент патріотичної мобілізації. Багатьох мусульманських духовних осіб було звільнено з в'язниць і таборів. Дехто з них сприйняв це як слушний момент для демонстрації своєї лояльності до радянської держави, чого від них відкрито очікував Сталін. Це швидко зрозумів башкирський муфтії Габдрахман Расулаєв, який уже 18 липня 1941 р. звернувся до своїх одновірців татарською мовою із закликом «захищати Батьківщину», адже Гітлер прагне «знищити мусульманську віру». 7 серпня очолюване ним, а раніше заборонене Духовне управління мусульман повторило цей заклик, закликаючи мусульман не піддаватися німецькій пропаганді, яка проголошувала, що нібито захищає мусульман. 2 вересня в зверненні, перекладеному російською мовою «До всіх мусульманських парафій» (Ко всем приходам мусульман), Расулаєв знову закликав до зусиль на благо країни, цитуючи вислів Пророка: «Любов до Батьківщини — частина віри». Проте ці документи не набули широкого розголосу.

Інакше було із зверненням (*nasmchat-nama*) мусульманських лідерів, зібраних в Уфі (Меджліс-гуліямі) 15–17 травня 1942 р., яке відразу опублікували в газеті *Trud* і поширювали через структури Духовного управління (ЦДУМ) у перекладі мовами мусульманських народів СРСР за підтримки ЦК ВКП(б) і НКВС. Це звернення повторювало попередні гасла і підкріплювалося статтями радянської преси про звірства німців щодо мусульман у Криму.

Наступним кроком цієї обмеженої лібералізації стало рішення Президії Верховної Ради СРСР дозволити проведення установчого з'їзду Духовного управління мусульман Середньої Азії та Казахстану (САДУМ) у Ташкенті, що розпочався 17 жовтня 1943 р. Аналогічні з'їзди відбулися також у Баку (25–28 травня 1944 р., Духовне управління мусульман Закавказзя – ДУМЗак) і Буйнакську (20–23 червня 1944 р., Духовне управління мусульман Північного Кавказу – ДУМСК). Одночасно з духовними управліннями створено дві державні наглядові інституції: Раду у справах Російської православної церкви (1943) та Раду у справах релігійних культів (1944), у віданні якої були всі релігії, крім православ'я (1965 р. об'єднані в одну Раду у справах релігій). Основна функція Ради полягала у видачі дозволів на реєстрацію молитовних будинків і мечетей. Саме Раді довелося зіткнутися з хвилею низових проявів релігійності під прапорами радянського патріотизму, що часто випереджали діяльність офіційних державних структур, які займалися релігійними справами. Ця хвиля мала вирішальне значення для подальшої долі радянського ісламу.

Біографічна довідка

Єжи Рогозінський (нар. 1971) — доктор гуманітарних наук, історик, культурний антрополог, доцент Центру досліджень тоталітаризмів (Інститут Пілецького). Досліджує соціально-релігійну історію царської Росії та СРСР. Автор книжок *Święci, biczownicy i czerwoni chanowie*, *Bawelna, samowary i Sartowie*, *Gruzja. Początki państw*, *Narodziny globalnego dżihadu*, *Najpiękniejszy klejnot w carskiej koronie*, а також *Pionierzy w stepie? Kazachstańscy Polacy jako element sowieckiego projektu modernizacyjnego* (2021). Нагороджений Золотою Відзнакою Заслуги Союзу Сибіряків, член Польсько-Казахстанської та Польсько-Узбецької комісій істориків.

Rok 1945 na Wileńszczyźnie: przemiany narodowościowe

Streszczenie

Koniec II wojny światowej w 1945 r. na Litwie nie oznaczał zakończenia wojny. Rok 1945 na Litwie określa się jako początek wojny po wojnie, nawiązując do zbrojnego oporu Litwinów przeciwko władzy sowieckiej. Rok 1945 nie przyniósł Litwie pokoju – od połowy ubiegłego roku trwała tutaj ponowna sowiecka okupacja, która rozpoczęła się od brutalnych represji wobec narodowego podziemia litewskiego (na Wileńszczyźnie także polskiego) oraz ludności cywilnej. Wilno i Wileńszczyzna stały się ważnym ośrodkiem takich działań.

Równolegle w wyniku decyzji tzw. wielkiej trójki w 1945 r. powstał plan homogenizacji Europy Środkowo-Wschodniej. Sedno tego planu polegało na akceptacji zmian terytorialnych, w wyniku których tysiące ludzi pozostało poza granicami własnych państw. W związku z tym postanowiono oczyścić ten region etnicznie, tworząc państwa jednolite. Cel ten zamierzano osiągnąć poprzez przeniesienie niektórych grup etnicznych z jednych państw do innych. W tej części Europy rozpoczęły się olbrzymie przemieszczenia narodowościowe. Wilno i Wileńszczyzna także zaliczono do takich terytoriów i stały się one epicentrum intensywnych procesów migracyjnych. Władze ZSRS zadecydowały, że tysiące Polaków z Wileńszczyzny powinny przesiedlić się do Polski, a Litwini z Polski – do Litwy sowieckiej. Równoległe procesy miały miejsce w dawnych województwach II Rzeczypospolitej – nowogrodzkim, poleskim, wołyńskim, lwowskim, stanisławowskim, tarnopolskim, których terytoria stały się częścią sowieckich republik Białorusi i Ukrainy.

W referacie uwaga skupia się na sytuacji Wilna i Wileńszczyzny w roku 1945, na politykce sowieckiej wobec ludności, szczególnie na skutkach tych przemian. Przez kilka miesięcy władzy sowieckiej mieszkańcy Wilna i Wileńszczyzny doświadczyli strasznych represji – mordów, aresztowań, zesłań, mobilizacji do Armii Czerwonej (w przypadku Polaków – do Armii Berlinga), przesiedleń. Skutki tych przymusowych akcji były dalekosiężne – prawie połowa ludności z tego regionu pozostała pozbawiona ojczyzny i znalazła się w łagrach na Syberii, w Kazachstanie i in., w więzieniach Rosji lub przesiedlili się do Polskiej Republiki Ludowej. Wilno i Wileńszczyzna stały się zupełnie innym regionem, niż były wcześniej.

Biogram

Vitalija Stravinskienė (ur. 1972 r.) – doktor nauk humanistycznych, starszy pracownik naukowy w Instytucie Historii Litwy (Wilno). Główne zainteresowania badawcze: polityczna i społeczna historia Litwy w II połowie XX w.; historia Wilna i Wschodniej i Południowo-Wschodniej Litwy (Wileńszczyzny) w XX w. Najważniejsze publikacje: *Vilniaus istorija, t. III: 1915–1990 metai* [Historia Wilna, t. III: lata 1915–1990] (redaktor i współautor), Vilnius 2023; *Migruojantis Vilnius: 1915–1994 metai* [Migrujące Wilno: lata 1915–1994], Vilnius 2022; *Witoldas Pileckis kovose dėl Vilniaus (1918–1923 m.)* [Witold Pilecki w walkach o Wilno (lata 1918–1923)], Vilnius 2022; *Migracija: Rytų ir Pietryčių Lietuva 1944–1989 metais* [Migracja: Wschodnia i Południowo-Wschodnia Litwa w latach 1944–1989], Vilnius 2020.

The Year 1945 in the Vilnius Region: National Transformations

Abstract

The end of World War II in 1945 did not signify the end of war in Lithuania. The year 1945 in Lithuania is described as the beginning of the "war after the war," referring to the armed resistance of Lithuanians against Soviet rule. The year did not bring peace to Lithuania — since mid-1944, the country had been under renewed Soviet occupation, which began with brutal repression against the Lithuanian national underground (and the Polish underground in the Vilnius region) and against civilians. Vilnius and the Vilnius region became key centers of these repressive actions.

At the same time, as a result of the decisions of the so-called “Big Three” in 1945, a plan for the homogenization of Central and Eastern Europe was developed. The essence of this plan was the acceptance of territorial changes that left thousands of people outside the borders of their own countries. Consequently, it was decided to ethnically “cleanse” the region by creating nationally homogeneous states. This goal was to be achieved through the relocation of certain ethnic groups from one country to another. Enormous population movements began across this part of Europe. Vilnius and the Vilnius region were among such territories and became the epicenter of intense migratory processes. The Soviet authorities decided that thousands of Poles from the Vilnius region should be resettled to Poland, and Lithuanians from Poland — to Soviet Lithuania. Parallel processes took place in the former voivodeships of the Second Polish Republic — Nowogródek, Polesie, Volhynia, Lviv, Stanisławów, and Tarnopol — whose territories became part of the Soviet republics of Belarus and Ukraine.

The paper focuses on the situation in Vilnius and the Vilnius region in 1945, on Soviet policies toward the population, and especially on the consequences of these transformations. Within a few months under Soviet rule, the inhabitants of Vilnius and its surroundings experienced severe repression — executions, arrests, deportations, mobilizations into the Red Army (and, for Poles, into Berling’s Army), and forced resettlements. The consequences of these forced actions were far-reaching: nearly half of the region’s population lost their homeland, ending up in labor camps in Siberia, Kazakhstan, and elsewhere, in prisons across

Russia, or resettled in the Polish People's Republic. Vilnius and the Vilnius region became entirely different places from what they had been before.

Biographical note

Vitalija Stravinskienė (b. 1972) – PhD in Humanities, Senior Research Fellow at the Lithuanian Institute of History (Vilnius). Her main research interests include the political and social history of Lithuania in the second half of the 20th century, and the history of Vilnius and Eastern and Southeastern Lithuania (the Vilnius region) in the 20th century. Selected publications: *Vilniaus istorija*, vol. III: 1915–1990 metai [*History of Vilnius*, vol. III: 1915–1990] (editor and co-author), Vilnius 2023; *Migruojantis Vilnius: 1915–1994 metai* [*Migrating Vilnius: 1915–1994*], Vilnius 2022; *Witoldas Pileckis kovose dėl Vilniaus (1918–1923 m.)* [*Witold Pilecki in the Fights for Vilnius (1918–1923)*], Vilnius 2022; *Migracija: Rytų ir Pietryčių Lietuva 1944–1989 metais* [*Migration: Eastern and Southeastern Lithuania 1944–1989*], Vilnius 2020.

1945 рік у Віленському краї: національні трансформації

Анотація

Кінець Другої світової війни 1945 року не означав закінчення війни в Литві. 1945 рік у Литві називають початком «війни після війни» — маючи на увазі збройний опір литовців проти радянської влади. Цей рік не приніс Литві миру — з середини 1944 року тут тривала нова радянська окупація, яка розпочалася з жорстоких репресій проти литовського національного підпілля (а у Віленському краї також польського) і цивільного населення. Вільнюс і Віленський край стали важливими центрами цих дій.

Паралельно, внаслідок рішень так званої «великої трійки» у 1945 році, було розроблено план етнічної гомогенізації Центрально-Східної Європи. Суть цього плану полягала в прийнятті територіальних змін, унаслідок яких тисячі людей опинилися за межами власних держав. Було вирішено «очистити» цей регіон етнічно, створивши національно однорідні держави. Цієї мети мали досягти шляхом переселення окремих етнічних груп із одних країн до інших. У цій частині Європи почалися масові національні переміщення. Вільнюс і Віленський край також належали до таких територій і стали епіцентром інтенсивних міграційних процесів. Радянська влада ухвалила, що тисячі поляків із Віленського краю повинні переселитися до Польщі, а литовці з Польщі — до радянської Литви. Паралельні процеси відбувалися у колишніх воєводствах Другої Речі Посполитої — новогрудському, поліському, волинському, львівському, станіславівському, тернопільському, території яких стали частиною радянських республік Білорусі та України.

У доповіді увага зосереджується на ситуації у Вільнюсі та Віленському краї у 1945 році, на радянській політиці щодо місцевого населення, а особливо — на наслідках цих трансформацій. Протягом кількох місяців радянської влади мешканці Вільнюса і Віленського краю зазнали жахливих репресій — убивств, арештів, заслань, мобілізації до Червоної армії (для поляків — до армії Берлінга), примусових переселень. Наслідки цих примусових дій були далекосяжними — майже половина населення регіону втратила батьківщину і опинилася в таборах Сибіру, Казахстану тощо, у в'язницях Росії або переселилася до Польської Народної Республіки. Вільнюс і Віленський край стали зовсім іншим регіоном, ніж були раніше.

Біографічна довідка

Віталія Стравінскене (нар. 1972 р.) — доктор гуманітарних наук, старший науковий співробітник Інституту історії Литви (Вільнюс). Основні наукові інтереси: політична та соціальна історія Литви у другій половині XX ст.; історія Вільнюса, Східної та Південно-Східної Литви (Віленського краю) у XX ст. Найважливіші публікації: *Vilniaus istorija*, т. III: *1915–1990 metai* [Історія Вільнюса, т. III: *1915–1990*] (редактор і співавтор), Вільнюс 2023; *Migruojantis Vilnius: 1915–1994 metai* [Мігруючий Вільнюс: *1915–1994*], Вільнюс 2022; *Witoldas Pileckis kovose dėl Vilniaus (1918–1923 m.)* [Вітольд Пілецький у боях за Вільнюс (*1918–1923*)], Вільнюс 2022; *Migracija: Rytų ir Pietryčių Lietuva 1944–1989 metais* [Міграція: Східна та Південно-Східна Литва *1944–1989*], Вільнюс 2020.

IV sekcja

Godz. 15.30–17.40

/

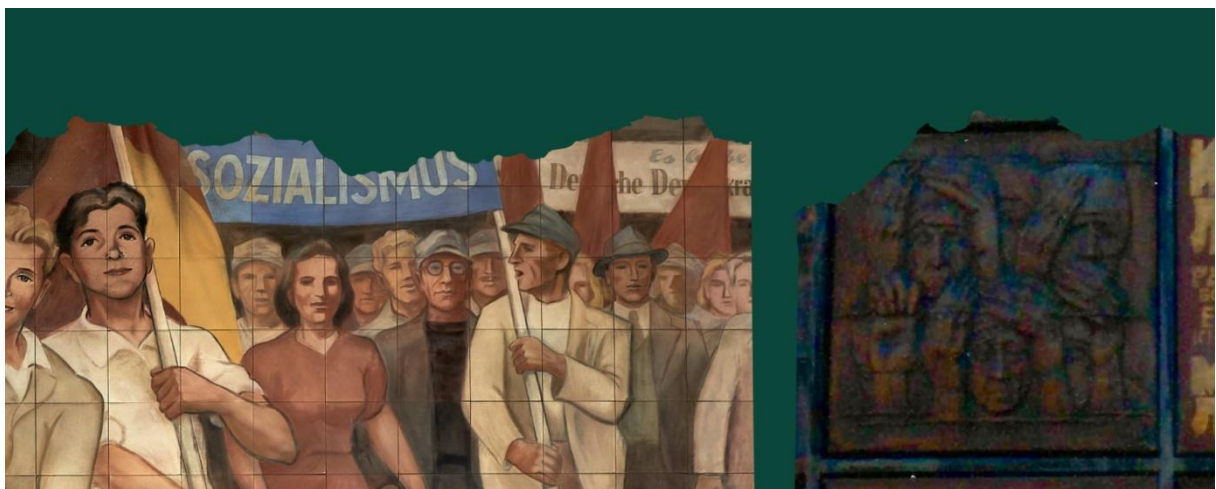
Section IV

3.30 p.m. – 5.40 p.m.

/

Секція IV

15.30–17.40

Stsiapan Zakharkevich

Europejski Uniwersytet Humanistyczny, Wilno

„Zjednoczeni bracia-Ukraińcy i bracia-Białorusini”: produkcja wiedzy w radzieckiej etnografii w latach 1939–1941 jako narzędzie epistemologicznego wsparcia ideologii i propagandy

Streszczenie

Pierwsza część tytułu wystąpienia pochodzi z historyczno-etnograficznego albumu, który ukazał się w 1941 roku w Akademii Nauk ZSRR. Jego autorzy – etnografowie – twierdzili, że kultury narodów wschodniosłowiańskich są wspólne, co miało stanowić uzasadnienie dla działań wojennych.

W latach 30. XX wieku białoruska i ukraińska szkoła etnograficzna zostały zniszczone, a ich niezależność badawcza znalazła się pod ścisłą kontrolą nie tylko władz, lecz także ośrodków naukowych w Moskwie i Leningradzie. Dlatego interpretacja przyłączenia w 1939 roku Zachodniej Białorusi i Zachodniej Ukrainy do ZSRR została przeprowadzona przez etnografów z metropolii. W trzech tomach głównego organu radzieckiej nauki etnograficznej – „Sowieckiej etnografii” – opublikowanych w latach 1939, 1940 i 1941, znaczną część materiałów poświęcono tym wydarzeniom. To właśnie tam sformułowano narracje, które następnie szeroko wykorzystywano instrumentalnie w radzieckiej propagandzie. Analizie tego procesu produkcji wiedzy przez radzieckich etnografów poświęcone jest niniejsze wystąpienie.

Nota biograficzna

Stepan Zacharkiewicz – kandydat nauk historycznych, docent Europejskiego Uniwersytetu Humanistycznego (Wilno, Litwa). Etnolog i antropolog. Zajmuje się historią białoruskiej etnografii i etnologii, procesami kulturowymi we współczesnym społeczeństwie białoruskim oraz problematyką białoruskiego nacjonalizmu.

Stsiapan Zakharchevich
European Humanities University, Vilnius

“Reunited Brothers-Ukrainians and Brothers-Belarusians”: Knowledge Production by Soviet Ethnography in 1939–1941 as a Means of Epistemological Support for Ideology and Propaganda

Abstract

The first part of the paper’s title comes from a historical-ethnographic album published in 1941 by the Academy of Sciences of the USSR. In it, the authors – ethnographers – asserted the cultural unity of the East Slavic peoples, which served as justification for military actions. In the 1930s, the Belarusian and Ukrainian schools of ethnography were destroyed, and their research autonomy was placed under strict control not only by the authorities but also by theoretical oversight from academic centers in Moscow and Leningrad. Therefore, the interpretation of the 1939 incorporation of Western Belarus and Western Ukraine into the USSR was carried out by ethnographers from the metropolitan centers. In three volumes of the main organ of Soviet ethnographic scholarship – Soviet Ethnography – published in 1939, 1940, and 1941, a significant portion of materials was devoted to these events. It was in these publications that the narratives were formulated which were later widely instrumentalized to serve Soviet propaganda. This paper focuses on analyzing that process of knowledge production by Soviet ethnographers.

Biographical note

Stepan Zacharkevich – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at the European Humanities University (Vilnius, Lithuania). Ethnologist and anthropologist. His research interests include the history of Belarusian ethnography and ethnology, cultural processes in contemporary Belarusian society, and Belarusian nationalism.

Сцяпан Захаркевіч

Европейский Гуманитарный Университет, Вильнюс

«Воссоединенные братья-украинцы и братья-белоруссы»: производство знаний советской этнографией в 1939–1941 гг. как средство эпистемиологического обслуживания идеологии и пропаганды

Аннотация

В первую часть темы доклада легло название историко-этнографического альбома, который в 1941 г. вышел в Академии наук СССР. В нем авторы-этнографы утверждали об общности культуры восточнославянских народов, что и давало право на военные действия.

В 1930-х гг. белорусская и украинская школы этнографии были разгромлены, их исследовательская самостоятельность была поставлена под жесткий контроль не только органов власти, но также и теоретический со стороны научных центров Москвы и Ленинграда. Поэтому осмысление присоединения в 1939 г. Западной Беларуси и Западной Украины к СССР проводилось этнографами метрополии. В трех сборниках центрального органа советской этнографической науки – «Советской этнографии» – в 1939, 1940 и 1941 гг. заметная часть материалов было посвящено этим событиям. Именно в них были сформулированы нарративы, которые затем стали широко инструментально использоваться для обслуживания советской пропаганды. Именно анализу данного производства знаний советскими этнографами и посвящен данный доклад.

Біяграфічная даведка

Сцяпан Захаркевіч – кандыдат гістарычных навук, дацэнт Еўрапейскага Гуманітарнага Універсітэта (Вільнюс, Літва). Этнолаг, антраполог. Займаюся гісторыяй беларускай этнаграфіі і этналогіі, культурнымі працэсамі ў сучасным беларускім грамадстве, беларускім нацыяналізмам.

***Relacje i wspomnienia polskiej sowieckiej partyzantki jako źródło do badań nad konfliktem
polsko-ukraińskim w czasie II wojny światowej***

Streszczenie

W czasie II Wojny Światowej na Wołyniu wybuchł międzyetniczny zbrojny konflikt między Ukraińcami a Polakami, który stał się jednym z najbardziej tragicznych wydarzeń w historii stosunków obu narodów. Jego przyczyny, przebieg i skutki zaczęto badać właściwie wkrótce po zakończeniu II wojny światowej. Odbywało się to głównie poza granicami PRL i ZSRR, ponieważ w komunistycznej Polsce i sowieckiej Ukrainie kwestia ta z różnych powodów była przez długi czas przemilczana lub przedstawiana „dość ostrożnie”. Po upadku komunizmu w Polsce i ogłoszeniu niepodległości Ukrainy historycy obu krajów rozpoczęli nowe badania na ten temat, jednak nadal mają różne poglądy na większość aspektów wspomnianego konfliktu.

Wśród materiałów Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie zachował się zespół „Ruch Oporu”, który zawiera relacje oraz wspomnienia uczestników polskiej sowieckiej partyzantki (polsko-sowieckiej), która aktywnie działała na Wołyniu i Polesiu podczas okupacji niemieckiej (1941–1944). Są to m.in. wspomnienia Mikołaja Kunickiego („Muchy”), Czesława Warchockiego, Włodzimierza Kopijkowskiego, Leona Malickiego, Józefa Kurijaty, Józefa Sobiesiaka, Wacława Klimaszewskiego, Roberta Satanowskiego, Teofila Kota, Jana Bulwickiego oraz wielu innych osób. Część owych materiałów została opublikowana w indywidualnych oraz zbiorowych wydawnictwach w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych ubiegłego wieku.

Relacje oraz wspomnienia uczestników polskiego i sowieckiego (polsko-sowieckiego) podziemia zawierają interesujące informacje na przykład o motywach wstąpienia wymienionych osób do partyzantki radzieckiej, o składzie osobowym poszczególnych oddziałów partyzanckich. Pojawiają się tam również relacje osobiste. Autorzy tych relacji opisują także przebieg działalności partyzanckiej oraz jej główne kierunki (walkę z niemieckim okupantem w latach 1941–1944).

W materiałach tych odnajdujemy również informacje dot. antypolskiej akcji UPA na Wołyniu. Sporo miejsca poświęcono również walce polskiego i sowieckiego (polsko-sowieckiego) podziemia z narodowo-wyzwoleńczym podziemiem ukraińskim (w źródłach występuję pod różnymi nazwami – UPA, „banderiwci”, „bulbiwci”, „mielnykiwci”, „ukraińscy

nacjonaliści” itd.). Na kartach tych wspomnień można odnaleźć opisy konkretnych potyczek i bitew pomiędzy polskimi i sowieckimi (polsko-sowieckimi) partyzantami a ukraińskimi narodowymi partyzantami. Wiadomości te są z jednej strony cennym źródłem dla badaczy konfliktu polsko-ukraińskiego w czasie II wojny światowej, z drugiej zaś strony wymagają konfrontacji z innymi materiałami źródłowymi innych proveniencji.

Celem referatu będzie analiza wybranych wydarzeń związanych z konfliktem polsko-ukraińskim w czasie II wojny światowej opisanych we wspomnieniach uczestników polskiej sowieckiej (polsko-sowieckiej) partyzantki oraz próba zestawienia owych informacji z innymi źródłami.

Szczególnie istotne będzie w tym opracowaniu przeanalizowanie następujących wspomnień:

- Kunicki Mikołaj „Mucha”, *Historia moich oddziałów partyzanckich* (WBH) / Kunicki Mikołaj, *Pamiętnik Muchy* (Warszawa 1971);
- Warchocki Czesław, *Historia Polskiego Oddziału Partyzanckiego Tadeusza Kościuszki* (WBH) / Warchocki Czesław, *Rzeczpospolita Partyzancka* (Warszawa 1972);
- Malicki Leon, [Relacje i wspomnienia] (WBH);
- Kot Teofil, [Relacje i wspomnienia] (WBH) / Kot Teofil, *Nocą przez tor, Przez uroczyska Polesia i Wołyń* (Warszawa 1962);
- Bulwicki Jan, [Relacje i wspomnienia] (WBH) / Bulwicki Jan, *W brygadzie partyzanckiej, Przez uroczyska Polesia i Wołyń* (Warszawa 1962);
- Małyszczycy Zbigniew, [Relacje i wspomnienia] (WBH) / Małyszczycy Zbigniew, *Po obu brzegach Bugu, Przez uroczyska Polesia i Wołyń* (Warszawa 1962) (Warszawa 1962);
- Bartoszewicz (Bartosiewicz) Antoni, *Walki nad jeziorem Nobel* (WBH) / *Przez uroczyska Polesia i Wołyń* (Warszawa 1962).

Biogram

Oleh Razyhrayev – profesor, dr hab., pracownik Wydziału Historii, Politologii oraz Bezpieczeństwa Narodowego na Wołyńskim Uniwersytecie Narodowym im. Łesi Ukrainki w Łucku. Zainteresowania badawcze koncentrują się wokół historii Ukrainy i Polski pierwszej połowy XX w., w szczególności policji oraz systemu penitencjarnego na Wołyniu i Galicji Wschodniej w latach 1918–1939, społecznej historii Wołynia okresu Wielkiej Wojny, konfliktu polsko-ukraińskiego w II wojnie światowej. Autor ponad 100 publikacji naukowych, m.in.

książek: *Po obydwu boki frontu. Hromadski orhanizacyi na Volyni v roky Velykoyi vijny: 1914–1918 rr.* (Łuck 2018), *Policja Państwowa w województwie wołyńskim w okresie międzywojennym* (Warszawa 2019), *Svit za gratamy. Penitentsiarna systema na Volyni ta v Halychyni u 1918–1939 rokakh* (Drohobycz 2023).

Oleh Razyhrayev

Lesya Ukrainka Volyn National University in Lutsk

Relations and Memoirs of the Polish-Soviet Partisans as a Source for Studying the Polish-Ukrainian Conflict during the Second World War

Abstract

During the Second World War, an interethnic armed conflict broke out in Volhynia between Ukrainians and Poles, becoming one of the most tragic events in the history of relations between the two nations. Its causes, course, and consequences began to be studied soon after the end of World War II. This took place mainly outside the borders of the Polish People's Republic and the USSR, since in communist Poland and Soviet Ukraine this issue was for a long time silenced or presented "rather cautiously." After the fall of communism in Poland and the declaration of Ukraine's independence, historians from both countries began new research on this topic, although their views on many aspects of the conflict still differ.

Among the materials of the Military Historical Bureau in Warsaw, there is a collection entitled "Resistance Movement," which contains testimonies and memoirs of participants of the Polish-Soviet partisans who were active in Volhynia and Polissia during the German occupation (1941–1944). These include memoirs by Mykola Kunicki ("Mucha"), Czesław Warchocki, Włodzimierz Kopijkowski, Leon Malicki, Józef Kurijata, Józef Sobiesiak, Waclaw Klimaszewski, Robert Satanowski, Teofil Kot, Jan Bulwicki, and many others. Some of these materials were published in individual or collective volumes in the 1960s and 1970s.

The testimonies and memoirs of participants of the Polish and Soviet (Polish-Soviet) underground contain interesting information about, for example, the motives for joining the Soviet partisan movement and the composition of particular partisan detachments. They also include personal accounts describing the course of partisan activity and its main directions, such as the struggle against the German occupiers in 1941–1944.

These materials also contain information about the anti-Polish campaign of the UPA in Volhynia. Much space is devoted to the armed struggle between the Polish and Soviet (Polish-Soviet) underground and the Ukrainian national liberation underground (referred to in the sources under various names: UPA, "Banderites," "Bulbovites," "Melnykites," "Ukrainian nationalists," etc.). Within these memoirs, one can find descriptions of specific skirmishes and battles between Polish and Soviet (Polish-Soviet) partisans and Ukrainian nationalist partisans.

These accounts are, on the one hand, valuable sources for researchers of the Polish-Ukrainian conflict during the Second World War, but on the other hand, they require confrontation with other primary sources of different origins.

The aim of the paper is to analyze selected events related to the Polish-Ukrainian conflict during World War II as described in the memoirs of participants of the Polish-Soviet partisans, and to attempt to compare these accounts with other sources.

Particular attention will be paid to the following memoirs:

- Kunicki Mykola “Mucha,” The History of My Partisan Units (WBH) / Pamiętnik Muchy (Warsaw 1971);
- Warchocki Czesław, The History of the Polish Partisan Detachment of Tadeusz Kościuszko (WBH) / Rzeczpospolita Partyzancka (Warsaw 1972);
- Malicki Leon, [Testimonies and Memoirs] (WBH);
- Kot Teofil, [Testimonies and Memoirs] (WBH) / Nocą przez tor, Przez uroczyska Polesia i Wołyń (Warsaw 1962);
- Bulwicki Jan, [Testimonies and Memoirs] (WBH) / W brygadzie partyzanckiej, Przez uroczyska Polesia i Wołyń (Warsaw 1962);
- Małyszczewski Zbigniew, [Testimonies and Memoirs] (WBH) / Po obu brzegach Bugu, Przez uroczyska Polesia i Wołyń (Warsaw 1962);
- Bartoszewicz (Bartosiewicz) Antoni, Battles at Lake Nobel (WBH) / Przez uroczyska Polesia i Wołyń (Warsaw 1962).

Biographical Note

Oleh Razyhrayev – Professor, Doctor Habilitated, works at the Faculty of History, Political Science and National Security at Lesya Ukrainka Volyn National University in Lutsk. His research interests focus on the history of Ukraine and Poland in the first half of the 20th century, particularly the police and penitentiary system in Volhynia and Eastern Galicia in 1918–1939, the social history of Volhynia during the Great War, and the Polish-Ukrainian conflict during World War II. Author of over 100 scholarly publications, including: *Po obydwu bokach frontu. Hromadski orhanizatsiyni na Volyni v roky Velykoyi viiny: 1914–1918 rr.* (Lutsk 2018); *Policja Państwowa w województwie wołyńskim w okresie międzywojennym* (Warsaw 2019); *Svit za gratami. Penitentsiarna systema na Volyni ta v Halychyni u 1918–1939 rokakh* (Drohobych 2023).

Олег Разиграєв

Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк

Свідчення та спогади польсько-радянських партизанів як джерело для дослідження українсько-польського конфлікту під час Другої світової війни

Анотація

Під час Другої світової війни на Волині вибухнув міжетнічний збройний конфлікт між українцями та поляками, який став одним із найтрагічніших епізодів в історії відносин обох народів. Його причини, перебіг і наслідки почали досліджувати фактично відразу після завершення війни. Однак це відбувалося переважно за межами ПНР та СРСР, адже в комуністичній Польщі та радянській Україні ця тема з різних причин тривалий час замовчувалася або подавалася «надзвичайно обережно». Після падіння комунізму в Польщі та проголошення незалежності України історики обох країн розпочали нові дослідження цієї проблематики, хоча погляди на багато її аспектів і досі залишаються різними.

Серед матеріалів Військового історичного бюро у Варшаві зберігається фонд під назвою «Рух Опору», який містить свідчення та спогади учасників польсько-радянського партизанського руху, що діяв на Волині й Поліссі під час німецької окупації (1941–1944). До них належать спогади Миколи Куницького («Муха»), Чеслава Вархоцького, Влодзімежа Копійковського, Леона Маліцького, Юзефа Куріяти, Юзефа Собєсяка, Вацлава Клімашевського, Роберта Сатановського, Теофіла Кота, Яна Бульвицького та багатьох інших. Частина цих матеріалів була опублікована в окремих чи колективних виданнях у 1960–1970-х роках.

Свідчення та спогади учасників польського і радянського (польсько-радянського) підпілля містять цікаву інформацію, зокрема про мотиви вступу цих осіб до радянської партизанки, про склад окремих партизанських загонів, а також про перебіг бойових дій і основні напрями діяльності — боротьбу проти німецьких окупантів у 1941–1944 роках.

У цих матеріалах також наявні відомості про антипольську акцію УПА на Волині. Значну увагу приділено бойовим зіткненням польського і радянського (польсько-радянського) підпілля з українським визвольним рухом (у джерелах він фігурує під різними назвами — УПА, «бандерівці», «бульбівці», «мельниківці», «українські націоналісти» тощо). У цих спогадах подано описи конкретних сутичок і боїв між польськими, радянськими (польсько-радянськими) партизанами та українськими

націоналістичними загонами. Ці свідчення, з одного боку, є цінним джерелом для дослідників українсько-польського конфлікту часів Другої світової війни, а з іншого — потребують зіставлення з іншими джерелами різного походження.

Метою доповіді є аналіз окремих подій, пов'язаних з українсько-польським конфліктом у роки Другої світової війни, описаних у спогадах учасників польсько-радянського партизанського руху, та спроба порівняти ці відомості з іншими джерелами.

Особливу увагу буде приділено таким спогадам:

- Микола Куницький «Муха», Історія моїх партизанських загонів (WBH) / Pamiętnik Muchy (Варшава, 1971);
- Чеслав Вархоцький, Історія польського партизанського загону імені Тадеуша Костюшка (WBH) / Rzeczpospolita Partyzancka (Варшава, 1972);
- Леон Маліцький, [Свідчення і спогади] (WBH);
- Теофіл Кот, [Свідчення і спогади] (WBH) / Nocą przez tor, Przez uroczyska Polesia i Wołynia (Варшава, 1962);
- Ян Бульвицький, [Свідчення і спогади] (WBH) / W brygadzie partyzanckiej, Przez uroczyska Polesia i Wołynia (Варшава, 1962);
- Збігнєв Малишчицький, [Свідчення і спогади] (WBH) / Po obu brzegach Bugu, Przez uroczyska Polesia i Wołynia (Варшава, 1962);
- Антоні Бартосевич (Бартосевич), Бої біля озера Нобель (WBH) / Przez uroczyska Polesia i Wołynia (Варшава, 1962).

Біографічна довідка

Олег Разиграєв — професор, доктор габілітований, працює на факультеті історії, політології та національної безпеки Волинського національного університету імені Лесі Українки у Луцьку. Його наукові інтереси зосереджені навколо історії України та Польщі першої половини ХХ ст., зокрема історії поліції та пенітенціарної системи на Волині й у Східній Галичині в 1918–1939 рр., соціальної історії Волині часів Першої світової війни, українсько-польського конфлікту під час Другої світової війни. Автор понад 100 наукових публікацій, зокрема книг: *По обидва боки фронту. Громадські організації на Волині в роки Великої війни: 1914–1918* (Луцьк, 2018); *Policja Państwowa w województwie wołyńskim w okresie międzywojennym* (Варшава, 2019); *Світ за ґратами. Пенітенціарна система на Волині та в Галичині у 1918–1939 роках* (Дрогобич, 2023).

***Wydarzenia II wojny światowej w propagandzie białoruskiego reżimu autorytarnego po
2020 roku***

Streszczenie

Brutalne stłumienie masowych protestów w 2020 r., stanowiące realne zagrożenie dla rządzącego reżimu, przyspieszyło jego upadek w kierunku metod totalitarnych. Aby utrzymać władzę, oprócz ciągłych represji, dyktatura stosowała wyrafinowaną propagandę, w tym uciekała się do agresywnej polityki historycznej. Władca ogłosił rok 2021 Rokiem Jedności Narodowej, a rok 2022 Rokiem Pamięci Historycznej. Propaganda dyktatorskiego reżimu w najbardziej cyniczny sposób zmieniła podejście do interpretacji wydarzeń II wojny światowej. Jej głównym celem było ukształtowanie w opinii publicznej przekonania, że zwolennicy reform demokratycznych we współczesnej Białorusi są duchowymi spadkobiercami kolaborantów okupacji nazistowskiej. Sąsiednia Polska, która wspierała demokratyczne siły Białorusi i przyjęła setki tysięcy Białorusinów, została fałszywie oskarżona i pozostaje wrogiem narodu białoruskiego.

Ideologicznym rdzeniem agresywnej polityki historycznej rządzącego reżimu stała się koncepcja „ludobójstwa narodu białoruskiego w czasie Wielkiej Wojny Ojczyźnianej”, której opracowanie powierzono osobiście tzw. Prokuraturze Generalnej Republiki Białorusi i jej szefowi, Andrejowi Szwiedowi. Szwied i jego współpracownicy rozpoczęli energiczną kampanię, w tym publikacyjną, przeznaczając na nią znaczne środki. W 2023 r. „prokuratorzy” wydali ogromny nakład podręcznika *Ludobójstwo narodu białoruskiego w czasie Wielkiej Wojny Ojczyźnianej*, który ukazał się w trzech wersjach (dla uczniów klas 1–4, 5–9 i 10–11).

Nie planowano jednak wprowadzenia do programu nauczania odrębnego przedmiotu ani przedmiotu fakultatywnego na ten temat. Publikacja, dostosowana do różnych grup wiekowych, została zalecona do obowiązkowego włączenia do nauczania różnych przedmiotów oraz do pozalekcyjnych prac propagandowych.

Należy zauważyć, że podobne publikacje przygotowano dla osób w różnym wieku i o różnym profilu zawodowym. Materiały dotyczące „ludobójstwa narodu białoruskiego”, przygotowane bez niezbędnej recenzji naukowej, były wykorzystywane na zlecenie podczas tzw. spotkań informacyjnych w szkołach oraz dni informacyjnych we wszystkich instytucjach publicznych i prywatnych.

W najogólniejszej formie „nowe podejścia” do badań nad historią narodu charakteryzują się następującymi cechami:

1. Dokonywaniem paraleli między nazistami a protestującymi przeciwko fałszowaniu wyników wyborów prezydenckich w 2020 roku. Głównym argumentem jest wykorzystywanie przez przeciwników Łukaszenki historycznego hasła „**Niech żyje Białoruś**” oraz symboli narodowych (biało-czerwono-białej flagi i herbu Pogoni), które były używane przez lokalnych kolaborantów podczas okupacji niemieckiej.

2. W ramach koncepcji ludobójstwa ujawniła się wyraźna tendencja do zawyżania liczby wcześniej uznanych ofiar okupacji. W grudniu 2024 r. prokuratorzy ogłosili, że w kompleksie obozów zagłady Trościeniec ofiarami okupantów padło 546 000 osób. Wcześniej szacowano, że w tym obozie zagłady zginęło 206 500 więźniów. Zamiast rzetelnej dyskusji, „nowe dane” są rozpowszechniane środkami administracyjnymi, a krytyczna dyskusja na ich temat na Białorusi jest skutecznie zakazana. Potencjalni krytycy podlegają sankcjom karnym.

3. Powrót do starej sowieckiej koncepcji niepodzielności ofiar poniesionych przez naród radziecki. Oznacza to, że narracje o ludobójstwie narodu białoruskiego nie zawsze uwzględniają zagładę Żydów (wydarzenia Holokaustu).

4. Demonizacja działań Armii Krajowej na Białorusi, niezależnie od okresu, miejsca, osób czy znanych faktów historycznych. Powszechne przedstawianie oddziałów Armii Krajowej jako kolaborantów nazistowskich, którzy dopuścili się zbrodni wyłącznie na miejscowej ludności białoruskiej.

5. Podporządkowanie oficjalnej białoruskiej interpretacji historii podejściu rosyjskiemu, realizowane poprzez tworzenie ujednoliconych podręczników historii dla szkół i uniwersytetów na Białorusi i w Rosji.

6. Zakaz krytyki pojęcia ludobójstwa, a także „nowych faktów” zaprezentowane przez grupę Andrieja Szweda. Wprowadzenie odpowiedzialności karnej za negowanie ludobójstwa narodu białoruskiego.

Agresywna polityka historyczna prowadzona na Białorusi stanowi zagrożenie nie tylko dla ludności Białorusi, ale także dla mieszkańców, a co najmniej krajów sąsiednich. Tylko dzięki wspólnym wysiłkom niezależnych białoruskich historyków i ich zagranicznych kolegów możemy skutecznie przeciwdziałać temu rażącemu wypaczaniu historii w celach politycznych.

Biogram

Victor Shadurski – niezależny białoruski badacz mieszkający w Polsce i współpracujący z Uniwersytetem Wrocławskim (Polska) oraz Uniwersytetem w Warwick (Wielka Brytania).

Obecnie jest stypendystą programu Unii Europejskiej „EU4Belarus-SALT II”. W marcu 2021 r. został odwołany ze stanowiska dziekana i profesora Wydziału Stosunków Międzynarodowych Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego ze względu na swoją działalność naukową i publiczną. Na zaproszenie uniwersytetów w Niemczech, Polsce i Wielkiej Brytanii kontynuował aktywną działalność naukową i dydaktyczną. Jego obecne zainteresowania badawcze obejmują badanie natury autorytaryzmu, jego czynników napędzających i perspektyw na Białorusi. Zajmuje się również teorią i historią stosunków międzynarodowych, białoruską polityką zagraniczną i wewnętrzną oraz kulturalną polityką zagraniczną państw europejskich. Jest autorem ponad 200 publikacji naukowych, w tym monografii *Narodziny białoruskiego Lewiatana. Białoruś: Od republiki parlamentarnej do reżimu autorytarnego (1990–1996)*, Białystok: Komunikat, 2024.

The Events of World War II in the Propaganda of the Belarusian Authoritarian Regime after 2020

Abstract

The brutal suppression of mass protests in 2020, which posed a real threat to the ruling regime, accelerated its slide toward totalitarian methods. To maintain power, the dictatorship, in addition to ongoing repression, employed sophisticated propaganda, including an increasingly aggressive historical policy. The ruler declared 2021 the Year of National Unity and 2022 the Year of Historical Memory. The propaganda of the dictatorial regime cynically redefined the interpretation of World War II events. Its main goal was to convince the public that supporters of democratic reform in contemporary Belarus were the spiritual heirs of Nazi collaborators. Neighboring Poland, which supported Belarusian democratic forces and hosted hundreds of thousands of Belarusians, was falsely accused and remains portrayed as an enemy of the Belarusian people.

At the ideological core of this aggressive historical policy lies the concept of the “genocide of the Belarusian people during the Great Patriotic War,” the development of which was personally assigned to the so-called Prosecutor General’s Office of the Republic of Belarus and its head, Andrei Shved. Shved and his associates launched an energetic campaign—including a publishing initiative—funded with substantial resources. In 2023, the “prosecutors” released a massive print run of the textbook *Genocide of the Belarusian People during the Great Patriotic War*, published in three versions (for grades 1–4, 5–9, and 10–11).

However, there were no plans to introduce a separate or elective school subject on this topic. Instead, the publication—adapted for different age groups—was recommended for compulsory inclusion across various subjects and in extracurricular propaganda work. Similar materials were also prepared for people of different ages and professional backgrounds. The “genocide of the Belarusian people” materials, produced without proper scholarly review, were widely used during so-called information sessions in schools and information days in all public and private institutions.

In general terms, the regime’s “new approaches” to national history are characterized by the following features:

Drawing parallels between Nazi perpetrators and protesters who opposed the falsification of the 2020 presidential election results. The main argument is that Lukashenka's opponents used the historic slogan "Long Live Belarus" and national symbols (the white-red-white flag and the Pahonia coat of arms), which were also employed by local collaborators during the German occupation.

Within the "genocide" concept, there is a clear tendency to inflate previously recognized numbers of occupation victims. In December 2024, prosecutors announced that 546,000 people perished in the Trostenets death camp complex—up from the earlier estimate of 206,500. Instead of encouraging scholarly debate, these "new figures" are imposed administratively, while critical discussion of them in Belarus is strictly prohibited. Potential critics face criminal penalties.

A return to the old Soviet notion of the indivisibility of "the victims of the Soviet people." This means that narratives about the "genocide of the Belarusian people" often omit the extermination of Jews—the events of the Holocaust.

Demonization of the Home Army (*Armia Krajowa*) in Belarus, regardless of time, place, individuals involved, or known historical facts. Home Army units are commonly depicted as Nazi collaborators guilty of crimes exclusively against the local Belarusian population.

Subordination of the official Belarusian interpretation of history to the Russian approach, implemented through the creation of unified history textbooks for schools and universities in Belarus and Russia.

A ban on criticizing the concept of "genocide" or questioning the "new facts" presented by Andrei Shved's group. Criminal liability has been introduced for denying the so-called genocide of the Belarusian people.

The aggressive historical policy pursued in Belarus poses a threat not only to its own citizens but also to the inhabitants of neighboring countries. Only through the joint efforts of independent Belarusian historians and their international colleagues can this blatant political distortion of history be effectively countered.

Biographical Note

Victor Shadurski is an independent Belarusian scholar residing in Poland and affiliated with the University of Wrocław (Poland) and the University of Warwick (United Kingdom). He is currently a fellow of the European Union's EU4Belarus–SALT II program. In March 2021, he was dismissed from his position as Dean and Professor of the Faculty of International Relations at Belarusian State University due to his scholarly and public activities. At the invitation of

universities in Germany, Poland, and the United Kingdom, he has continued his academic and teaching work. His current research interests include the study of the nature of authoritarianism, its driving forces, and its prospects in Belarus. He also focuses on the theory and history of international relations, Belarusian domestic and foreign policy, and the cultural diplomacy of European states. He is the author of more than 200 scholarly publications, including the monograph *Narodziny białoruskiego Lewiatana. Białoruś: Od republiki parlamentarnej do reżimu autorytarnego (1990–1996)* [The Birth of the Belarusian Leviathan: Belarus from a Parliamentary Republic to an Authoritarian Regime (1990–1996)], Białystok: Komunikat, 2024.

Виктор Шадурский
Вроцлавский университет

*События второй мировой войны в пропаганде белорусского авторитарного режима
после 2020 г.*

Резюме

Жестокое подавление массовых протестов в 2020 г., которые представляли реальную угрозу правящему режиму, усилило его деградацию в сторону тоталитарных методов. Для сохранения своей власти, наряду с непрекращающимися репрессиями, диктатура использовала изощрённую пропаганду, включая обращение к агрессивной исторической политике. Правительство объявил 2021 год Годом национального единства, а 2022 год – Годом исторической памяти.

Наиболее цинично пропаганда диктаторского режима изменила подходы к интерпретации событий Второй мировой войны. Их главной целью стало стремление сформировать широкое мнение населения о том, что сторонники демократических преобразований в современной Беларуси являются духовными наследниками коллаборационистов периода нацистской оккупации. Соседней Польше, которая поддержала демократические силы Беларуси и приняла у себя сотни тысяч белорусов, были предъявлены фальшивые претензии в том, что она была и остается врагом белорусского народа.

Идеологическим стержнем агрессивной исторической политики правящего режима стала концепция «геноцида белорусского народа в годы Великой Отечественной войны», разработка которой была поручена так называемой Генеральной прокуратуре Республики Беларусь и лично ее руководителю Андрею Шведу. Швед и его помощники развернули бурную деятельность, в том числе публикационную, направив на нее значительные ресурсы. В 2023 г. «прокуроры» издали огромным тиражом учебник «Геноцид белорусского народа в годы Великой Отечественной войны», который был издан в трёх версиях (для учащихся 1–4, 5–9 и 10–11 классов).

При этом речь не шла о введении в школьную программу отдельного предмета или факультатива по этой теме. Издание, адаптированное для разных возрастных групп, было рекомендовано к обязательному включению в преподавание различных предметов, ведению внеклассной пропагандистской работы.

Следует отметить, что аналогичные издания были подготовлены для людей разных возрастов и профессий. Подготовленные без необходимой научной экспертизы материалы о «геноциде белорусского народа» в приказном порядке использовались вовремя так называемых информационных собраний в школах и информационных дней во всех государственных и частных учреждениях.

В наиболее обобщенном виде «новые подходы» к изучению национальной истории характеризуются следующим:

1. Проведение параллелей между гитлеровцами и участниками протестов против фальсификации результатов президентских выборов 2020 года. В качестве главного аргумента утверждается использование противниками Лукашенко исторического слогана «Жыве Беларусь» и национальных символов (бело-красно-белого флага и герба «Погоня»), которые использовались местными коллаборационистами в годы немецкой оккупации.

2. В рамках концепции геноцида отчетливо проявилась тенденция завышения количества ранее признанных жертв оккупации. Так, представители прокуратуры в декабре 2024 г. заявили о том, что жертвами оккупантов на территории комплекса лагерей "Тростенец" стали 546 тыс. человек. Ранее принято было считать, что данный лагерь смерти унес жизни 206,5 тыс. узников. Вместо тщательного обсуждения «новые данные» распространяются административными методами, а их критическое обсуждение внутри Беларуси подвергнуто фактическому запрету. Для потенциальных критиков предусматривается уголовное наказание.

3. Возвращение к старой советской концепции о неделимости жертв, которые понес советский народ. Это означает, что нарративы о геноциде белорусского народа не всегда включают в себя тему об уничтожении евреев (события Холокоста).

4. Демонизация действий Армии Крайовой в Беларуси независимо от периода, места, личностей и известных исторических фактов. Общее изображение польских формирований Армии Крайовой как пособников нацистов, совершавших преступления исключительно против местного белорусского населения.

5. Подчинение официальной белорусской трактовки истории российскому подходу, что реализуется в создании единых учебников истории для школ и вузов Беларуси и России.

6. Запрет на критику понятия геноцида, а также «новых фактов», представленных карательными органами. Введение уголовной ответственности за отрицание геноцида белорусского народа.

Проводимая в Беларуси агрессивная историческая политика представляет опасность не только для населения Беларуси, но и для жителей, и как минимум, соседних стран. Успешно противостоять грубому искажению истории в политических целях можно лишь общими усилиями независимых белорусских историков и их зарубежных коллег.

Біяграфічная даведка

Виктор Шадурский – независимый белорусский исследователь, проживающий в Польше и сотрудничающий с Вроцлавским (Польша) и Уорикским (Великобритания) университетами. В настоящее время он является стипендиатом программы Европейского союза «EU4Belarus-SALT II». В марте 2021 года он был уволен от должности декана и профессора факультета международных отношений Белорусского государственного университета в связи с его научной и общественной позицией. По приглашению университетов Германии, Польши и Великобритании продолжил активную научную и педагогическую деятельность. В настоящее время его основным научным интересом является изучение природы авторитаризма, его движущих сил и перспектив в Беларуси. Он также занимается теорией и историей международных отношений, внешней и внутренней политикой Беларуси, а также культурной внешней политикой европейских стран. Автор более 200 научных публикаций, в том числе монографии *Рождение белорусского Левиафана. Беларусь: от парламентской республики к авторитарному режиму (1990–1996 гг.)*. Белосток: Комуникат, 2024.

***Dyskusje o kolonialnym stanowisku Ukrainy w ZSRR we współczesnej ukraińskiej
historiografii***

Streszczenie

Agresja Federacji Rosyjskiej przeciwko Ukrainie, wojna rosyjsko-ukraińska oraz jej ideologiczne uzasadnienie czynnikami historycznymi „ruskiego miru” w najwyższym stopniu zaktualizowały dawną dyskusję społeczno-polityczną i naukową wokół kwestii sytuacji Ukrainy i Ukraińców w składzie imperium rosyjskiego, a przede wszystkim komunistycznego ZSRR. Poglądy na temat zniewolonego stanu narodu ukraińskiego stały się aktualne już w XIX w., w okresie formowania się idei ukraińskiej i ruchu narodowego. Już wtedy w twórczości i publikacjach Tarasa Szewczenki, Mychajła Drahomanowa podkreślano poddańcze położenie Ukraińców w imperium Romanowów, a sam termin „kolonializm” w odniesieniu do Ukrainy w ramach imperium rosyjskiego ukraińscy działacze zaczęli stosować już na początku XX w. (Iwan Franko, Mychajło Hruszewski, Mykoła Michnowski, Serhij Jefremow, Dmytro Doncow i in.), gdy kwestia ukraińska weszła w sferę realizacji politycznej.

Kłęska ruchu narodowego w latach 1917–1921 doprowadziła do kolejnego „podziału Ukrainy” między nowych pretendenta do ziem ukraińskich oraz do głębokiego kryzysu moralno-politycznego całego ruchu, który znalazł się pod presją struktur siłowych kilku państw i został wypchnięty na emigrację. Jednakże główna część Ukraińców znalazła się w składzie komunistycznego ZSRR, gdzie – jak dziś stwierdza historiografia – skryzlowała się faktycznie rosyjska polityka imperialna wobec podbitych narodów w powłoce totalitarnego „komunipństwa” (Stanisław Kulczycki), kontynuującego tłumienie życia narodowego w imię stworzenia jednolitego „narodu radzieckiego” na bazie rosyjskiej. Do końca istnienia ZSRR o zniewolonym stanie Ukraińców i Ukrainy w imperiach rosyjskim i bolszewickim pisali jedynie badacze ukraińscy na emigracji (Roman Smal-Stocki, Dmytro Doroszenko, Iwan Łysiak-Rudnycki), a także nieliczni dysydenci w publicystyce podziemnej (I. Dziuba, J. Badžo, W. Czornowil).

Po rozpadzie ZSRR i powstaniu niepodległego państwa ukraińskiego przed historykami i humanistami stało zadanie nadania nowej oceny przeszłości z perspektywy podmiotowości narodu ukraińskiego i samej Ukrainy. Kwestia zniewolonego położenia Ukrainy i Ukraińców w imperium Romanowów, a także Habsburgów, nie wywoływała większych sporów.

Trudniejsza okazała się natomiast sytuacja z określeniem pozycji Ukrainy w bolszewickim tworzeniu internacjonalnym. Na początek dyskusji humanistów w tym zakresie wpłynęły prace badaczy emigracyjnych (I. Łysiak-Rudnycki, Stepan Welyczenko, Marko Pawłyszyn, Serhij Płochij, Serhij Jekielczyk). Badacze ukraińscy włączyli się do dyskusji dopiero pod koniec XX i na początku XXI wieku, gdy pojawiły się prace naukowe i publicystyczne Jarosława Daszkewycza, Mykoły Riabczuka, Serhija Grabowskiego, Tamary Hundorowej, Jarosława Hrycaka, Stanisława Kulczyckiego, Heorhija Kasjanowa i in. Dyskusje wywoływały pytania o ocenę udziału Ukraińców w budowie imperium bolszewickiego, co podważało klasyczne modele kolonializmu i skłaniało do poszukiwania „szczególnych” wariantów zależności kolonialnej Ukrainy oraz powstawania różnych modeli „quasi-kolonializmu”, „ambikolonializmu”, „kolonializmu wewnętrznego” itp.

Agresja Federacji Rosyjskiej przeciwko Ukrainie jednoznacznie i wyraźnie ujawniła imperialny charakter polityki rosyjskiej wobec Ukrainy i Ukraińców jako całości oraz zaostrzyła odbiór działań politycznych i ideologicznych północnego sąsiada w planie historycznym. Ujawniły się składniki polityki rosyjskiej, które pozostawały niezmiennie przez ostatnie stulecia, maskując się pod różnym kamuflażem „internacjonalizmu”, „trójjedynego narodu rosyjskiego” czy „ruskiego miru”. Coraz więcej historyków i humanistów dostrzega i odkrywa w systemie społeczno-politycznym ZSRR nierozzerwalny związek między totalitaryzmem a imperium, który można określić jako „czysty przykład strukturalny” (Ołeksandr Motyl). Takie podejście zmusza do zasadniczej zmiany oceny całego okresu dziejów Ukrainy w XX w., rozpatrując go przez pryzmat historii postkolonialnej. Najbardziej kompleksowo podejście to zostało ujęte w artykule podsumowującym z 2023 r. autorstwa Wałerija Smolija i Ołeksija Jasja w „Wierniku NAN Ukrainy”.

Na poziomie politycznym procesy przewartościowania przeszłości znajdują odzwierciedlenie także w ustawodawstwie, m.in. w „Oświadczeniu Rady Najwyższej Ukrainy O wykorzystaniu przez reżim polityczny Federacji Rosyjskiej ideologii rasyzmu, potępieniu zasad i praktyk rasyzmu jako totalitarnych i niehumanitarnych” (2023). Historycy ukraińscy pracują nad faktograficznym potwierdzeniem kolonialnego położenia Ukrainy w składzie imperiów i państw totalitarnych, czego świadectwem jest nowa synteza dziejów kraju napisana z nowych metodologicznych pozycji – seria „Ukraina. Zarys dziejów”, z której siedem pierwszych tomów ukazało się drukiem w latach 2021–2025. Prace w tym kierunku są kontynuowane.

Biogram

Leonid Zaskilniak – doktor nauk historycznych, profesor, kierownik Katedry Historii Europy Środkowej i Wschodniej na Uniwersytecie Narodowym im. Iwana Franki we Lwowie. Absolwent Uniwersytetu im. Iwana Franki we Lwowie. Zajmuje się badaniami nad historią krajów Europy Środkowej i Wschodniej, przede wszystkim Polski oraz stosunków polsko-ukraińskich, a także problematyką historii historiografii. Uczestnik wielu międzynarodowych projektów naukowych dotyczących przemian ukraińskiej historiografii. Autor i współautor prac poświęconych historii Europy Środkowej i Wschodniej, historii Polski oraz współczesnej historiografii.

Leonid Zashkilnyak

Ivan Franko National University of Lviv

Discussions on the Colonial Status of Ukraine in the USSR in Contemporary Ukrainian Historiography

Abstract

The aggression of the Russian Federation against Ukraine, the Russian-Ukrainian war, and its ideological justification through the historical concept of the “Russian world” have sharply revived long-standing socio-political and scholarly debates concerning the situation of Ukraine and Ukrainians within the Russian Empire and, above all, the communist USSR. Ideas about the subjugated condition of the Ukrainian nation became relevant as early as the 19th century, during the formation of the Ukrainian idea and national movement. Already in the works and publications of Taras Shevchenko and Mykhailo Drahomanov, the servile position of Ukrainians in the Romanov Empire was emphasized, and the term “colonialism” in reference to Ukraine within the Russian Empire began to be used by Ukrainian activists at the beginning of the 20th century (Ivan Franko, Mykhailo Hrushevsky, Mykola Mikhnovsky, Serhii Yefremov, Dmytro Dontsov, and others), when the Ukrainian issue entered the sphere of political realization.

The defeat of the national movement in 1917–1921 led to another “partition of Ukraine” among new claimants to Ukrainian lands and to a deep moral and political crisis of the entire movement, which came under pressure from the security apparatuses of several states and was forced into emigration. However, the majority of Ukrainians found themselves within the communist USSR, where—as historiography now recognizes—an essentially Russian imperial policy toward subjugated nations crystallized under the guise of totalitarian “communist lordship” (Stanisław Kulczycki), continuing the suppression of national life in the name of creating a unified “Soviet people” based on Russian identity. Until the end of the USSR, only Ukrainian émigré scholars (Roman Smal-Stocki, Dmytro Doroshenko, Ivan Lysiak-Rudnytsky) and a few dissidents in underground writings (Ivan Dziuba, Yosyp Badzo, Vyacheslav Chornovil) wrote about the subjugated condition of Ukrainians and Ukraine within the Russian and Bolshevik empires.

After the collapse of the USSR and the emergence of an independent Ukrainian state, historians and humanists faced the task of reevaluating the past from the perspective of Ukrainian national subjectivity and statehood. The issue of Ukraine’s subjugated position under

the Romanov and Habsburg empires caused little controversy. More difficult was defining Ukraine's position within the Bolshevik internationalist construct. The early discussions were influenced by the works of émigré scholars (Ivan Lysiak-Rudnytsky, Stepan Velychenko, Marko Pavlyshyn, Serhii Plokyh, Serhii Yekelchuk). Ukrainian scholars joined the discussion only in the late 20th and early 21st centuries, when works by Yaroslav Dashkevych, Mykola Riabchuk, Serhii Hrabovsky, Tamara Hundorova, Yaroslav Hrytsak, Stanislav Kulchytsky, Heorhiy Kasianov, and others appeared. The debates raised questions about Ukrainians' participation in building the Bolshevik empire, which challenged classical models of colonialism and encouraged the search for "special" variants of colonial dependence and for various models of "quasi-colonialism," "ambi-colonialism," "internal colonialism," and others.

The Russian Federation's aggression against Ukraine has unequivocally exposed the imperial nature of Russian policy toward Ukraine and Ukrainians as a whole and has intensified the historical perception of Russia's political and ideological actions. The persistent components of Russian policy, unchanged for centuries but camouflaged under notions of "internationalism," "the triune Russian nation," or "the Russian world," have become evident. Increasingly, historians and humanists recognize in the socio-political system of the USSR an inseparable link between totalitarianism and empire, which can be regarded as a "pure structural example" (Oleksandr Motyl). This approach compels a fundamental reevaluation of Ukraine's entire 20th-century history through the lens of postcolonial studies. The most comprehensive formulation of this approach appears in a 2023 article by Valerii Smolii and Oleksii Yas in the *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*.

At the political level, these processes of revaluation are reflected in legislation, such as the "Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine on the Use of the Ideology of Rashism by the Political Regime of the Russian Federation and the Condemnation of the Principles and Practices of Rashism as Totalitarian and Inhumane" (2023). Ukrainian historians continue to work on factual substantiation of Ukraine's colonial condition within imperial and totalitarian states, as evidenced by the new synthetic history of the country written from a new methodological perspective—the series *Ukraine: An Outline of History*, the first seven volumes of which were published between 2021 and 2025. Work in this direction continues.

Biographical note

Leonid Zashkilnyak – doctor of historical sciences, professor, head of the Department of Central and Eastern Europe's History at Ivan Franko National University of Lviv. Graduated from Ivan Franko National University of Lviv. Researches the history of the countries of

Central and Eastern Europe, primarily Poland and Polish-Ukrainian relations, issues of the history of historiography. Participant of many international scientific projects on the transformation of Ukrainian historiography. Author and co-author of works on the history of Central and Eastern Europe, the history of Poland, and modern historiography.

*Дискусії про колоніальне становище України в СРСР в сучасній українській
історіографії*

Агресія РФ проти України, російсько-українська війна та її ідеологічне обґрунтування історичними чинниками «руського міра» надзвичайно актуалізувало давню суспільно-політичну і наукову дискусію навколо питання становища України та українців в складі російської імперії і, насамперед, комуністичного СРСР. Погляди на поневолений стан українського народу актуалізувалися ще в ХІХ ст. під час формування української ідеї і українського національного руху. Вже тоді в творах і публікаціях Тараса Шевченка, Михайла Драгоманова підкреслювалось підневільне становище українців в імперії Романових, а сам термін «колоніалізм» стосовно України в складі російської імперії українські діячі почали застосовувати вже на початку ХХ ст. (Іван Франко, Михайло Грушевський, Микола Міхновський, Сергій Єфремов, Дмитро Донцов та ін.), коли українське питання стало в площину політичної реалізації.

Поразка українського національного руху в 1917–1921 роках призвела до чергового «поділу України» між новими претендентами на українські землі і глибокої морально-політичної кризи всього українського національного руху, який опинився під пресом силових структур кількох держав і був витіснений в еміграцію. Проте, головна частина українців опинилася в складі комуністичного СРСР, де, як сьогодні стверджує історіографія, скристалізувалася фактично російська імперська політика щодо підкорених націй в оболонці тоталітарної «комунодержави» (Станіслав Кульчицький), яка продовжувала придушення національного життя народів в ім'я створення єдиного «радянського народу» на базі російського. До кінця існування СРСР про підневільне становище українців і України в російській і більшовицькій імперіях писали тільки українські дослідники в діаспорі (Роман Смаль-Стоцький, Дмитро Дорошенко, Іван Лисяк-Рудницький), а також окремі дисиденти в підпільній публіцистиці (І. Дзюба, Ю. Бадзьо, В. Чорновіл).

Після розпаду СРСР і утворення незалежної Української держави перед істориками і гуманітаріями постало завдання дати нову оцінку минулому з позицій суб'єктності українського народу і України. Питання підневільного становища України та українців в імперії Романових та й Габсбургів не викликало особливих суперечностей. Натомість складнішою була ситуація з визначенням становища України в більшовицькому інтернаціональному утворенні. На початок дискусії гуманітаріїв з цього питання вплинули праці діаспорних дослідників (І.Лисяк-Рудницький, Степан Величенко, Марко Павлишин, Сергій Плохій, Сергій Єкельчик). Українські

дослідники включились в дискусію тільки наприкінці ХХ ст. і на початку ХХІ ст., коли з'явилися наукові і публіцистичні роботи Ярослава Дашкевича, Миколи Рябчука, Сергій Грабовського, Тамари Гундорової, Ярослава Грицака, Станіслава Кульчицького, Георгія Касьянова та ін.). Дискусії викликали питання оцінки участі українців у будівництві більшовицької імперії, що підважувало класичні моделі колоніалізму і спонукало до пошуків «особливих» варіантів колоніальної залежності України і постання різних моделей «квазі-колоніалізму», «амбіколоніалізму», «внутрішнього колоніалізму» тощо.

Агресія РФ проти України яскраво і однозначно проявила імперський характер російської політики щодо України та українців в цілому і загострила сприйняття політичних та ідеологічних заходів північного сусіда в історичному плані. Розкрилися складові російської політики, які залишалися незмінними впродовж кількох останніх століть й маскувалися під різним камуфляжем «інтернаціоналізму», «триєдиного русского народа» чи «русского міра». Все більше істориків і гуманітаріїв віднаходять і відкривають в суспільно-політичній системі СРСР нерозривний зв'язок між тоталітаризмом і імперією, який можна окреслювати як «чистий структурний приклад» (Олександр Мотиль). Такий підхід змушує докорінно змінити оцінку всього періоду історії України в ХХ столітті, розглядаючи його крізь призму постколоніальної історії. Найбільш комплексно такий підхід відображено в підсумковій статті 2023 року авторства Валерія Смоля і Олексія Яся у «Віснику НАН України». На політичному рівні процеси переоцінки минулого відбиваються й у законодавстві, зокрема в «Заяві Верховної Ради України "Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких"» (2023). Українські історики працюють над фактографічним підтвердженням колоніального становища України в складі імперій і тоталітарних держав, свідченням чого є новий синтез історії країни, написаний з нових методологічних позицій – серія «Україна. Нариси історії», сім перших томів якого вийшли друком у 2021–2025 роках. Робота в цьому напрямі продовжується.

Біографічна довідка

Леонід Зашкільняк – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії Центральної та Східної Європи Львівського національного університету імені Івана Франка. Закінчив Львівський національний університет імені Івана Франка. Досліджує історію країн Центрально-Східної Європи, передусім Польщі і польсько-українських відносин, а також питання історії історіографії. Учасник багатьох міжнародних наукових проєктів щодо трансформації української історіографії. Автор і співавтор праць з історії Центрально-Східної Європи, історії Польщі, сучасної історіографії.

„Zapomniana okupacja: niemieckie świadomość historyczna i badania nad wojenną okupacją we wschodniej Europie”

Streszczenie

Naziemiecka okupacja we Wschodniej Europie była centralnym elementem historii niemieckiej i europejskiej XX wieku. Mimo to w niemieckiej świadomości publicznej i w powojennej niemieckiej historiografii przez długi czas nie odgrywała istotnej roli.

W referacie podjęta zostanie próba przedstawienia kolejnych faz świadomości historycznej i badań w tym zakresie. W pierwszym okresie, do około 1948 r., okupacja była wciąż bardzo obecna. Znaczna część personelu okupacyjnego i wojska z tych terenów powróciła do Niemiec, jednak omawiała on przemoc jedynie w nielicznych przypadkach i głównie wewnętrznie. Jednocześnie procesy zbrodni wojennych w dużym stopniu ukazywały publicznie obraz polityki mordowania.

Między końcem lat 1940. a końcem lat 1950. rzeczywistość niemieckiej okupacji zniknęła całkowicie z przestrzeni publicznej, a dominowała heroizacja żołnierzy Wehrmachtu. Obraz ten był w dużej mierze kształtowany przez weteranów oraz opóźniony powrót jeńców wojennych, przede wszystkim ze Związku Sowieckiego. Niemiecki żołnierz przedstawiany był jako ofiara błędnej polityki wojennej Hitlera i represji Stalina, podobnie jak wysiedleni Niemcy. Społeczeństwa wschodnioeuropejskie w zasadzie zniknęły za „żelazną kurtyną świadomości historii”. Pierwsze podejścia badawcze były apologetyczne i w dużej mierze współtworzone przez byłych funkcjonariuszy.

Pod koniec lat 1950. obraz apologetyczny zaczął się w pewnych punktach załamywać. Wschód Europy zaczął być postrzegany jako obszar reform, druga faza procesów nazistowskich dokumentowała punktowo niemieckie zbrodnie za granicą. W tym czasie ukształtowała się także niemiecka historiografia najnowsza, która dostarczyła pierwszych istotnych wkładów w historię polityki okupacyjnej, jednak publikacje wschodnioeuropejskie zostały w dużej mierze zignorowane. Badania w zakresie historii Europy Wschodniej nadal były jednak blokowane przez liczne personalne i dyskursywne ciągłości. Zachodnioniemiecka polityka wobec Wschodu z początku lat 70. zmieniła świadomość historyczną jedynie powierzchownie; ogólnie rzecz biorąc, domagano się „linii końcowej” w sprawie przeszłości. Również badania nad polityką okupacyjną rozwijały się mało.

Przełom w świadomości historycznej i badaniach nastąpił w latach 80. Już w 1979 r. „szok Holocaustu” wpłynął na społeczne postrzeganie, choć traktowano wówczas głównie los ludności żydowskiej w izolacji. Szybko jednak poszerzono analizę o wojnę niemiecką przeciwko ZSRR jako

wojnę zagłady. W historiografii rozpoczęła się nowa faza krytycznych i intensywnych badań nad konkretnymi obszarami.

Upadek systemów komunistycznych około 1990 r. znów rozszerzył perspektywę — historia Europy Wschodniej zaczęła stopniowo należeć do Unii Europejskiej. Oczywiście rehabilitacja wielu wschodnioeuropejskich aktorów okupacji była krytycznie odbierana. Historiografia skorzystała na otwarciu archiwów wschodnioeuropejskich, a także dyscyplina historii Europy Wschodniej otworzyła się poprzez swoje kompetencje językowe na badania wojny i okupacji. Po raz pierwszy poruszono ciągłość historiografii od nazizmu do demokracji.

Ogólnie perspektywa na historię okupacji wyraźnie się poszerzyła, jednak pozostaje fragmentaryczna, przede wszystkim skoncentrowana na ofiarach żydowskich. Brakuje dużych koncepcji, a wiele tematów rzeczywistości okupacyjnej zostało zbadanych dopiero późno lub częściowo. Ostatnio wyraźnie podkreśla się kwestię współpracy wschodnioeuropejskiej w ramach niemieckiej przemocy. Choć temat w przestrzeni publicznej stopniowo traci na znaczeniu, dla historiografii pozostaje wiele do zrobienia.

Biografia

Dieter Pohl (ur. 1964) – profesor historii najnowszej ze szczególnym uwzględnieniem Europy Wschodniej i Południowo-Wschodniej na Uniwersytecie Klagenfurt. Jego badania i publikacje dotyczą przede wszystkim polityki okupacyjnej i mordów w czasach nazizmu, Holokaustu we Wschodniej Europie, stalinizmu na Ukrainie oraz historii NRD.

***Die vergessene Besatzung: (West-)Deutsches Geschichtsbewusstsein und Forschung zur
Kriegsbesatzung in Osteuropa***

Abstract

Die nationalsozialistische deutsche Besatzung in Osteuropa war ein zentrales Element der deutschen und europäischen Geschichte des 20. Jahrhunderts. Dennoch spielte sie in der deutschen Öffentlichkeit, aber auch in der deutschen Geschichtswissenschaft nach dem Krieg lange keine Rolle.

Im Vortrag soll versucht werden, die einzelnen Phasen des diesbezüglichen Geschichtsbewusstseins und der Forschung nachzuzeichnen. In einer ersten Phase bis etwa 1948 war die Besatzung noch höchst präsent. Ein erheblicher Teil des Besatzungspersonals und der Militärs aus diesen Gebieten kehrte nach Deutschland zurück, thematisierte die Gewaltpolitik aber nur vereinzelt und nur intern. Gleichzeitig verbreiteten die Kriegsverbrecherprozesse öffentlichkeitswirksam das Bild einer mörderischen Politik.

Zwischen Ende der 1940er und Ende der 1950er verschwand die Wirklichkeit der deutschen Besatzung völlig aus der Öffentlichkeit, stattdessen dominierte eine Heroisierung der Soldaten der Wehrmacht. Maßgeblich wurde dieses Bild von den Veteranen geprägt, und durch die späte Rückkehr der Kriegsgefangenen vor allem aus der Sowjetunion gestützt. Der deutsche Soldat galt als Opfer der verfehlten Kriegsführung Hitlers und der Repressionen Stalins, ebenso wie die vertriebenen Deutschen. Die osteuropäischen Gesellschaften verschwanden quasi hinter dem Eisernen Vorhang des Geschichtsbewusstseins. Die ersten Ansätze der Forschung blieben apologetisch, vielfach wurde sie von ehemaligen Funktionären mitgestaltet.

In den späten 1950ern brach dieses apologetische Bild an einigen Punkten auf. Osteuropa erschien nun als Raum der Reform, die zweite Phase der NS-Prozesse dokumentierte punktuell deutsche Verbrechen im Ausland. In dieser Zeit etablierte sich auch die deutsche Zeitgeschichtsschreibung, die erste wichtige Beiträge zur Geschichte der Besatzungspolitik lieferte, aber osteuropäische Veröffentlichungen weitgehend ignorierte. Allerdings war die Forschung des Fachs osteuropäischen Geschichte noch durch zahlreiche personelle und diskursive Kontinuitäten blockiert. Die westdeutsche Ostpolitik der frühen 1970er Jahre veränderte das Geschichtsbewusstsein nur oberflächlich, generell wurde die Forderung nach einem „Schlussstrich“ unter die Vergangenheit immer lauter. Auch die Forschung zur Besatzungspolitik entwickelte sich kaum weiter.

Der entscheidende Bruch in Geschichtsbewusstsein und Forschung trat dann in den 1980er Jahren ein. Schon 1979 wirkte der „Holocaust-Schock“, der aber das Schicksal der jüdischen

Bevölkerung eher noch isoliert wahrnehmen ließ. Freilich erweiterte sich dies schnell, mit der Wahrnehmung des deutschen Krieges in der Sowjetunion als Vernichtungskrieg. In der Geschichtswissenschaft begann eine neue Phase kritischer und intensiver Forschung zu Einzelbereichen.

Der Zusammenbruch der kommunistischen Systeme um 1990 erweiterte die Perspektive dann noch einmal, die Geschichte Osteuropas gehörte nun allmählich zur Europäischen Union. Freilich wurde die Rehabilitierung vieler osteuropäischer Akteure der Besatzung kritisch wahrgenommen. Die Geschichtswissenschaft profitierte von der Öffnung der osteuropäischen Archive, auch das Fach osteuropäische Geschichte öffnete sich mit seinen Sprachkompetenzen der Kriegs- und Besatzungsforschung. Erstmals wurde die Kontinuität der Geschichtswissenschaft von Nationalsozialismus zu Demokratie thematisiert.

Insgesamt hat sich die Perspektive auf die Besatzungsgeschichte deutlich erweitert, doch bleibt sie fragmentarisch, vor allem auf die jüdischen Opfer fokussiert. Es fehlen große Konzeptionen, aber auch viele Themen der Besatzungsrealität sind erst spät oder ansatzweise untersucht worden. Zuletzt ist die Frage der osteuropäischen Kooperation bei der deutschen Gewaltherrschaft sehr stark betont worden. Während das Thema in der Öffentlichkeit allmählich an Relevanz verliert, bleibt für die Geschichtswissenschaft noch viel zu tun.

Biographie

Dieter Pohl (geb. 1964) – Professor für Zeitgeschichte unter besonderer Berücksichtigung Ost- und Südosteuropas an der Universität Klagenfurt. Forschung und Publikationen vor allem zur NS-deutschen Besatzungs- und Vernichtungspolitik, zum Holocaust in Osteuropa, zum Stalinismus in der Ukraine und zur Geschichte der DDR.

*The Forgotten Occupation: West German Historical Consciousness and Research on War
Occupation in Eastern Europe*

Abstract

The Nazi German occupation in Eastern Europe was a central element of German and European 20th-century history. Yet it long played no role in German public awareness or in postwar German historiography.

This lecture will attempt to trace the various phases of historical consciousness and scholarship on this topic. In the first phase, up to around 1948, the occupation still loomed large. A significant portion of the occupation personnel and military from these territories returned to Germany, but they only sporadically addressed the violence and only in private. Meanwhile, war-crime trials in the public sphere helped propagate the image of a murderous policy.

Between the late 1940s and the late 1950s the reality of German occupation vanished entirely from public discourse, supplanted by the heroisation of Wehrmacht soldiers. This image was shaped by veterans and supported by the delayed repatriation of POWs, especially from the Soviet Union. The German soldier came to be seen as a victim of Hitler's failed warfare and Stalin's repressions, as were the expelled Germans. Eastern European societies virtually disappeared behind the Iron Curtain of historical consciousness. The earliest research approaches were apologetic and frequently co-shaped by former functionaries.

In the late 1950s this apologetic image began to crack in some areas. Eastern Europe now appeared as a space of reform; the second phase of Nazi-trials documented German crimes abroad in a piecemeal fashion. The West German historiography of contemporary history emerged at this time, delivering important contributions to the history of occupation policy, but largely ignoring Eastern European publications. Yet the field of East European history remained blocked by many personnel and discursive continuities. West Germany's Ostpolitik in the early 1970s changed historical consciousness only superficially; the call for a "final line" under the past grew louder in general. Research into occupation policy advanced little.

The decisive break in historical consciousness and research came in the 1980s. As early as 1979 the "Holocaust shock" had an effect, though it still left the fate of the Jewish population seen in isolation. But quickly this expanded with the recognition of the German war in the Soviet Union as a war of annihilation. Historiography entered a new phase of critical and intensive research on specific areas.

The collapse of the communist systems around 1990 further broadened perspectives — the history of Eastern Europe gradually entered the European Union. The rehabilitation of many Eastern European actors of occupation was critically viewed. Historiography benefited from the opening of Eastern-European archives, and the discipline of East European history opened its language expertise to research on war and occupation. For the first time the continuity of historiography from Nazism to democracy was addressed.

Overall the perspective on occupation history has clearly broadened, but remains fragmentary, especially focused on Jewish victims. Large conceptual frameworks are lacking, and many themes of the reality of occupation were only studied late or in a limited way. Recently the question of Eastern European cooperation in the German system of violence has been heavily emphasised. While the subject is gradually losing relevance in public discourse, much remains to be done in historiography.

Biography

Dieter Pohl (b. 1964) – Professor of Contemporary History with special emphasis on Eastern and Southeastern Europe at the University of Klagenfurt. His research and publications chiefly cover Nazi-German occupation and extermination policy, the Holocaust in Eastern Europe, Stalinism in Ukraine, and the history of the GDR.

Забута окупація: німецька історична свідомість і дослідження воєнної окупації в Східній Європі

Анотація

Нацистська німецька окупація в Східній Європі була центральним елементом історії Німеччини та Європи ХХ століття. Однак довгий час вона не відігравала жодної ролі у німецькій суспільній свідомості та післявоєнній німецькій історіографії.

У доповіді буде здійснено спробу простежити окремі фази формування історичної свідомості та досліджень з цього питання. У першій фазі, до приблизно 1948 р., окупація ще була дуже присутня. Значна частина персоналу та військових з цих територій повернулася до Німеччини, але темою насильства вони займалися лише поодиноким й переважно внутрішньо. Водночас процеси воєнних злочинів у публічній сфері створювали образ політики вбивств.

Між кінцем 1940-х і кінцем 1950-х років реальність німецької окупації зникла з публічного простору, натомість домінувала героїзація солдатів Вермахту. Цей образ формували ветерани і підтверджувався пізнім поверненням військовополонених, особливо зі СРСР. Німецький солдат сприймався як жертва помилкової війни Гітлера та репресій Сталіна, так само як і виселені німці. Східноєвропейські суспільства фактично зникли за «залізною завісою» історичної свідомості. Перші дослідницькі підходи були апологетичними і часто спів-творені колишніми функціонерами.

Наприкінці 1950-х років цей апологетичний образ почав ламатися в окремих пунктах. Східна Європа постала як простір реформ; друга фаза нацистських процесів фіксувала німецькі злочини за кордоном. У цей час сформувалася й німецька новітня історіографія, що зробила перші значущі внески в історію політики окупації, але до публікацій зі Східної Європи залишалася байдужою. Проте дослідження з історії Східної Європи залишалися блокованими через численні персональні й дискурсивні континуїтети. Східна політика ФРН на початку 1970-х змінила історичну свідомість лише поверхово; загалом вимога „підвести ризик” під минулим звучала все гучніше. Дослідження політики окупації розвивалися слабо.

Рішучим переломом у історичній свідомості та дослідженнях стала 1980-ті роки. Ще у 1979 р. „шок Холокосту” вплинув на суспільне сприйняття, хоча доля єврейського населення залишалася ізольованою. Проте швидко ця перспектива розширилась сприйняттям німецької війни проти СРСР як війни знищення. У історіографії почався новий етап критичних і інтенсивних досліджень конкретних галузей.

Падіння комуністичних систем близько 1990 р. ще більше розширило перспективу — історія Східної Європи поступово набула статусу європейської історії. Однак реабілітація багатьох східноєвропейських акторів окупації була критично сприйнята. Історіографія скористалася відкриттям архівів Східної Європи, також галузь історії Східної Європи відкрилась зі своїми мовними компетенціями на дослідження війни й окупації. Уперше була порушена тема безперервності історіографії від нацизму до демократії.

Загалом перспектива на історію окупації значно розширилась, але залишилась фрагментарною, особливо зосередженою на єврейських жертвах. Бракує великих концепцій, також багато тем реальності окупації були досліджені лише пізно або частково. Останнім часом значну увагу приділяють питанню східноєвропейської співпраці в системі німецької насильницької влади. Хоча тема у публічному дискурсі поступово втрачає свою актуальність, для історіографії ще багато роботи.

Біографія

Дітер Полль (нар. 1964) – професор історії новітнього часу зі спеціалізацією на Східній і Південно-Східній Європі в Університеті Клагенфурта. Його дослідження і публікації стосуються насамперед політики німецької окупації та знищення, Голокосту в Східній Європі, сталінізму в Україні та історії НДР.

V sekcja

Godz. 18.00–19.30

/

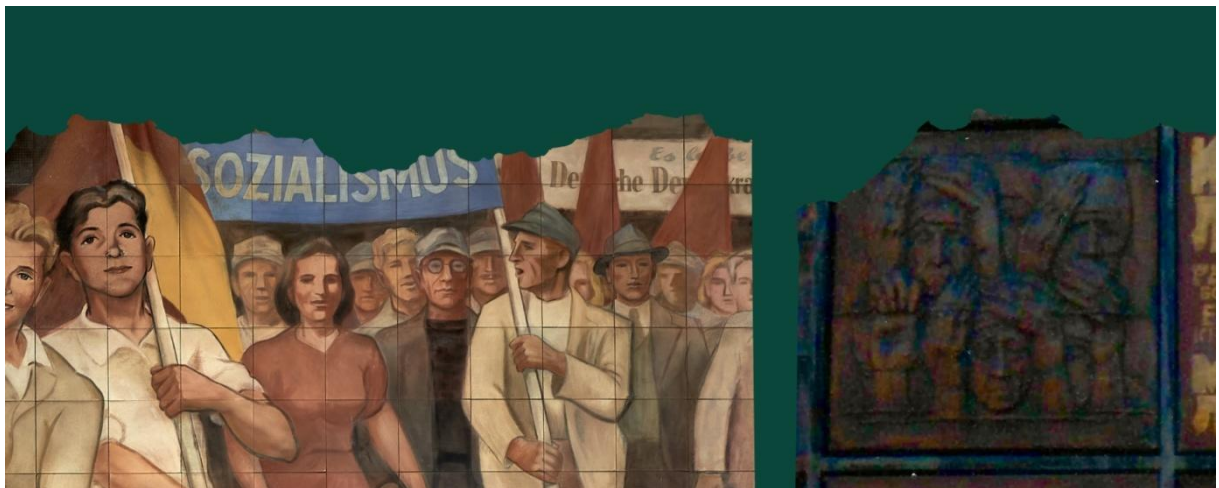
Section V

6.00 p.m. – 7.30 p.m.

/

Секція V

18.00–19.30

„Komunistyczna modernizacja w Europie Wschodniej”: obietnice a rzeczywistość zmian społecznych

Streszczenie

Po ustanowieniu władzy radzieckiej na Ukrainie w latach 20. XX w., a zwłaszcza po II wojnie światowej, kierownictwo sowieckie rozpoczęło zakrojony na szeroką skalę projekt modernizacji. Jego oficjalnym celem było stworzenie nowego, socjalistycznego społeczeństwa – równego, uprzemysłowionego i kolektywistycznego. Dla milionów Ukraińców oznaczało to radykalne zmiany w codziennym życiu, pracy, edukacji i kulturze. Rzeczywistość tej modernizacji często jednak przeczyła jej obietnicom.

Rządy ZSRR ogłaszały, że Ukraina stanie się republiką przemysłową o wysokim poziomie zabezpieczenia społecznego. Zakładano likwidację „klas wyzyskiwaczy” i budowę bezklasowego społeczeństwa, w którym każdy miał mieć zagwarantowaną pracę, mieszkanie, bezpłatną opiekę zdrowotną i edukację. Kobiety otrzymały oficjalnie równe prawa z mężczyznami, a chłopów obiecywano przekształcić w uczestników kolektywnej produkcji o wysokim standardzie życia. Uprzemysłowienie, urbanizacja i powszechna alfabetyzacja stały się symbolami „nowej epoki”.

W rzeczywistości modernizacja na Ukrainie była nierozzerwalnie związana z przemocą. Kolektywizacja rolnictwa w latach 30. zakończyła się Wielkim Głodem (Hołodomorem) w latach 1932–1933, który pochłonął życie milionów Ukraińców. Represje dotknęły zarówno chłopów, jak i inteligencję, osoby o świadomości narodowej, wojskowych, a nawet lojalnych komunistów.

Uprzemysłowienie przyniosło pewne efekty gospodarcze – Ukraina faktycznie stała się jedną z przemysłowych baz ZSRR. Proces ten jednak wiązał się z wyzyskiem pracy, ciężkimi warunkami oraz katastrofami ekologicznymi. Urbanizacja przebiegała chaotycznie: miasta rosły, lecz infrastruktura nie nadążała za potrzebami. Modernizacja kulturalna była prowadzona pod pełną kontrolą ideologiczną, co doprowadziło do zniszczenia niezależnej ukraińskiej sztuki i edukacji.

Choć system rzeczywiście zapewniał podstawowe świadczenia społeczne – bezpłatną edukację, opiekę zdrowotną i mieszkania – ich jakość była niska, a dostęp często uzależniony od „znajomości”. Elita partyjna miała dostęp do deficytowych towarów, zamkniętych ośrodków medycznych i lepszych warunków życia, co tworzyło nową formę nierówności społecznej.

Cenzura polityczna, strach, donosy i ograniczenia wolności stały się stałym elementem życia obywateli. Ludzie zmuszeni byli żyć w warunkach podwójnej moralności: publicznie wspierać system, a prywatnie szukać sposobów przetrwania w jego ramach.

Po uzyskaniu niepodległości w 1991 r. Ukraina odziedziczyła nie tylko infrastrukturę, lecz także deformacje świadomości społecznej – brak zaufania do państwa, słabość społeczeństwa obywatelskiego, bierność i nostalgię za „stabilnością”. Jednocześnie doświadczenie przymusowej modernizacji stało się lekcją o zagrożeniach autorytaryzmu i centralnego sterowania.

Dziś Ukraina wciąż poszukuje własnego modelu rozwoju – demokratycznego, godnego i zorientowanego na człowieka. Warto pamiętać, że modernizacja bez wolności i godności prowadzi do nowych form zniewolenia.

“Communist Modernization in Eastern Europe”: Promises and the Reality of Social Change

Abstract

After the establishment of Soviet power in Ukraine in the 1920s, and especially after World War II, the Soviet leadership launched a large-scale modernization project. Its official goal was to create a new socialist society—egalitarian, industrial, and collectivist. For millions of Ukrainians, this meant radical changes in everyday life, labor, education, and culture. Yet the reality of this modernization often contradicted its promises.

The governments of the USSR declared that Ukraine would become an industrial republic with a high level of social protection. The elimination of the “exploiting classes” and the creation of a classless society were proclaimed, where everyone would have guaranteed employment, housing, free healthcare, and education. Women were officially granted equal rights with men, while peasants were promised transformation into participants in collective production with high living standards. Industrialization, urbanization, and mass literacy became symbols of the “new era.”

In reality, modernization in Ukraine was inseparably linked to violence. The collectivization of agriculture in the 1930s ended in the Holodomor of 1932–1933, which claimed millions of lives. Repressions targeted peasants, intellectuals, nationally conscious citizens, soldiers, and even loyal communists.

Industrialization produced some economic results—Ukraine indeed became one of the industrial bases of the USSR. However, the process was accompanied by labor exploitation, harsh working conditions, and ecological disasters. Urbanization unfolded chaotically: cities grew rapidly, but infrastructure lagged behind. Cultural modernization took place under total ideological control, effectively destroying independent Ukrainian art and education.

Although the system did provide basic social services—free education, healthcare, and housing—their quality was low, and access often depended on personal connections. The party elite enjoyed privileged access to scarce goods, exclusive medical facilities, and better living conditions, creating a new form of social inequality.

Political censorship, fear, denunciations, and restrictions on freedoms became constant features of daily life. People were forced to live in conditions of double morality: publicly supporting the system while privately seeking ways to survive within it.

After gaining independence in 1991, Ukraine inherited not only infrastructure but also deep social deformations—distrust in the state, a weak civil society, passivity, and nostalgia for “stability.” At the

same time, the experience of forced modernization became a lesson about the dangers of authoritarianism and centralized control.

Today, Ukraine continues to seek its own model of development—democratic, dignified, and human-centered. It is important to remember that modernization without freedom and dignity leads only to new forms of enslavement.

Олена Дацюк
Вроцлавський університет

«Комуністична модернізація у Східній Європі»: обіцянки та реальність соціальних змін

Анотація

Після встановлення радянської влади в Україні у 1920-х роках і особливо після Другої світової війни, радянське керівництво розгорнуло масштабний проєкт модернізації. Його офіційною метою було створення нового, соціалістичного суспільства – рівного, індустріального та колективістського. Для мільйонів українців це означало радикальні зміни в повсякденному житті, праці, освіті й культурі. Проте реальність цієї модернізації часто суперечила її обіцянкам.

Уряди СРСР проголошували, що Україна стане індустріальною республікою з високим рівнем соціального захисту. Передбачалося знищення «експлуаторських класів» та побудова безкласового суспільства, де кожен матиме гарантовану роботу, житло, безкоштовну медицину й освіту. Жінки офіційно отримали рівні права з чоловіками, а селян обіцяли перетворити на учасників колективного виробництва з високими стандартами життя.

Індустріалізація, урбанізація та масова грамотність стали символами «нової епохи».

Насправді модернізація в Україні нерозривно пов'язана з насильством. Колективізація сільського господарства у 1930-х роках завершилась Голодомором 1932–1933 років, що забрав життя мільйонів українців. Репресії охопили як селян, так і інтелігенцію, національно свідомих громадян, військових, навіть лояльних комуністів.

Індустріалізація дала певні економічні результати – Україна справді стала однією з промислових баз СРСР. Проте цей процес супроводжувався експлуатацією праці, жорсткими умовами роботи та екологічними катастрофами.

Урбанізація відбувалася стихійно: зростали міста, але інфраструктура не встигала за потребами. Культурна модернізація проводилася під повним ідеологічним контролем, що фактично знищило незалежне українське мистецтво й освіту.

Хоча система справді забезпечувала базові соціальні послуги – безкоштовну освіту, медицину, житло, – усе це було низької якості й часто недоступним без «зв'язків».

Партійна еліта мала доступ до дефіцитних товарів, закритих медичних закладів і кращих умов життя, створюючи нову форму соціальної нерівності.

Політична цензура, страх, доноси й обмеження свобод стали постійними супутниками життя громадян. Люди змушені були жити в умовах подвійної моралі: публічно підтримувати систему, а приватно шукати способи виживання в її межах.

Після здобуття незалежності у 1991 році Україна успадкувала не лише інфраструктуру, а й деформації суспільної свідомості – недовіру до держави, слабкість громадянського суспільства, пасивність та ностальгію за «стабільністю». Водночас досвід насильницької модернізації став уроком про небезпеки авторитаризму та централізованого управління.

Сьогодні Україна продовжує шукати свою модель розвитку – демократичну, гідну й орієнтовану на людину. І важливо пам'ятати: модернізація без свободи й гідності – це шлях до нових форм поневолення.

Mariusz Fornagiel
Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Reforma rolna jako element budowy bezpieczeństwa wewnętrznego na Słowacji i w południowej Polsce (1945–1948)

Streszczenie

Reforma rolna po II wojnie światowej stanowiła jeden z najważniejszych instrumentów odbudowy powojennego ładu społecznego i politycznego zarówno w Polsce, jak i w Czechosłowacji. W latach 1945–1948 przekształcenia własności ziemi miały nie tylko charakter ekonomiczny, ale też silnie polityczny, ideologiczny i narodowościowy. W obu krajach reforma agrarna była ściśle powiązana z działaniami na rzecz konsolidacji państwa, homogenizacji narodowej oraz podporządkowania wsi nowemu systemowi władzy. Na pograniczach – w południowej Polsce oraz na Słowacji – reforma rolna pełniła również funkcję narzędzia budowy bezpieczeństwa wewnętrznego, wykorzystywanego do stabilizowania obszarów etnicznie niejednorodnych i politycznie wrażliwych.

W Polsce podstawy reformy agrarnej określił Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 22 lipca 1944 r., zapowiadający likwidację wielkiej własności ziemskiej i przekazanie ziemi chłopom i robotnikom rolnym. Wydany na jego podstawie dekret z 6 września 1944 r. stanowił, że przejęciu na rzecz państwa podlegać będą majątki przekraczające 50 ha oraz własność osób narodowości niemieckiej i uznanych za „zdrajców narodu”. Reforma ta miała od początku wymiar dwoisty: społeczny i narodowy. Z jednej strony służyła przebudowie struktury klasowej wsi i wzmocnieniu poparcia dla władzy ludowej, z drugiej – stała się narzędziem repolonizacji i kontroli przestrzeni pogranicza, w szczególności południowo-wschodnich regionów kraju.

Na obszarach południowej Polski, obejmujących reforma rolna była realizowana w warunkach narastającego konfliktu polsko-ukraińskiego. Wsiedlenia ludności ukraińskiej i łemkowskiej do Ukraińskiej SRR (1944–1946), a następnie akcja „Wisła” w 1947 r., stanowiły element tej samej polityki, w której redystrybucja ziemi i przymusowe przesiedlenia miały doprowadzić do etnicznej konsolidacji regionu i eliminacji potencjalnych ognisk niestabilności. Konfiskata gospodarstw i parcelacja gruntów ludności ukraińskiej i łemkowskiej były przedstawiane jako forma „sprawiedliwości narodowej” i jednocześnie środek umocnienia bezpieczeństwa granicy południowo-wschodniej.

Równie istotny był aspekt propagandowy i symboliczny. Reforma rolna miała ukazać władze komunistyczne jako gwaranta ładu i bezpieczeństwa na wsi, przeciwstawiającego się chaosowi wojennemu i „reakcyjnemu nacjonalizmowi”. Ziemia stała się tu narzędziem nie tylko ekonomicznej redystrybucji, ale i politycznego podporządkowania – chłopci, otrzymując działki, wchodzili w zależność od państwa, które jawiło się jako obrońca ich interesów i stabilności regionu. W konsekwencji reforma rolna w południowej Polsce była procesem o charakterze bezpieczeństwa strukturalnego: miała zmienić strukturę własności, ale też podporządkować społeczność wsi mechanizmom kontroli administracyjnej i ideologicznej.

W Czechosłowacji, a szczególnie na Słowacji, reforma rolna miała od początku wyraźny charakter narodowo-polityczny. Jej podstawy określał Koszycki Program Rządowy z 4 kwietnia 1945 r., który zapowiadał „narodowo-demokratyczną rewolucję” obejmującą konfiskatę majątków Niemców, Węgrów i zdrajców narodu. Dokument ten, opracowany z inicjatywy Komunistycznej Partii Czechosłowacji, łączył w sobie postulaty społeczne z ideą odbudowy państwa jednolitego etnicznie i lojalnego wobec nowej władzy.

Na Słowacji dominującym motywem reformy była resłowakizacja własności ziemi, co oznaczało jej „przywrócenie w ręce narodu słowackiego”. Rozporządzenia Słowackiej Rady Narodowej i dekrety prezydenta Edvarda Beneša z 1945 r. sankcjonowały przejęcie bez odszkodowania ziem należących do Niemców, Węgrów i kolaborantów. Szacuje się, że w wyniku tych działań wywłaszczono ponad 600 tys. Węgrów oraz większość ludności niemieckiej zamieszkującej w „pohranić” na ziemiach czeskich oraz na Słowacji (Spisz, tzw. Hauerland w środkowej Słowacji i okolice Bratysławy). Ich gospodarstwa przejęto na rzecz Narodowego Funduszu Rolnego, który następnie rozdzielał ziemię między słowackich chłopów małorolnych, robotników rolnych oraz tzw. reemigrantów – Słowaków powracających z Rumunii, Węgier i Jugosławii.

Reforma rolna na Słowacji pełniła funkcję instrumentu bezpieczeństwa wewnętrznego i granicznego. W regionach przygranicznych z Węgrami, gdzie przed 1945 r. dominowała własność węgierska, władze dążyły do stworzenia „etnicznego pasa ochronnego” poprzez zasiedlenie tych terenów lojalnymi obywatelami słowackimi. W ten sposób reforma łączyła się z polityką wysiedleń i deportacji ludności węgierskiej oraz z kontrolą nad ruchem ludności. Podobnie jak w Polsce, władze komunistyczne przedstawiały te działania jako część procesu „oczyszczania” i budowy sprawiedliwego ładu społecznego.

W wymiarze ideologicznym słowacka reforma rolna miała charakter rewolucji narodowo-demokratycznej – nie tylko likwidowała stare elity ziemiańskie, ale też przekształcała relacje społeczne na wsi w duchu nowego porządku ludowego. Hasła

resłowakizacji i oczyszczenia narodu stanowiły ważny element mobilizacji społecznej, wzmacniający poparcie dla komunistów w regionach, gdzie napięcia etniczne utrudniały integrację społeczną.

Zarówno w południowej Polsce, jak i na Słowacji, reforma rolna była elementem strategii bezpieczeństwa wewnętrznego, rozumianego szeroko – jako stabilizacja polityczna, kontrola społeczna i etniczna homogenizacja pograniczy. W obu krajach działania te służyły podporządkowaniu obszarów o złożonej strukturze narodowościowej nowej władzy oraz ograniczeniu potencjalnych źródeł napięć i oporu.

W Polsce reforma była powiązana przede wszystkim z likwidacją konfliktu polsko-ukraińskiego i przekształceniem społecznej struktury pogranicza. Przejęcie ziemi po wysiedlonych Ukraińcach, Łemkach i Niemcach oraz osadnictwo polskich repatriantów miały zapewnić trwałą kontrolę państwa nad obszarami przygranicznymi. W Czechosłowacji kluczową funkcją reformy było z kolei zabezpieczenie południowych granic przed rewizjonizmem węgierskim i eliminacja wpływów niemieckich.

W obu przypadkach ziemia stała się narzędziem politycznej integracji i lojalizacji. Reforma rolna tworzyła nową strukturę zależności – beneficjenci parcelacji stawali się ekonomicznie i symbolicznie związani z państwem, które przedstawiało się jako gwarant ładu i bezpieczeństwa. W sensie instytucjonalnym reforma umożliwiała też rozszerzenie kontroli administracyjnej nad wsią i pograniczem – poprzez sieć komisji parcelacyjnych, urzędów ziemskich i lokalnych organów nowej władzy.

Choć oba państwa różniły się w retoryce – Polska akcentowała rewolucję społeczną, a Słowacja rewolucję narodową – to w praktyce reforma rolna pełniła zbliżoną funkcję polityczno-bezpieczeństwa: eliminowała „elementy obce”, legitymizowała nowy system i przekształcała przestrzeń wsi w zgodzie z ideologicznymi celami władzy. Odwołania do narracji nacjonalistycznej przez komunistów natomiast przywoływały poprzednie debaty i spotykały się z akceptacją szerszych warstw społecznych domagających się odpłaty za krzywdy wyrządzone w czasie wojny.

Reforma rolna w południowej Polsce i na Słowacji w latach 1945–1948 była jednym z najważniejszych narzędzi budowy bezpieczeństwa wewnętrznego w powojennej Europie Środkowej. W obu przypadkach służyła nie tylko przebudowie struktury własności, lecz także umacnianiu granic, eliminacji mniejszości etnicznych i konsolidacji społeczeństwa wokół nowego ładu politycznego. Jej znaczenie wykraczało daleko poza wymiar gospodarczy – stanowiła fundament systemowej kontroli nad wsią i pograniczem, a zarazem akt symbolicznej nacjonalizacji przestrzeni. W ten sposób reforma rolna stała się jednym z kluczowych

mechanizmów, za pomocą których reżimy komunistyczne w Polsce i Czechosłowacji budowały nową wizję bezpieczeństwa: opartą na lojalności narodowej, społecznej i politycznej wobec państwa narodowego.

Biogram

Mariusz Fornagiel – absolwent prawa i historii, doktorant w Szkole Doktorskiej Nauk Humanistycznych UJ. Kierownik projektu badawczego *Reakcje społeczne mieszkańców Słowacji i Polski południowej na przemiany gospodarcze w latach 1944–1948* finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (PRELUDIUM 23). Laureat I miejsca w XV edycji konkursu im. Władysława Pobóg-Malinowskiego na Najlepszy Debiut Historyczny Roku w zakresie historii najnowszej za pracę magisterską *Reforma rolna w Polsce i Czechosłowacji w latach 1944–1948*. Uczestnik stażów badawczych na Uniwersytecie Karola w Pradze, Uniwersytecie Masaryka w Brnie, Uniwersytecie Mateja Bela w Bańskiej Bystrzycy i w Słowackiej Akademii Nauk w Bratysławie. Stypendysta w projekcie badawczym: *Życie pisane na konkurs. Praktyki pamiętnikarskie w Polsce 1918–1939 (analiza – recepcja – znaczenie)*. Pomysłodawca i organizator projektu „Granice spotkań”, dotyczącego historii i współczesności polskiego pogranicza.

Mariusz Fornagiel
Doctoral School of Humanities
Jagiellonian University in Kraków

Land Reform as an Element of Building Internal Security in Slovakia and Southern Poland (1945–1948)

Abstract

The post-war land reform was one of the most important instruments for reconstructing the social and political order in both Poland and Czechoslovakia. Between 1945 and 1948, transformations in land ownership were not merely economic—they also carried profound political, ideological, and national dimensions. In both countries, the reform was closely tied to efforts at state consolidation, national homogenization, and the subordination of the countryside to the new regime. In border regions—southern Poland and Slovakia—it functioned as a tool of internal security, intended to stabilize ethnically mixed and politically sensitive territories.

In Poland, the foundations of the reform were set out in the Manifesto of the Polish Committee of National Liberation of 22 July 1944, which announced the liquidation of large landed estates and the transfer of land to peasants and agricultural laborers. The decree of 6 September 1944 specified that estates exceeding 50 hectares, as well as property belonging to Germans and “traitors to the nation,” would be confiscated by the state. From the outset, the reform had a dual character—social and national. It was designed both to restructure the rural class system and to serve as an instrument of re-Polonization and control over the borderlands, especially the southeastern regions.

In southern Poland, land reform was implemented amid the escalating Polish–Ukrainian conflict. The expulsions of Ukrainians and Lemkos to the Ukrainian SSR (1944–1946) and the “Vistula” operation of 1947 formed part of the same policy in which land redistribution and forced resettlement were meant to achieve ethnic consolidation and eliminate potential sources of unrest. The confiscation and parceling of Ukrainian and Lemko farms were portrayed as an act of “national justice” and as a measure to strengthen the security of the southeastern frontier.

The reform also carried a strong propaganda and symbolic function. It aimed to present the communist authorities as guarantors of order and rural security in opposition to wartime chaos and “reactionary nationalism.” Land became a means not only of economic redistribution but also of political dependence—peasants receiving plots became tied to the state, which appeared as the defender of their interests and regional stability. Consequently, the reform in

southern Poland had the character of structural security: it transformed ownership while subjecting the rural population to new administrative and ideological controls.

In Czechoslovakia—and particularly in Slovakia—the land reform took on an explicitly national-political character from the outset. Its foundations were laid by the Košice Government Program of 4 April 1945, which proclaimed a “national-democratic revolution” involving the confiscation of the property of Germans, Hungarians, and traitors. Drafted under the initiative of the Communist Party of Czechoslovakia, this document combined social demands with the idea of reconstructing an ethnically homogeneous and loyal state.

In Slovakia, the dominant goal was the re-Slovakization of land ownership, meaning the “return of land to the hands of the Slovak nation.” Decrees of the Slovak National Council and of President Edvard Beneš (1945) sanctioned the uncompensated expropriation of German, Hungarian, and collaborationist property. It is estimated that more than 600,000 Hungarians and most of the German population in the frontier areas (Spiš, the so-called Hauerland, and around Bratislava) were dispossessed. Their estates were transferred to the National Land Fund, which distributed them among smallholders, agricultural laborers, and reemigrants—Slovaks returning from Romania, Hungary, and Yugoslavia.

In Slovakia, land reform served as an instrument of internal and border security. In the regions adjoining Hungary, where Hungarian landownership had previously prevailed, the authorities sought to create an “ethnic defensive belt” by settling loyal Slovak citizens. Thus the reform was linked to policies of deportation and population control. As in Poland, the communist government presented these actions as part of a process of “purification” and the building of a just social order.

Ideologically, the Slovak land reform constituted a national-democratic revolution—it dismantled the old landed elites and reshaped rural social relations in line with the new people’s order. The slogans of re-Slovakization and national purification became tools of social mobilization, strengthening communist support in ethnically tense regions.

Both in southern Poland and Slovakia, land reform formed part of a broader internal security strategy understood as political stabilization, social control, and ethnic homogenization of the borderlands. In both cases, it served to subordinate ethnically complex regions to the new authorities and to neutralize potential sources of resistance. In Poland it was chiefly linked with the liquidation of the Polish-Ukrainian conflict and the transformation of borderland society; in Czechoslovakia its key role was to secure the southern frontier against Hungarian revisionism and to eliminate German influence.

In both contexts, land became an instrument of political integration and loyalty. The beneficiaries of redistribution became economically and symbolically dependent on the state, which portrayed itself as the guarantor of order and security. Institutionally, the reform extended administrative control over the countryside through networks of land commissions and local state organs.

Although official rhetoric differed—Poland emphasized social revolution, Slovakia a national one—in practice the reform fulfilled a similar political-security function: it removed “alien elements,” legitimized the new regime, and transformed the rural landscape in accordance with ideological goals. Communist appeals to nationalist narratives resonated with popular sentiments demanding redress for wartime wrongs.

Thus, the land reform in southern Poland and Slovakia between 1945 and 1948 became one of the principal instruments of constructing internal security in post-war Central Europe. It not only restructured ownership but also strengthened borders, reduced ethnic minorities, and consolidated society around the new political order. Its significance extended far beyond the economic sphere—it was a foundation of systemic control over the countryside and borderlands, and a symbolic act of nationalizing space. In this way, land reform became a key mechanism through which the communist regimes of Poland and Czechoslovakia forged a new vision of security based on national, social, and political loyalty to the state.

Biographical note

Mariusz Fornagiel – graduate in Law and History, doctoral student at the Doctoral School of Humanities of the Jagiellonian University in Kraków. He is the principal investigator of the research project “Social Reactions of the Inhabitants of Slovakia and Southern Poland to Economic Transformations in 1944–1948”, funded by the National Science Centre (PRELUDIUM 23). Laureate of the 1st Prize in the 15th edition of the Władysław Pobóg-Malinowski Competition for the Best Historical Debut of the Year in the field of contemporary history, awarded for his master’s thesis “Land Reform in Poland and Czechoslovakia in 1944–1948.” He has completed research fellowships at Charles University in Prague, Masaryk University in Brno, Matej Bel University in Banská Bystrica, and the Slovak Academy of Sciences in Bratislava. Scholar of the research project “*Życie pisane na konkurs. Praktyki pamiętnikarskie w Polsce 1918–1939 (Analysis – Reception – Meaning)*” [Life Written for a Contest: Diary Practices in Poland 1918–1939 (Analysis – Reception – Meaning)]. He is also the originator and organizer of the project “*Granice spotkań*” (Boundaries of Encounters), devoted to the history and contemporary issues of the Polish borderlands.

Маріуш Форнагель

Школа докторантури гуманітарних наук

Ягеллонський університет у Кракові

Аграрна реформа як елемент побудови внутрішньої безпеки у Словаччині та на півдні Польщі (1945–1948)

Анотація

Аграрна реформа після Другої світової війни стала одним із найважливіших інструментів відбудови повоєнного соціального й політичного порядку як у Польщі, так і в Чехословаччині. У 1945–1948 рр. зміни у структурі власності на землю мали не лише економічний, але й виразно політичний, ідеологічний та національний характер. В обох країнах аграрна реформа була тісно пов'язана з процесом консолідації держави, національної гомогенізації та підпорядкування села новій системі влади. На прикордонних територіях — у південній Польщі та на Словаччині — вона виконувала також функцію інструмента формування внутрішньої безпеки, спрямованого на стабілізацію етнічно неоднорідних і політично чутливих регіонів.

У Польщі основи аграрної реформи були визначені Маніфестом Польського комітету національного визволення від 22 липня 1944 р., який передбачав ліквідацію великої земельної власності та передачу землі селянам і сільськогосподарським робітникам. Декрет від 6 вересня 1944 р. встановлював, що держава конфіскує маєтки понад 50 гектарів, а також власність осіб німецької національності чи визнаних «зрадниками народу». Реформа мала подвійний вимір: соціальний і національний. Вона була спрямована не лише на перебудову класової структури села, а й на реполонізацію та контроль над прикордонними територіями, особливо південно-східними районами країни.

У південній Польщі аграрна реформа відбувалася на тлі загострення польсько-українського конфлікту. Виселення українського та лемківського населення до УРСР (1944–1946), а згодом акція «Вісла» 1947 р. були елементами тієї ж політики, у межах якої перерозподіл землі й примусові переселення мали забезпечити етнічну консолідацію регіону й ліквідувати потенційні осередки нестабільності. Конфіскація господарств українців і лемків трактувалася як форма «національної справедливості» та засіб зміцнення безпеки південно-східного кордону.

Важливу роль відігравав також пропагандистський і символічний аспект. Аграрна реформа мала показати комуністичну владу як гаранта порядку та безпеки на селі, який протистоїть воєнному хаосу й «реакційному націоналізму». Земля ставала не лише засобом економічної редистрибуції, а й інструментом політичного підпорядкування: отримуючи наділи, селяни потрапляли у залежність від держави, що виступала захисником їхніх інтересів і стабільності регіону. Таким чином, аграрна реформа в південній Польщі мала характер структурної безпеки — вона не тільки змінювала власність, а й підпорядковувала сільські громади механізмам адміністративного та ідеологічного контролю.

У Чехословаччині, зокрема на Словаччині, аграрна реформа від початку мала виразний національно-політичний характер. Її засади були визначені Кошицькою урядовою програмою від 4 квітня 1945 р., яка проголошувала «національно-демократичну революцію» й передбачала конфіскацію майна німців, угорців і «зрадників нації». Цей документ, підготовлений за ініціативи Комуністичної партії Чехословаччини, поєднував соціальні вимоги з ідеєю створення етнічно однорідної та лояльної держави.

На Словаччині головним мотивом реформи стала ресловакизація земельної власності, тобто «повернення землі в руки словацького народу». Розпорядження Словацької національної ради та декрети президента Едварда Бенеша з 1945 р. санкціонували безвідшкодовне вилучення земель у німців, угорців і колаборантів. Унаслідок цих заходів понад 600 000 угорців і більшість німецького населення на прикордонних територіях (Спіш, Гауерланд, околиці Братислави) було позбавлено власності. Їхні господарства передано до Національного земельного фонду, який розподіляв землю між малоземельними словацькими селянами, сільськогосподарськими робітниками та так званими реемігрантами — словаками, що поверталися з Румунії, Угорщини й Югославії.

Аграрна реформа на Словаччині виконувала функцію інструмента внутрішньої та прикордонної безпеки. У регіонах, що межували з Угорщиною, влада прагнула створити «етнічний захисний пояс», заселяючи ці землі лояльними громадянами. Реформа поєднувалася з політикою виселення угорців і контролю за переміщенням населення. Як і в Польщі, комуністична влада представляла ці дії як елемент «очищення» й побудови справедливого суспільного порядку.

В ідеологічному вимірі словацька аграрна реформа мала характер національно-демократичної революції: вона не лише ліквідовувала старі земельні еліти, але й

змінювала соціальні відносини на селі відповідно до нового народного ладу. Гасла ресловакизації та очищення нації сприяли мобілізації населення та зміцненню підтримки комуністів у регіонах із сильними етнічними напруженнями.

І в південній Польщі, і на Словаччині аграрна реформа була складовою стратегії внутрішньої безпеки, розумілої як політична стабілізація, соціальний контроль і національна гомогенізація прикордонь. В обох країнах ці дії підпорядковували багатонаціональні регіони новій владі та зменшували потенційні осередки опору. У Польщі реформа була тісно пов'язана з ліквідацією польсько-українського конфлікту та зміною соціальної структури прикордоння, тоді як у Чехословаччині — із забезпеченням південних кордонів від угорського ревізйонізму й усуненням німецького впливу.

У підсумку, земля стала інструментом політичної інтеграції та лояльності. Аграрна реформа створювала нову систему залежностей: отримувачі землі ставали економічно й символічно пов'язаними з державою, що позиціонувала себе як гарант порядку й безпеки. Водночас реформа дозволяла розширити адміністративний контроль над селом через мережу земельних комісій та органів нової влади.

Хоча риторика Польщі й Словаччини відрізнялася — Польща наголошувала на соціальній революції, а Словаччина на національній — у практиці аграрна реформа виконувала аналогічну політично-безпекову функцію: усувала «чужі елементи», легітимізувала новий режим і трансформувала сільський простір відповідно до ідеологічних цілей влади. Звернення комуністів до націоналістичної риторики водночас резонували з настроями суспільства, яке прагнуло помсти за воєнні кривди.

Аграрна реформа в південній Польщі та на Словаччині у 1945–1948 рр. стала ключовим інструментом формування внутрішньої безпеки в повоєнній Центральній Європі. Вона не лише перебудовувала власність, а й зміцнювала кордони, усувала етнічні меншини та консолідувала суспільство навколо нового політичного ладу. Її значення виходило далеко за межі економічної сфери — це був фундамент системної контролю над селом і прикордонням, а також акт символічної націоналізації простору. Так аграрна реформа стала одним із головних механізмів, за допомогою яких комуністичні режими в Польщі та Чехословаччині формували нову візію безпеки — засновану на національній, соціальній і політичній лояльності до держави.

Біографічна довідка

Маріуш Форнагель — випускник права та історії, докторант Школи докторантури гуманітарних наук Ягеллонського університету. Керівник дослідницького проєкту

«Соціальні реакції мешканців Словаччини та південної Польщі на економічні трансформації 1944–1948 років» (PRELUDIUM 23, Національний центр науки). Лауреат I місця в XV конкурсі ім. Владислава Побуга-Маліновського за найкращий історичний дебют року за магістерську працю «Аграрна реформа в Польщі та Чехословаччині 1944–1948». Проходив наукові стажування в Університеті Карла в Празі, Університеті Масарика в Брно, Університеті Матея Бела в Банській Бистриці та в Словацькій академії наук у Братиславі. Стипендіат проєкту «Życie pisane na konkurs. Praktyki pamiętnikarskie w Polsce 1918–1939». Ініціатор і організатор проєкту «Granice spotkań», присвяченого історії та сучасності польського прикордоння.

Svitlana Soroka

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Referenda regionalne w okresie rozpadu ZSRR jako odzwierciedlenie sprzeczności społeczno-politycznych (na przykładzie Ukrainy i Mołdawii)

Streszczenie

Referenda regionalne przeprowadzone w okresie rozpadu Związku Radzieckiego stanowiły istotny element procesu dezintegracji imperium, odzwierciedlając głębokie sprzeczności społeczno-polityczne w poszczególnych republikach. Na przykładzie Ukrainy i Mołdawii można dostrzec, jak różnorodne napięcia – narodowe, etniczne i polityczne – kształtowały wyniki referendum oraz ich konsekwencje.

W Mołdawii procesy referendalne miały bardziej złożony charakter, związany z napięciami etnicznymi i separatystycznymi. Po ogłoszeniu niepodległości w 1991 r. kraj zmagał się z konfliktem w Naddniestrzu, gdzie rosyjskojęzyczna mniejszość dążyła do utworzenia własnego państwa. Mołdawskie społeczeństwo było głęboko podzielone pod względem tożsamości narodowej – część obywateli opowiadała się za integracją z Rumunią, podczas gdy inni preferowali niezależność lub bliskie relacje z Rosją. Te sprzeczności utrudniały konsolidację państwa i przyczyniły się do powstania „zamrożonego konfliktu” w Naddniestrzu.

Biogram

Svitlana Soroka – dr hab., profesor, jest specjalistką w zakresie stosunków międzynarodowych, migracji oraz procesów legislacyjnych w krajach Unii Europejskiej. W latach 2007–2022 pełniła funkcję adiunkta oraz profesora w Katedrze Polityki Publicznej i Zarządzania oraz była Zastępcą Dyrektora Instytutu Administracji Publicznej Czarnomorskiego Narodowego Uniwersytetu im. Petra Mohyły w Mykołajowie (Ukraina). W okresie 2008–2009 odbyła roczny staż naukowy na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w ramach stypendium Lane’a Kirklanda przyznanego przez Polsko-Amerykańską Komisję Fulbrighta. W latach 2022–2024 pełniła funkcję profesora wizytującego na Wydziale Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Od marca 2024 roku zatrudniona jest na stanowisku profesora nadzwyczajnego dr hab. na Wydziale Nauk o Polityce i Administracji Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Pani Profesor Soroka prowadzi badania naukowe dotyczące obszaru poradzieckiego w stosunkach

międzynarodowych, migracji ludności ukraińskiej, mechanizmów współpracy między rządem a parlamentem oraz procesów legislacyjnych w krajach Unii Europejskiej, a także integracji europejskiej i euroatlantyckiej. Jest autorką ponad stu publikacji naukowych oraz organizatorką licznych wydarzeń naukowych, w tym konferencji, szkoleń i konkursów studenckich. Ma na koncie realizację ponad dwudziestu projektów edukacyjnych i społecznych finansowanych przez prestiżowe instytucje, takie jak program Jean Monnet ERASMUS+, Ministerstwo Edukacji i Nauki Ukrainy, Polska Akademia Nauk, Polsko-Amerykańska Komisja Fulbrighta, Open Society Institute oraz Fundacja Liderzy Przemian.

Svitlana Soroka

Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz

Regional Referenda during the Dissolution of the USSR as a Reflection of Socio-Political Contradictions (the Case of Ukraine and Moldova)

Abstract

Regional referenda conducted during the dissolution of the Soviet Union were a significant element of the empire's disintegration process, reflecting deep socio-political contradictions within individual republics. The examples of Ukraine and Moldova show how various national, ethnic, and political tensions shaped the outcomes of the referenda and their consequences.

In Moldova, the referendum processes had a more complex nature, associated with ethnic and separatist tensions. After declaring independence in 1991, the country faced a conflict in Transnistria, where the Russian-speaking minority sought to create its own state. Moldovan society was deeply divided in terms of national identity — part of the population supported integration with Romania, while others preferred independence or close relations with Russia. These contradictions hindered the consolidation of the state and led to the emergence of a “frozen conflict” in Transnistria.

Biographical note

Svitlana Soroka – Doctor habilitated, Professor, is a specialist in international relations, migration, and legislative processes in the countries of the European Union. From 2007 to 2022, she served as an assistant professor and professor at the Department of Public Policy and Management and was Deputy Director of the Institute of Public Administration at Petro Mohyla Black Sea National University in Mykolaiv (Ukraine).

Between 2008 and 2009, she completed a one-year research internship at Adam Mickiewicz University in Poznań as a Lane Kirkland Scholarship recipient awarded by the Polish–American Fulbright Commission. From 2022 to 2024, she held the position of visiting professor at the Faculty of Political Science and Journalism at Adam Mickiewicz University in Poznań. Since March 2024, she has been employed as an associate professor (dr hab.) at the Faculty of Political Science and Administration of Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz. Professor Soroka's research focuses on the post-Soviet area in international relations, Ukrainian migration, mechanisms of cooperation between the government and parliament, legislative processes in EU countries, as well as European and Euro-Atlantic integration. She is the author

of over one hundred academic publications and the organizer of numerous scholarly events, including conferences, trainings, and student competitions. She has carried out more than twenty educational and social projects funded by prestigious institutions such as the Jean Monnet ERASMUS+ program, the Ministry of Education and Science of Ukraine, the Polish Academy of Sciences, the Polish–American Fulbright Commission, the Open Society Institute, and the Leaders of Change Foundation.

Світлана Сорока

Університет Казимира Великого в Бидгощі

Регіональні референдуми в період розпаду СРСР як відображення соціально-політичних суперечностей (на прикладі України та Молдови)

Анотація

Регіональні референдуми, проведені в період розпаду Радянського Союзу, стали важливим елементом процесу дезінтеграції імперії, відображаючи глибокі соціально-політичні суперечності в окремих республіках. На прикладі України та Молдови можна побачити, як різноманітні національні, етнічні та політичні напруження впливали на результати референдумів і їхні наслідки.

У Молдові референдумні процеси мали більш складний характер, пов'язаний з етнічними та сепаратистськими напруженнями. Після проголошення незалежності у 1991 році країна зіткнулася з конфліктом у Придністров'ї, де російськомовна меншість прагнула створити власну державу. Молдовське суспільство було глибоко поділене за національною ідентичністю — частина громадян виступала за інтеграцію з Румунією, тоді як інші надавали перевагу незалежності або тісним відносинам з Росією. Ці суперечності ускладнили консолідацію держави та сприяли виникненню «замороженого конфлікту» в Придністров'ї.

Біографічна довідка

Світлана Сорока – докторка габілітована, професорка, фахівчиня у сфері міжнародних відносин, міграції та законодавчих процесів у країнах Європейського Союзу. У 2007–2022 роках працювала доценткою та професоркою кафедри державної політики та менеджменту, а також обіймала посаду заступниці директора Інституту державного управління Чорноморського національного університету імені Петра Могили в Миколаєві (Україна).

У 2008–2009 роках проходила річне наукове стажування в Університеті імені Адама Міцкевича в Познані в межах стипендіальної програми Лейна Кірккланда, яку надає Польсько-Американська комісія Фулбрайта. У 2022–2024 роках виконувала обов'язки запрошеної професорки на факультеті політичних наук і журналістики Університету імені Адама Міцкевича в Познані. З березня 2024 року працює на посаді

професорки (dr hab.) факультету політичних наук і адміністрації Університету Казимира Великого в Бидгощі.

Професорка Сорока здійснює наукові дослідження, присвячені пострадянському простору в міжнародних відносинах, міграції українського населення, механізмам співпраці між урядом і парламентом, законодавчим процесам у країнах ЄС, а також європейській та євроатлантичній інтеграції. Вона є авторкою понад ста наукових публікацій і організаторкою численних наукових подій, зокрема конференцій, тренінгів і студентських конкурсів. Має досвід реалізації понад двадцяти освітніх та соціальних проєктів, профінансованих престижними інституціями, такими як програма Jean Monnet ERASMUS+, Міністерство освіти і науки України, Польська академія наук, Польсько-Американська комісія Фулбрайта, Open Society Institute та Фонд «Лідери змін».

2. dzień, 21 listopada 2025 r. (piątek)

I sekcja

Godz. 9.00–10.50

/

Day 2, 21 November 2025 (Friday)

Section I

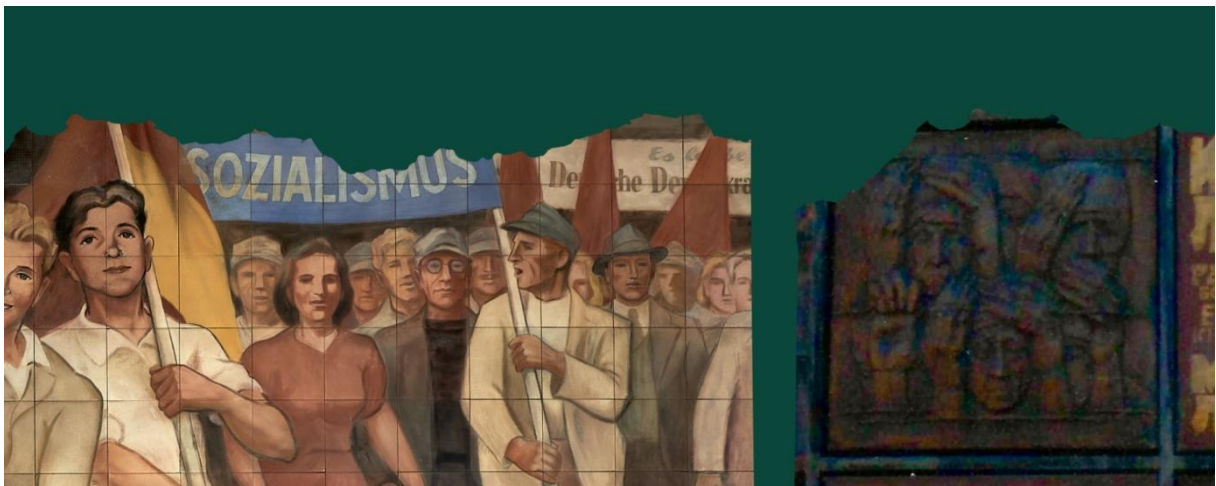
9.00 a.m. – 10.50 p.m.

/

День 2, 21 листопада 2025 р. (п'ятниця)

Секція І

9.00–10.50

***Prawdziwy koniec wojny? Polacy na byłych Kresach Wschodnich II RP w obliczu
zakończenia działań zbrojnych w Europie i Azji w 1945 r.***

Streszczenie

Kłęska Niemiec w II wojnie światowej i akt kapitulacji III Rzeszy był jednym z istotnych wydarzeń, które wpłynęły na nastroje i zachowania Polaków na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej. Postawieni przed alternatywą: wyjeżdżać na zachód lub pozostać na miejscu, w swojej małej ojczyźnie szukali argumentów przemawiających za jednym z obu trudnych wyborów.

Zakończenie działań zbrojnych na kontynencie europejski i we wrześniu 1945 r. w Azji i perspektywa ułożenia dalszych relacji między Aliantami – mocarstwami zachodnimi i Związkiem Radzieckim, które łączył w istocie tylko wspólny przeciwnik, dawała szansę nie tyle na trwały pokój, co na ujawnienie się rozbieżności i przeciwieństw między dotychczasowymi sojusznikami, prowadzących do kolejnej wojny. Konfrontacji, w której po zwycięstwo nad Związkiem Radzieckim sięgnąć miały Stany Zjednoczone i Wielka Brytania. To zaś prowadzić miało do rewizji aktualnego status quo i dawać nadzieję przywrócenia na wschodzie granic Rzeczypospolitej sprzed września 1939 r.

Biogram

Grzegorz Hryciuk (ur. 1965 r.) – profesor Uniwersytetu Wrocławskiego. Jego zainteresowania badawcze skupiają się na zagadnieniach narodowościowych Europy Środkowo-Wschodniej w XIX i XX w., historii Ukrainy oraz relacjach polsko-ukraińskich w XX stuleciu, problematyce migracji przymusowych na obszarze Europy Wschodniej. Jest autorem m.in. monografii *Polacy we Lwowie w latach 1939–1944. Życie codzienne, Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948, Przesiedleńcy. Wielka epopeja Polaków 1944–1946.*

Grzegorz Hryciuk
University of Wrocław

The True End of the War? Poles in the Former Eastern Borderlands of the Second Polish Republic in the Face of the End of Hostilities in Europe and Asia in 1945

Abstract

The defeat of Germany in the Second World War and the act of surrender of the Third Reich were among the key events that shaped the moods and attitudes of Poles living in the Eastern Borderlands of the Second Polish Republic. Confronted with the difficult choice of either leaving for the West or remaining in their local homeland, they sought arguments to justify one of these two painful decisions.

The end of military operations on the European continent—and in Asia in September 1945—and the prospect of new relations between the Allies, namely the Western powers and the Soviet Union, which had been united only by a common enemy, did not so much offer hope for lasting peace as expose the growing divergences and contradictions between the former allies. Many Poles interpreted these tensions as a prelude to another war—a confrontation in which the United States and Great Britain might seek victory over the Soviet Union. Such a development, in turn, could lead to a revision of the existing status quo and inspire hopes for the restoration of Poland's pre-September 1939 eastern borders.

Biographical Note

Grzegorz Hryciuk (b. 1965) — Professor at the University of Wrocław. His research focuses on ethnic issues in Central and Eastern Europe in the 19th and 20th centuries, the history of Ukraine, Polish-Ukrainian relations in the 20th century, and forced migrations in Eastern Europe. He is the author of several monographs, including: *Polacy we Lwowie w latach 1939–1944. Życie codzienne, Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948, Przesiedleńcy. Wielka epopeja Polaków 1944–1946.*

Гжегож Грицюк

Вроцлавський університет

***Справжній кінець війни? Поляки на колишніх східних кресах Другої Речі
Посполитої перед обличчям завершення бойових дій у Європі та Азії у 1945 році***

Анотація

Поразка Німеччини у Другій світовій війні та акт капітуляції Третього Рейху стали одними з ключових подій, що вплинули на настрої та поведінку поляків, які проживали на східних кресах Другої Речі Посполитої. Опинившись перед складним вибором — залишитися у своїй малій батьківщині чи виїхати на Захід, вони шукали аргументи, що могли б виправдати одне з двох болісних рішень.

Завершення бойових дій на європейському континенті, а у вересні 1945 року також в Азії, та перспектива нового устрою відносин між союзниками — західними державами та Радянським Союзом, яких поєднував, по суті, лише спільний ворог — не стільки давали надію на тривалий мир, скільки виявляли суперечності між колишніми союзниками. Багато поляків сприймали ці напруження як передвісник нової війни — конфронтації, у якій Сполучені Штати та Велика Британія могли б прагнути перемоги над СРСР. Такі очікування живили надію на ревізію існуючого статус-кво та відновлення східних кордонів Польщі, що існували до вересня 1939 року.

Біографічна довідка

Гжегож Грицюк (нар. 1965 р.) — професор Вроцлавського університету. Його наукові інтереси охоплюють етнічні проблеми Центрально-Східної Європи XIX–XX ст., історію України, польсько-українські відносини у XX ст., а також примусові міграції на території Східної Європи. Автор численних монографій, зокрема: *Polacy we Lwowie w latach 1939–1944. Życie codzienne, Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948, Przesiedleńcy. Wielka epopeja Polaków 1944–1946.*

***Wysiedlenia obywateli polskich narodowości ukraińskiej w latach 1944–1947 – zmiana
paradygmatu***

Streszczenie

Wystąpienie koncentrować się będzie wokół możliwości zmiany sposobu interpretacji wydarzeń z lat 1944–1947 związanych z wysiedleniem obywateli polskich narodowości ukraińskiej z Polski. Dominującym pojęciem jest tu narodowość wysiedlanych (Ukraińcy). Jej zastosowanie miało i ma przemożny wpływ na określony sposób narracji. Wysiedlani niemal automatycznie „przekształcają się” w odrębną od większości społeczeństwa kategorię. Z pola widzenia znika to, że działania władz komunistycznych prowadzone były wobec części własnych obywateli. Przesiedlenia wpisuje się w relacje polsko-ukraińskie, co zazwyczaj zamyka drogę do uchwycenia różnorodności sytuacji związanych z procesem wysiedleńczym na terenie Polski południowo-wschodniej. Nie analizuje się w wystarczającym zakresie realnych, pozytywnych dla władz skutków wynikających z możliwości reorganizacji struktury własnościowej, sposobu gospodarowania i ustanowienia oczekiwanych z własnego punktu widzenia relacji władza-społeczeństwo na obszarze, który, podobnie jak tereny na zachodzie i północy kraju, stawał się swego rodzaju „ziemią odzyskaną”.

Ważną rolę dla dotychczasowej narracji stanowią używane zazwyczaj cezury czasowe. Dominujące jest rozdzielne traktowanie wysiedleń do ZSRR (1944–1946) i akcji „Wisła” (1947). Takie ujęcie często kieruje prowadzone dyskusje naukowe na ślepe tory. Z pola widzenia znika m.in. kwestia strat osobowych ludności cywilnej na terenie b. woj. lubelskiego i rzeszowskiego od momentu przejęcia władzy przez komunistów do czasu przeprowadzenia akcji „Wisła”, w szczególności zaś wiosną 1944 r. i w okresie od września 1945 r. do czerwca 1946 r. Połączenie przesiedleń w jeden ciąg zdarzeniowy ukazuje zatem zupełnie nowe aspekty wydarzeń zachodzących na południowo-wschodnim skrawku Polski w latach 1944–1947.

Biogram

Jarosław Syrnyk – profesor nauk humanistycznych w dyscyplinie historia, profesor w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Wrocławskiego. Zajmuje się problematyką teorii interpretacji przeszłości, zagadnieniami związanymi z mniejszościami narodowymi i etnicznymi w Polsce oraz problemem funkcjonowania aparatu bezpieczeństwa

w powojennej Polsce. W przeszłości był pracownikiem Instytutu Pamięci Narodowej (2006–2020). Obecnie jest pełnomocnikiem rektora UWr ds. współpracy z Ukrainą. Jest autorem kilku monografii, redaktorem kilkunastu opracowań i zbiorów studiów, ponad stu artykułów. W ostatnim czasie opublikował książkę pt. *Łemkowskie rozdroże*, wydaną przez Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego (2024).

Jarosław Syrnyk
University of Wrocław

The Expulsion of Polish Citizens of Ukrainian Nationality in 1944–1947 – A Paradigm Shift

Abstract

The presentation will focus on the possibility of changing the way the events of 1944–1947, related to the expulsion of Polish citizens of Ukrainian nationality from Poland, are interpreted. The dominant concept is the nationality of the expelled (Ukrainians). Its application has a significant influence on the narrative. The expelled are almost automatically “transformed” into a category separate from the majority of society. This obscures the fact that the actions of the communist authorities were directed against part of their own citizens. The expulsions are usually viewed through the lens of Polish-Ukrainian relations, which often prevents recognizing the diversity of situations connected with the expulsion process in southeastern Poland. The analysis also rarely considers the real, positive effects for the authorities resulting from the possibility of reorganizing property structures, methods of land management, and establishing the desired power-society relations in an area that, like the western and northern territories, was treated as a kind of “recovered land.”

A key factor in the existing narrative is the use of chronological boundaries. The expulsion to the USSR (1944–1946) and Operation Vistula (1947) are usually treated separately. This often misguides scholarly discussions. Overlooked are, for example, civilian casualties in the former Lublin and Rzeszów voivodeships from the moment the communists took power until Operation Vistula, particularly in spring 1944 and between September 1945 and June 1946. Combining the expulsions into a single sequence reveals entirely new aspects of the events occurring in southeastern Poland in 1944–1947.

Biographical Note

Jarosław Syrnyk — Professor of Humanities in the discipline of history, at the Institute of Ethnology and Cultural Anthropology, University of Wrocław. His research focuses on the theory of historical interpretation, issues related to national and ethnic minorities in Poland, and the functioning of the security apparatus in postwar Poland. He previously worked at the Institute of National Remembrance (2006–2020) and currently serves as the Rector’s Plenipotentiary for Cooperation with Ukraine at UWr. He is the author of several monographs,

editor of numerous studies and collected works, and has published over 100 articles. Recently, he published the book *Łemkowskie rozdroże* (University of Wrocław Press, 2024).

Ярослав Сирник
Університет Вроцлавський

Виселення польських громадян української національності у 1944–1947 роках – зміна парадигми

Анотація

Виступ зосереджуватиметься на можливості зміни способу інтерпретації подій 1944–1947 років, пов'язаних із виселенням польських громадян української національності з Польщі. Домінуючим поняттям є національність виселених (українці). Її застосування значно впливає на наратив. Виселені майже автоматично «перетворюються» на категорію, відокремлену від більшості суспільства. Це приховує факт, що дії комуністичних властей були спрямовані проти частини власних громадян. Виселення зазвичай розглядають через призму польсько-українських відносин, що часто ускладнює розуміння різноманітності ситуацій, пов'язаних із процесом виселень на південно-східній території Польщі. Аналіз рідко враховує реальні позитивні наслідки для влади, що випливали з можливості реорганізації структури власності, методів господарювання та встановлення бажаних владно-суспільних відносин на території, яка, подібно до західних та північних земель, розглядалася як «відновлена земля».

Важливу роль у існуючій наративі відіграють хронологічні межі. Виселення до СРСР (1944–1946) та операція Вісла (1947) зазвичай розглядаються окремо. Це часто спрямовує наукові дискусії на хибний шлях. Ігнорується, наприклад, питання втрат серед цивільного населення на території колишніх Люблінського та Ряшівського воєводств з моменту приходу комуністів до влади до проведення операції Вісла, особливо навесні 1944 року та в період з вересня 1945 по червень 1946 року. Об'єднання виселень у єдиний ланцюг подій відкриває зовсім нові аспекти подій, що відбувалися на південно-східному відтинку Польщі у 1944–1947 роках.

Біографічна довідка

Ярослав Сирник — професор гуманітарних наук у галузі історії, професор Інституту етнології та культурної антропології Університету Вроцлавського. Займається проблематикою теорії інтерпретації минулого, питаннями національних та етнічних меншин у Польщі, а також функціонуванням апарату безпеки у повоєнній Польщі. Раніше працював у Інституті національної пам'яті (2006–2020), наразі є повноважним

представником ректора УWr з питань співпраці з Україною. Автор кількох монографій, редактор численних наукових збірок та статей (понад 100 публікацій). Нещодавно опублікував книгу *Łemkowskie rozdroże* (Видавництво Університету Вроцлавського, 2024).

***Do Polski, czyli dokąd? Uczennice Szkół Młodszych Ochotniczek i ich rozważania na temat
przyjazdu do Polski***

Streszczenie

„Wracać czy nie wracać?” – pytanie to towarzyszyło tysiącom Polaków rozsianych po świecie po II wojnie światowej. Zmagaly się z nim również uczennice Szkół Młodszych Ochotniczek (SMO) – wojskowej szkoły dla dziewcząt działającej od 1942 r. przy Armii Andersa. Deportowane w 1940 r. na Wschód, przeszły przez łagry, Bliski Wschód i Palestynę, by ostatecznie trafić do Wielkiej Brytanii. Tam, pozbawione rodzin i wsparcia systemowego, próbowały odnaleźć się w nowej rzeczywistości, rozważając „powrót” do kraju, który po zmianie granic stał się dla nich zupełnie obcy.

SMO powstała w ZSRR. Ewakuowana z Armią Andersa przez Iran do Palestyny, szkoła wielokrotnie zmieniała siedzibę: z Karkin-Batasz przez Teheran i Rehovot do Nazaretu, a następnie – po wojnie – do Foxley w Wielkiej Brytanii. Uczennice uczyły się w trudnych warunkach, w namiotach i barakach, przy braku podręczników, ale w atmosferze dyscypliny i solidarności. Program obejmował gimnazjum, liceum, kursy zawodowe i handlowe, a najlepsze uczennice podejmowały studia na Bliskim Wschodzie. Komendantką szkoły była Teodora Zofia Sychowska – więźniarka łagru, wychowawczyni wielu późniejszych naukowców i architektów. Po rozwiązaniu szkoły w 1948 r. losy jej absolwentek potoczyły się różnie. Część pozostała w Wielkiej Brytanii, inne emigrowały do Kanady, USA, Australii czy Ameryki Południowej.

Tylko nieliczne zdecydowały się wrócić do Polski. Jedną z nich była **Zofia Szczęsnowicz**, która po studiach na Politechnice Wrocławskiej stała się jedną z czołowych architektów miasta – współautorką wieżowca „Poltegor”. Do końca życia podkreślała, że to SMO nauczyła ją dyscypliny i wiary w sens pracy. Do Wrocławia trafiła również **Janina Duma**, deportowana w 1940 r. do Kazachstanu. Po latach tułaczki wróciła do kraju w 1948 r., w mundurze żołnierza Armii Andersa. Ukończyła liceum, pracowała jako księgowa i przez całe życie pielęgnowała pamięć o swoich nauczycielkach i koleżankach.

W powojennej Polsce doświadczenia uczennic SMO były przemilczane. Ich losy – zsyłka, służba w armii na Zachodzie, emigracja – nie pasowały do komunistycznej narracji.

Wspomnienia o szkole i wojennej tułaczce stawały się często źródłem niezrozumienia, także w rodzinach. „W kółko Powstanie i Powstanie” – wspominała jedna z nich, podkreślając, że o Syberii i Andersie nikt nie chciał słuchać. Dopiero po 1989 r. uczennice mogły otwarcie mówić o swoich przeżyciach i działać w Związku Sybiraków. Pamięć o nich utrwalają dziś tablice pamiątkowe w Nazarecie, Londynie i Warszawie, ufundowane przez dawnych uczniów i przyjaciół szkoły.

Dla wielu absolwentek powojenna wędrówka była dalszym ciągiem wojennej epopei – od łagrów po obce uniwersytety, od munduru po cywilne życie. Wspólnym mianownikiem pozostawała odwaga, lojalność i gotowość do służby – wartości wyniesione z Szkoły Młodszych Ochotniczek. Ich powojenne losy, również te związane z Wrocławiem, pokazują, jak w cieniu wielkiej historii rodziła się cicha, kobieca siła odbudowująca Polskę z ruin.

Wystąpienie na konferencji przywoła biografie kilku uczennic SMO – kobiet, które po doświadczeniu wojny i tułaczki stały się współtwórczyniami powojennej rzeczywistości Dolnego Śląska. W ich historii łączą się losy polskiego wychodźstwa, pamięć o Kresach i dramat wyboru między emigracją a powrotem. To opowieść o pamięci, edukacji i tożsamości – o kobietach, które mimo traumy potrafiły odbudować życie własne i życie kraju.

Biogram

Joanna Hytrek-Hryciuk – dr, historyczka i edukatorka kulturalna, studiowała historię i slawistykę na Uniwersytecie Wrocławskim oraz Ludwig Maximilian Universitaet w Monachium. Laureatka nagrody Fundacji im. Tomasza Strzembosza za książkę pt. *Rosjanie nadchodzą! Ludność niemiecka i żołnierze Armii Radzieckiej (Czerwonej) na Dolnym Śląsku w latach 1945–1948* oraz tytułu 30. Kreatywnych Miasta Wrocławia w 2020 r. za książkę *Między prywatnym a publicznym. Życie codzienne we Wrocławiu w latach 1938–1944*. Laureatka stypendium Fundacji im. Lanckorońskich, w ramach której realizuje badania nad Szkołą Młodszych Ochotniczek przy Polskich Siłach Zbrojnych w ZSRR. Interesuje się historią, mikrohistorią i historią społeczną XX w. Obecnie pracuje w Muzeum Pana Tadeusza, Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu.

Joanna Hytrek-Hryciuk
The National Ossolinski Institute
Pan Tadeusz Museum

To Poland – But Where Exactly? Students of the Schools for Young Volunteers and Their Reflections on Returning to Poland

Abstract

“To return or not to return?”—this question accompanied thousands of Poles scattered across the world after the Second World War. It also troubled the students of the Schools for Young Volunteers (Szkóły Młodszych Ochotniczek, SMO)—a military school for girls founded in 1942 alongside General Anders’ Army. Deported to the East in 1940, these young women passed through Soviet labour camps, the Middle East, and Palestine, eventually reaching the United Kingdom. There, deprived of their families and institutional support, they faced the challenge of adapting to a new reality while reflecting on whether to “return” to a homeland that, after postwar border changes, had become almost foreign to them.

The SMO was established in the USSR and evacuated with Anders’ Army through Iran to Palestine. The school changed its location several times—from Karkin-Batasz to Tehran, Rehovot, and Nazareth, and after the war, to Foxley in the United Kingdom. The students studied in harsh conditions—in tents and barracks, often without textbooks—but within a climate of discipline and solidarity. The curriculum included secondary education, vocational and commercial courses, and the most gifted girls continued their studies in the Middle East. The school was commanded by Teodora Zofia Sychowska, a former gulag prisoner and mentor to many future scholars and architects.

After the school’s closure in 1948, its graduates followed various paths: some remained in Britain, others emigrated to Canada, the USA, Australia, or South America. Only a few returned to Poland. Among them was Zofia Szczęsnowicz, who graduated from the Wrocław University of Technology and became one of the city’s leading architects—the co-designer of the Poltegor skyscraper. She often emphasized that SMO had taught her discipline and a belief in the value of work. Another alumna, Janina Duma, deported to Kazakhstan in 1940, returned to Poland in 1948 wearing the uniform of Anders’ Army. She completed secondary school, worked as an accountant, and throughout her life cherished the memory of her teachers and schoolmates.

In postwar Poland, the experiences of SMO students were silenced. Their deportation, service in the Western army, and subsequent emigration did not fit the communist narrative. Their memories of the school and wartime exile often met with misunderstanding, even within their families. “Always the Uprising, and the Uprising again,” recalled one of them—lamenting that nobody wanted to hear about Siberia or Anders. Only after 1989 could they speak openly about their experiences and participate in the Union of Siberian Deportees. Today, their memory is preserved by commemorative plaques in Nazareth, London, and Warsaw, funded by former students and friends of the school.

For many alumnae, their postwar journey was a continuation of wartime exile—from gulags to foreign universities, from military service to civilian life. Their common legacy was courage, loyalty, and a readiness to serve—values instilled by the Schools for Young Volunteers. Their postwar stories, including those connected with Wrocław, reveal how, in the shadow of great history, a quiet feminine strength helped rebuild Poland from its ruins.

The conference paper recalls the biographies of several SMO students—women who, after war and displacement, became co-creators of postwar life in Lower Silesia. Their stories intertwine the fate of Polish exile, memory of the Eastern Borderlands, and the drama of choosing between emigration and return. It is a narrative about memory, education, and identity—about women who, despite trauma, managed to rebuild both their own lives and their country.

Biographical Note

Joanna Hytrek-Hryciuk, PhD — historian and cultural educator. She studied history and Slavic studies at the University of Wrocław and the Ludwig Maximilian University of Munich. Laureate of the Tomasz Strzembosz Foundation Award for her book *Rosjanie nadchodzą! Ludność niemiecka i żołnierze Armii Radzieckiej (Czerwonej) na Dolnym Śląsku w latach 1945–1948*, and of the “30 Creative People of Wrocław” title in 2020 for her book *Między prywatnym a publicznym. Życie codzienne we Wrocławiu w latach 1938–1944*. Recipient of a Lanckoroński Foundation scholarship, under which she conducts research on the School for Young Volunteers attached to the Polish Armed Forces in the USSR. Her academic interests include women’s history (herstory), microhistory, and social history of the 20th century. She currently works at the Pan Tadeusz Museum, National Ossolinski Institute in Wrocław.

Йоанна Гитрек-Грицюк

Національний інститут ім. Оссолінських

Музей Пана Тадеуша

***До Польщі — але куди саме? Учениці Шкіл Молодших Добровольниць і їхні роздуми
про повернення до Польщі***

Анотація

«Повернутися чи не повертатися?» — це питання супроводжувало тисячі поляків, розсіяних по світу після Другої світової війни. Із ним боролися також учениці Шкіл Молодших Добровольниць (Szkoly Młodszych Ochotniczek, SMO) — військових шкіл для дівчат, заснованих у 1942 році при Армії Андерса. Депортовані у 1940 році на Схід, вони пройшли через радянські табори, Близький Схід і Палестину, щоби зрештою опинитися у Великій Британії. Там, позбавлені родин і системної підтримки, вони намагалися знайти своє місце в новій реальності, розмірковуючи над «поверненням» до країни, яка після зміни кордонів стала для них майже чужою.

Школа SMO виникла в СРСР і разом з Армією Андерса була евакуйована через Іран до Палестини. Вона неодноразово змінювала місце розташування: з Каркін-Баташа до Тегерана, Реховота, Назарета, а після війни — до Фокслі у Великій Британії. Навчання відбувалося у важких умовах — у наметах і бараках, без підручників, але в атмосфері дисципліни та солідарності. Програма включала гімназійні, ліцейні, професійні й торговельні курси, а найкращі учениці продовжували навчання на Близькому Сході. Коменданткою школи була Теодора Зофія Сиховська — колишня в'язень таборів, вихователька багатьох майбутніх науковиць і архітекторок.

Після ліквідації школи у 1948 році долі її випускниць склалися по-різному: частина залишилася у Великій Британії, інші емігрували до Канади, США, Австралії чи Південної Америки. Лише небагато з них повернулися до Польщі. Серед них — Зофія Щеснович, яка після навчання у Вроцлавській політехніці стала однією з провідних архітекторок міста — співавторкою хмарочоса Poltegor. Вона наголошувала, що саме SMO навчила її дисципліни й віри у сенс праці. До Вроцлава потрапила також Яніна Дума, депортована у 1940 році до Казахстану. Після років поневірянь вона повернулася у 1948 році в мундирі солдата Армії Андерса. Закінчила ліцей, працювала бухгалтеркою і все життя зберігала пам'ять про своїх учительок і колежанок.

У повоєнній Польщі досвід учениць SMO замовчувався. Їхні історії — заслання, служба в армії на Заході, еміграція — не вписувалися у комуністичну історичну нарацію. Спогади про школу й воєнну одіссею часто зустрічали нерозуміння навіть у родинях. «Усе про Повстання і Повстання», — згадувала одна з них, наголошуючи, що про Сибір і Андерса ніхто не хотів чути. Лише після 1989 року випускниці змогли відкрито говорити про свій досвід і долучитися до Союзу Сибіряків. Сьогодні пам'ять про них увічнена пам'ятними таблицями в Назареті, Лондоні й Варшаві, встановленими колишніми ученицями та друзями школи.

Для багатьох випускниць повоєнна мандрівка стала продовженням воєнної епопеї — від таборів до чужих університетів, від військової служби до цивільного життя. Їхнім спільним знаменником залишалися відвага, вірність і готовність до служіння — цінності, винесені зі Школи Молодших Добровольниць. Їхні повоєнні долі, у тому числі пов'язані з Вроцлавом, показують, як у тіні великої історії народжувалася тиха, жіноча сила, що відбудовувала Польщу з руїн.

Біографічна довідка

Йоанна Гитрек-Грицюк — докторка історичних наук, культурна освітянка. Вивчала історію та славістику у Вроцлавському університеті та Університеті Людвіга Максиміліана в Мюнхені. Лауреатка Премії Фундації ім. Томаша Стшембоша за книжку *Росіяни наближаються! Німецьке населення і солдати Червоної (Радянської) армії на Нижній Сілезії у 1945–1948 роках*, а також відзнаки «30 креативних людей Вроцлава» (2020) за книжку *Між приватним і публічним. Повсякденне життя у Вроцлаві в 1938–1944 роках*. Стипендіатка Фундації ім. Лянцкоронських, у межах якої проводить дослідження Школи Молодших Добровольниць при Польських Збройних Силах у СРСР. Її наукові інтереси охоплюють герсторію (жіночу історію), мікроісторію та соціальну історію XX століття. Нині працює в Музеї Пана Тадеуша, Національному інституті ім. Оссолінських у Вроцлаві.

Kościół powszechny? Narodowość a religia w perspektywie dolnośląskich przesiedleń roku 1945

Streszczenie

Po zakończeniu II wojny światowej Dolny Śląsk znalazł się nie tylko w nowej rzeczywistości politycznej, ale również religijnej. Polsce odebrano ziemie wschodnie położone za linią Bugu, które przyłączono do Związku Radzieckiego. W zamian przydzielono obszary na zachodzie i północy, opierając granice powojennego państwa na Odrze i Nysie Łużyckiej. W związku ze zmianami granic państw rozpoczęły się procesy przesiedleńcze. W miejsce Niemców, którzy opuścili przyznane Polsce ziemie, osiedlili się Polacy. Społeczność, która w dużej części była dotąd ewangelicka, została zastąpiona wiernymi o przynależności rzymskokatolickiej. Władzę w archidiecezji wrocławskiej do 1 września 1945 r. sprawowali duchowni narodowości niemieckiej. 15 sierpnia 1945 r. ówczesny prymas Polski kard. August Hlond mianował, dokonując nieformalnego podziału archidiecezji, administratorów apostolskich spośród duchowieństwa polskiego. Kapituła katedralna złożona z duchownych niemieckich przyjęła do wiadomości decyzje. Teren archidiecezji wrocławskiej w obrębie województwa wrocławskiego objął w zarząd ks. dr Karol Milik.

Po zakończeniu działań wojennych 10 maja 1945 r. w pierwszej ekipie mającej organizować w stolicy Dolnego Śląska życie polskie dotarł do Wrocławia, wraz z Bolesławem Drobnerem, pierwszym polskim prezydentem miasta, ks. Kazimierz Lagosz. On to organizował życie religijne przybywającym do miasta Polakom oraz włączył się do akcji zabezpieczania i przejmowania kościołów na potrzeby katolików. 25 maja 1945 r. mianowany został, przez władze diecezji (niemieckiej), zarządcą parafii św. Bonifacego (z uprawnieniami wikariusza) od czerwca również parafii św. Stanisława, św. Doroty i św. Wacława. Na plebanii parafii św. Bonifacego 26 lipca 1945 r. przewodniczył pierwszej konferencji duchowieństwa polskiego. Natomiast 1 września 1945 r. został mianowany już przez ks. Milika administratorem parafii św. Bonifacego i dziekanem Wrocławia. Na Dolny Śląsk przybywało coraz więcej duchownych narodowości polskiej. Także wśród duchowieństwa inkardynowanego do archidiecezji wrocławskiej przed 1945 r., byli Polacy, którzy chcieli pozostać na terenie archidiecezji. Nie zawsze jednak uzyskiwali akceptację władz państwowych. Mimo przynależności do jednego Kościoła (rzymskokatolickiego) relacje pomiędzy duchowieństwem narodowości polskiej a

duchowieństwem narodowości niemieckiej nie zawsze układały się właściwie. Tak było w relacjach na poziomie struktur diecezjalnych, jak też i parafialnych (parafie obejmowali duchowni polscy, podczas gdy obecni byli jeszcze duchowni niemieccy). Wszystko to rozgrywało się w obliczu jednego systemu prawnego – prawa kanonicznego, choć nie bez znaczenia były decyzje nowych władz państwowych.

Jednym z przykładów jest spór pomiędzy kapitułą katedralną, która posiadała osobowość prawną i własność budynków, a administratorem apostolskim ks. Karolem Milikiem odnośnie budynku przy ul. Katedralnej, który był rezydencją prepozyta kapituły, a administrator apostolski pragnął w nim urządzić siedzibę rządu diecezji.

Prymas Polski abp. Stefan Wyszyński, w oparciu o specjalne uprawnienia nadane mu przez Stolicę Apostolską, ogłosił wakujące, z powodu braku rezydencji, dotychczasowe kanonie we wrocławskiej kapitule katedralnej i mianował nowych kanoników. W dekrete orzekającym wakanse (*vacantia declaramus*) z 9 maja 1952 r. Prymas powołał się na wspomniane wcześniej pełnomocnictwa nadzwyczajne oraz kanony 2168–2175 kodeksu prawa kanonicznego. Natomiast mianując nowych kanoników, przywołał kanon 1406 n. 5 kodeksu prawa kanonicznego i § 17 Statutów kapituły. Dekret odnawiający kapitułę katedralną we Wrocławiu Prymas Polski został wydany w języku łacińskim, nosi on datę 26 maja 1952 r., a jako miejsce wystawienia abp Wyszyński wybrał Gniezno, stolicę polskiej prowincji kościelnej utworzonej w 1000 r., do której należała diecezja wrocławska. Odnowienie kapituły katedralnej we Wrocławiu, z uwzględnieniem przyjętej przez Prymasa Polski procedury prawnej, było ze strony abp. Wyszyńskiego działaniem kontrowersyjnym, gdyż w Niemczech żyło jeszcze siedmiu kanoników kapituły katedralnej narodowości niemieckiej, którzy wyjechali z Wrocławia, dobrowolnie bądź pod przymusem, po zakończeniu wojny. Co więcej, niektórzy z nich mieszkali na terenie archidiecezji wrocławskiej, choć po stronie niemieckiej. W ocenie abp Wyszyński dokonujące się zmiany były wyrazem „katolickiej racji stanu w polskiej racji stanu”. Na poziomie parafialnym ks. Kazimierz Lagosz, rządcą archidiecezji narzucony przez władze komunistyczne, wydał 7 marca 1951 r. dekret o usunięciu z beneficjów proboszczów (niemieckich), powołując się min. na cichą rezygnację, w związku z nieobecnością na terenie parafii.

Biogram

Grzegorz Sokołowski (ur. 1971 r. w Legnicy) – doktor habilitowany nauk teologicznych, pracownik naukowy Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu. W badaniach naukowych podejmuje zagadnienie ewolucji myśli społecznej Kościoła i wkładu katolickiej nauki

społecznej w przemiany społeczne, patriotyzmu oraz religijności na Dolnym Śląsku po II wojnie światowej.

*A Universal Church? Nationality and Religion in the Context of Lower Silesian
Resettlements of 1945*

Abstract

After the end of the Second World War, Lower Silesia found itself not only in a new political but also a new religious reality. Poland lost its eastern territories beyond the Bug River, which were incorporated into the Soviet Union, and in exchange received lands in the west and north, with postwar borders based on the Oder and Lusatian Neisse rivers. As a result of these border changes, mass population transfers began. Poles settled in the territories vacated by Germans, who had left the lands newly assigned to Poland. The region's religious structure also changed: a community that had been predominantly Protestant was replaced by one belonging to the Roman Catholic Church. Until 1 September 1945, the Archdiocese of Wrocław was administered by clergy of German nationality. On 15 August 1945, the Primate of Poland, Cardinal August Hlond, appointed Polish clergy as apostolic administrators, informally dividing the archdiocese. The cathedral chapter, composed of German priests, accepted this decision. The area of the Archdiocese of Wrocław within the borders of the Wrocław Voivodeship was placed under the administration of Rev. Dr. Karol Milik.

After the war ended, on 10 May 1945, Rev. Kazimierz Lagosz arrived in Wrocław with Bolesław Drobner, the city's first Polish mayor, as part of the first team tasked with organizing Polish life in the city. Lagosz organized religious life for the arriving Polish settlers and participated in the securing and transfer of churches for Catholic use. On 25 May 1945, he was appointed parish administrator of St. Boniface Church (with vicar's authority) and, from June, of the parishes of St. Stanislaus, St. Dorothy, and St. Wenceslaus. On 26 July 1945, he chaired the first conference of Polish clergy in Wrocław. On 1 September 1945, he was officially appointed by Rev. Milik as parish administrator of St. Boniface and dean of Wrocław. Increasing numbers of Polish priests arrived in Lower Silesia, while some of the clergy already incardinated in the Wrocław Archdiocese before 1945—who were of Polish origin—chose to remain, though not always with state approval. Despite belonging to the same (Roman Catholic) Church, relations between Polish and German clergy were not always harmonious—both at the diocesan and parish levels—since Polish priests were taking over parishes still inhabited by

German priests. These tensions unfolded under the framework of canon law, though state decisions also played a role.

One example was the dispute between the cathedral chapter, which held legal personality and property ownership, and Apostolic Administrator Rev. Karol Milik over a building on Katedralna Street—the residence of the chapter’s provost—which the administrator wanted to use as his diocesan residence.

Relying on special powers granted by the Holy See, Primate Stefan Wyszyński declared the cathedral chapter’s canons’ offices vacant due to lack of residence and appointed new canons. In his decree *vacantia declaramus* of 9 May 1952, the Primate invoked extraordinary powers and Canons 2168–2175 of the Code of Canon Law; in appointing new canons, he cited Canon 1406 §5 and §17 of the Chapter Statutes. The decree renewing the Wrocław Cathedral Chapter, written in Latin and dated 26 May 1952, was issued in Gniezno—the historical seat of the Polish ecclesiastical province (established in 1000)—to which the Wrocław Diocese once belonged. Wyszyński’s decision was controversial, as seven German canons of the chapter were still alive, having left Wrocław voluntarily or by compulsion after the war. Some were even residing within the territory of the Wrocław Archdiocese, though on the German side. In Wyszyński’s view, these changes expressed “the Catholic *raison d’état* within the Polish *raison d’état*.”

At the parish level, on 7 March 1951, Rev. Kazimierz Lagosz—who had been imposed by communist authorities as administrator of the archdiocese—issued a decree removing German pastors from benefices, citing their “silent resignation” due to absence from their parishes.

Biographical note

Grzegorz Sokołowski (b. 1971 in Legnica) – Doctor habilitated in theology, researcher at the Archdiocesan Archive in Wrocław. His academic interests include the evolution of Catholic social thought, the contribution of Catholic social teaching to social change, patriotism, and religiosity in Lower Silesia after the Second World War.

*Вселенська Церква? Національність і релігія в контексті переселень на Нижній
Сілезії 1945 року*

Анотація

Після завершення Другої світової війни Нижня Сілезія опинилася не лише в новій політичній, але й у новій релігійній реальності. Польща втратила свої східні території за Бугом, приєднані до Радянського Союзу, натомість отримала землі на заході та півночі з повоєнними кордонами, що проходили по Одрі та Нисі Лужицькій. Унаслідок цих змін розпочалися масові процеси переселення. Поляки оселялися на територіях, залишених німцями. Релігійна структура регіону також змінилася: громаду, що раніше переважно належала до протестантів, замінили вірні Римо-Католицької Церкви. До 1 вересня 1945 р. управління Вроцлавською архідієцезією здійснювало духовенство німецької національності. 15 серпня 1945 р. примас Польщі кардинал Август Гльонд призначив апостольських адміністраторів із числа польського духовенства, неформально поділивши архідієцезію. Кафедральна капітула, що складалася з німецьких священників, прийняла це рішення. Територію архідієцезії у межах Вроцлавського воєводства очолив о. д-р Кароль Мілік.

Після закінчення війни 10 травня 1945 р. до Вроцлава прибув о. Казімеж Лагош разом із першим польським президентом міста Болеславом Дробнером у складі першої групи, яка мала організувати польське життя в столиці Нижньої Сілезії. Лагош організував релігійне життя для поляків, що прибували, і долучився до забезпечення та передачі костелів для католиків. 25 травня 1945 р. його призначили адміністратором парафії св. Боніфация (з повноваженнями вікарія), а від червня — парафій св. Станіслава, св. Дороти та св. Вацлава. 26 липня 1945 р. він очолив першу конференцію польського духовенства у Вроцлаві, а 1 вересня 1945 р. був офіційно призначений адміністратором парафії св. Боніфация і деканом Вроцлава.

На Нижню Сілезію прибувало дедалі більше польських священників. Серед духовенства, яке вже належало до Вроцлавської архідієцезії до 1945 р., також були поляки, які хотіли залишитися, хоча не завжди отримували схвалення державної влади. Незважаючи на приналежність до однієї (Римо-Католицької) Церкви, відносини між

польським і німецьким духовенством не завжди складалися гармонійно — як на рівні дієцезії, так і на рівні парафій.

Одним із прикладів був конфлікт між кафедральною капітулою, яка мала юридичну особу та право власності, і апостольським адміністратором о. Каролем Міліком щодо будівлі на вул. Кафедральній — резиденції преппозита капітули, яку адміністратор хотів перетворити на єпископську резиденцію.

Користуючись особливими повноваженнями, наданими Апостольською Столицею, примас Польщі архієпископ Стефан Вишинський 9 травня 1952 р. оголосив про вакантність посад каноніків кафедральної капітули через відсутність резиденції (*vacantia declaramus*) і призначив нових. Декрет латинською мовою, датований 26 травня 1952 р., був виданий у Гнезно — столиці давньої церковної провінції, до якої належала Вроцлавська дієцезія. Це рішення було суперечливим, адже сім німецьких каноніків капітули ще жили, дехто з них навіть мешкав на території архідієцезії по німецький бік кордону. На думку архієпископа Вишинського, такі зміни були проявом «католицької державної рації в межах польської державної рації».

На парафіяльному рівні 7 березня 1951 р. о. Казімеж Лагош, який був призначений адміністрацією архідієцезії комуністичною владою, видав декрет про усунення німецьких пробощів, посиляючись, зокрема, на їхню мовчазну відмову від служіння через відсутність на місцях.

Біографічна довідка

Гжегож Соколовський (нар. 1971 р., Легниця) — доктор габілітований богословських наук, науковий співробітник Архіву Архідієцезії у Вроцлаві. Досліджує еволюцію соціальної думки Церкви, внесок католицького соціального вчення у суспільні зміни, патріотизм і релігійність на Нижній Сілезії після Другої світової війни.

II Sekcja

Godz. 11.10–12.40

/

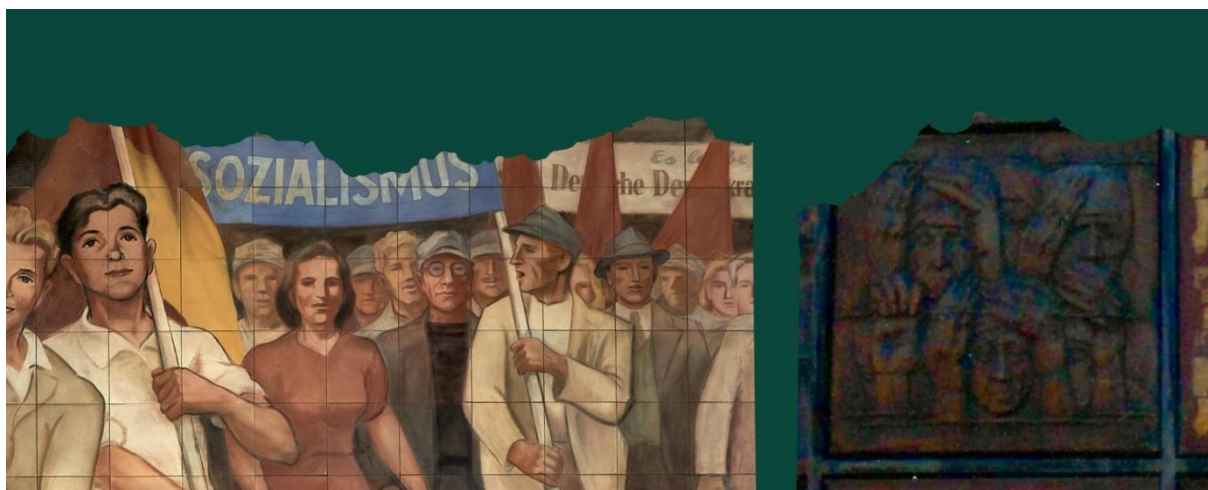
Section II

11.10 a.m. – 12.40 p.m.

/

Секція II

11.10–12.40

Wołyń 1944–1947: wojna po wojnie

Streszczenie

Wyzwolenie terytorium obwodu wołyńskiego spod okupacji nazistowskiej trwało od lutego do lipca 1944 r. Na te ziemie powrócił jednak nowy okupant – Związek Radziecki. Reżim stalinowski dążył do jak najszybszej „sowietyzacji” Wołynia.

Wołyń, z jej tradycyjnym ustrojem, organizacją gospodarki, sferą stosunków społecznych, kulturalnych i duchowych, stała się jednym z ośrodków powojennej walki narodowo-wyzwoleńczej, w której ludność starała się przeciwstawić przymusowemu narzucaniu komunistycznej organizacji życia społecznego. Aktywny opór wobec sowietyzacji stawiały UPA i OUN. Zachodnia Ukraina w okresie powojennym stała się prawdziwym teatrem działań wojennych. Kierownictwo ukraińskiego ruchu wyzwolenczego było moralnie przygotowane do kontynuacji walki z władzą radziecką. Szerokim warstwom społeczeństwa ukraińscy konspiratorzy nieustannie tłumaczyli, że wraz z wypędzeniem hitlerowców wojna się nie skończyła. Oddziały Ukraińskiej Powstańczej Armii i podziemia OUN kontynuowały walkę zbrojną i propagandowo-ideologiczną z nowym przeciwnikiem. UPA była znaczącą siłą wojskową, która według różnych źródeł liczyła w tym czasie od 60 do 100 tysięcy żołnierzy. Kontrolowali oni obszar o powierzchni do 150 tys. km², na którym mieszkało ok. 15 mln ludzi.

Od pierwszych dni powrotu władzy komunistycznej na Wołyń rozpoczęto likwidację podziemia narodowego oraz przymusową mobilizację. Szczególną uwagę poświęcono poborowi do Armii Czerwonej. Mobilizacja miała dla władz stalinowskich podwójny cel: z jednej strony – uzupełnienie ogromnych strat ludzkich w armii, z drugiej – zniszczenie społecznego zaplecza ruchu narodowo-wyzwoleńczego pod przewodnictwem OUN i UPA.

Po zakończeniu działań wojennych na Wołyniu władze radzieckie rozpoczęły przymusową kolektywizację rolnictwa. Wszyscy, którzy przeszkadzali w realizacji tej polityki, nie chcieli oddawać ziemi i wstępować do kolchozów, podlegali represjom. Kolektywizacja indywidualnych gospodarstw chłopskich na Wołyniu przybrała charakter ostrej walki społecznej. Najwyższą formą protestu chłopstwa była walka zbrojna w szeregach UPA oraz udział w działalności podziemia OUN. W regionie rozwinęła się prawdziwa wojna partyzancka.

Władza radziecka stosowała szeroki arsenał środków i metod w walce z powstańcami. Przeciw nim skierowano wojska NKWD i NKGB. Oprócz tego władze bolszewickie, w celu

zdyskredytowania powstańców, aktywnie wykorzystywały tzw. grupy specjalne, które działały pod przykrywką Służby Bezpieczeństwa OUN lub UPA. Podając się za ukraińskich partyzantów, dopuszczały się aktów przemocy i bezprawia. Oprócz bezpośredniej walki z OUN i UPA prowadzono również represje wobec rodzin powstańców i konspiratorów – groziła im konfiskata majątku i deportacja na Syberię. 21 października 1947 r. odbyła się największa deportacja ludności Zachodniej Ukrainy pod kryptonimem „Zachód”.

Innym tragicznym następstwem II wojny światowej były procesy przesiedleńczo-deportacyjne według kryterium etnicznego, które miały miejsce w latach 1944–1951. Wysiedlenia Ukraińców z etnicznych ziem ukraińskich oraz Polaków i Żydów z ZSRR odbywały się przymusowo, z towarzyszącymi im represjami i masowym terrorem wobec ludności. Łącznie z miejsc stałego zamieszkania przesiedlono przymusowo około półtora miliona Ukraińców, Polaków i Żydów. Przesiedlenia te pozostawiły głęboką traumę w świadomości narodowej obu narodów.

Na Wołyniu „wojna po wojnie” trwała od 1944 r. do połowy lat 50. XX w. Według oficjalnych danych ukraińskie podziemie przeprowadziło 14,5 tys. akcji dywersyjnych i terrorystycznych, w których zginęło co najmniej 30 tys. funkcjonariuszy reżimu komunistycznego, żołnierzy i miejscowych mieszkańców. W pierwszej połowie lat 50. zbrojny opór członków ruchu narodowo-wyzwoleńczego ustał, choć resztki oddziałów powstańczych działały jeszcze w niektórych rejonach Wołynia.

Nota biograficzna

Mykoła Kuczerepa – profesor Katedry Historii Ukrainy i Archeologii Wołyńskiego Uniwersytetu Narodowego im. Łesi Ukrainki. Założył szkołę naukową „Stosunki ukraińsko-polskie w XX wieku”. Autor ponad 300 publikacji naukowych – monografii, podręczników, artykułów publikowanych w wydawnictwach krajowych i zagranicznych. Organizator szeregu konferencji i seminariów międzynarodowych. Kierownik Pracowni Badań Ukraińsko-Polskich. Odznaczony Orderem Ukrainy „Za Zasługi” III stopnia.

Mykola Kucherepa

Lesya Ukrainka Volyn National University

Volhynia 1944–1947: The War After the War

Abstract

The liberation of the Volhynia region from Nazi occupiers lasted from February to July 1944. A new occupier soon returned — the USSR. The Stalinist regime sought to impose “Sovietization” on Volhynia as quickly as possible.

Volhynia, with its traditional social order, system of economic organization, and cultural and spiritual life, became one of the centers of the postwar national liberation struggle, where the population attempted to resist the violent imposition of the communist model of social organization. The Ukrainian Insurgent Army (UPA) and the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) actively resisted Sovietization. Western Ukraine in the postwar years turned into a real theater of war. The leadership of the Ukrainian liberation movement was morally prepared to continue the struggle against Soviet power. The underground persistently explained to the wider population that the war did not end with the expulsion of the Nazis. The units of the UPA and the OUN underground continued their armed and ideological-propagandistic struggle against the new enemy. The UPA was a significant military force, numbering — according to different sources — between 60,000 and 100,000 fighters. They controlled an area of about 150,000 km² with a population of about 15 million people.

From the first days of its return to Volhynia, the communist government began eliminating the national underground and carrying out mobilization. Particular attention was paid to conscription into the Red Army. Mobilization served a dual purpose for the Stalinist leadership: on one hand, replenishing the army’s enormous human losses, and on the other — destroying the social base of the national liberation movement led by the OUN and UPA.

After combat operations in Volhynia ended, the Soviet authorities launched the violent collectivization of agriculture. Anyone who resisted this policy, refused to give up their land, or refused to join collective farms faced repression. The collectivization of the independent Volhynian village took the form of an acute social struggle. The highest form of peasant protest became armed participation in the UPA and involvement in the OUN underground. A genuine partisan war unfolded in the region.

The Soviet authorities used a wide arsenal of means and methods in their fight against the insurgents. NKVD and NKGB troops were deployed against them. In addition, the

Bolshevik authorities actively used so-called “special groups” posing as the OUN or UPA Security Service to discredit the insurgents — committing violence and atrocities in their name. Alongside the direct struggle against the OUN and UPA, repression was carried out against the families of insurgents and underground members, who faced property confiscation and deportation to Siberia. On 21 October 1947, the largest deportation of the population of Western Ukraine took place under the code name “West” (Zakhid).

Other tragic consequences of World War II included ethnic-based deportations between 1944 and 1951. The forced resettlement of Ukrainians from their ethnic lands and of Poles and Jews from the USSR was accompanied by repression and mass terror. Around one and a half million Ukrainians, Poles, and Jews were forcibly displaced from their homes. The mutual resettlement of Poles and Ukrainians during 1944–1951 left a deep psychological trauma in the national consciousness of both peoples.

In Volhynia, the “war after the war” lasted from 1944 to the mid-1950s. According to official data, the Ukrainian underground carried out about 14,500 acts of sabotage and terrorism, resulting in the deaths of at least 30,000 communist officials, soldiers, and civilians. By the early 1950s, the armed resistance of the national liberation movement had been suppressed, though small insurgent groups continued to operate in some areas of Volhynia.

Biographical Note

Mykola Kucherepa — Professor at the Department of Ukrainian History and Archaeology at Lesya Ukrainka Volyn National University. Founder of the scholarly school “Ukrainian–Polish Relations in the 20th Century.” Author of more than 300 academic publications, including monographs, textbooks, and articles published in domestic and international journals. Organizer of numerous international conferences and seminars. Head of the Laboratory for Ukrainian–Polish Studies. Recipient of the Order of Merit of Ukraine, 3rd Class.

Микола Кучерепа

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Волинь 1944–1947: війна після війни

Анотація

Звільнення території Волинської області від нацистських загарбників тривало з лютого до липня 1944 р. Сюди повернувся новий окупант – СРСР. Сталінський режим на Волині прагнув якнайшвидше провести «радянізацію».

Волинь, із притаманними їй традиційним укладом, організацією господарства, сфери соціальних, культурно-духовних відносин і практик, стала одним із осередків повоєнної національно-визвольної боротьби, де її населення намагалося протистояти насильницькому насадженню комуністичної організації суспільного життя. Активний опір радянській чинили УПА і ОУН. Західна Україна в повоєнний період перетворилася на справжній театр воєнних дій. Керівництво українського визвольного руху було морально готове до продовження боротьби із радянською владою. Широким верствам населення українські підпільники наполегливо пояснювали, що з вигнанням гітлерівців війна не завершується. Відділи Української повстанської армії і підпілля ОУН продовжували вести збройну та пропагандистсько-ідеологічну боротьбу з новим противником. УПА була значною військовою силою, яка за різними джерелами нараховувала в цей час від 60 до 100 тисяч бійців. Вони контролювали територію площею до 150 тис. км, на якій проживало 15 млн. населення.

Із перших днів повернення на Волинь комуністична влада взялася за ліквідацію національного підпілля та проведення мобілізації. Особливу увагу приділено призову до лав Радянської армії. Мобілізація забезпечувала сталінському керівництву двояку мету: з одного боку, поповнення велетенських втрат армії у живій силі, а з іншого – знищення соціальної бази національно-визвольного руху під проводом ОУН й УПА.

Після закінчення бойових дій на території Волині радянська влада розпочала насильницьку колективізацію сільського господарства. Усі, хто заважав реалізації цієї політики, не хотів віддавати землю і вступати до колгоспів, підлягали репресіям. Колективізація одноосібного волинського села набула характеру гострої соціальної боротьби. Найвищою формою протесту селянства стала збройна боротьба в лавах УПА, участь у діяльності підпілля ОУН. В регіоні розгорнулася справжня партизанська війна.

Радянська влада використовувала великий арсенал засобів і методів у боротьбі з повстанцями. Проти повстанців були кинуті війська НКВС і НКДБ. Окрім цього більшовицька влада для дискредитації повстанців активно використовувала т. зв. спецгрупи, що діяли під виглядом Служби безпеки ОУН чи УПА. Вони під виглядом українських повстанців чинили насильство і свавілля. Окрім безпосередньої боротьби з ОУН й УПА велася боротьба із сім'ями повстанців і підпільників. Їм загрожувала конфіскація майна та виселення у Сибір. 21 жовтня 1947 р. відбулася наймасовіша депортація населення Західної України під кодовою назвою «Захід».

Іншими трагічними наслідками Другої світової війни стали переселенсько-депортаційні процеси за етнічною ознакою упродовж 1944–1951 рр. Процес виселення українців із етнічних українських земель і поляків та євреїв із СРСР відбувався із застосуванням примусових методів, супроводжувався репресіями, широким масовим терором проти населення. Фактично примусово переміщено з місць постійного проживання півтора мільйона українців, поляків, євреїв. Переселення поляків й українців упродовж 1944–1951 рр. залишилося глибокою психологічною травмою в національній свідомості обох народів.

На Волині «війна після війни» тривала від 1944 до середини 1950-х років. За офіційними даними, українське підпілля вчинило 14,5 тис. диверсій і терористичних акцій, в яких загинуло не менш як 30 тис. функціонерів комуністичного режиму, військовослужбовців, місцевих жителів. У першій половині 1950-х рр. збройний супротив членів національно-визвольного руху припинився. Залишки повстанських боївок продовжували діяти в окремих районах Волині.

Біографічна довідка

Микола Кучерепа — професор кафедри історії України та археології Волинського національного університету імені Лесі Українки. Засновник наукової школи «Українсько-польські відносини у ХХ столітті». Автор понад 300 наукових публікацій — монографій, підручників, статей, опублікованих у вітчизняних і зарубіжних виданнях. Організатор низки міжнародних конференцій і семінарів. Керівник Лабораторії українсько-польських досліджень. Нагороджений Орденом «За заслуги» III ступеня.

*Losy kadry naukowej i pracowników Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie
po 1944 roku*

Streszczenie

Rozstrzygnięcia II wojny światowej zaowocowały między innymi masowymi przemieszczeniami ludności z terenów wcielonych do innych państw, niż miało to miejsce przed wojną. W ten sposób ogromna rzesza mieszkańców przedwojennej Wileńszczyzny, głównie Polacy i Żydzi, ale także między innymi Tatarzy i Karaimi, postanowiła opuścić swoją ojcowiznę i budować nowe życie w Polsce, w pojałtańskich granicach.

Powojenny exodus przyczynił się także do rozbitcia szeregu instytucji funkcjonujących na terenie Wilna i Wileńszczyzny. Były to różne zakłady przemysłowe i inne instytucje jak na przykład Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie (USB). Po części istniejącą do wybuchu wojny wspólnotę akademicką z Wilna udało się zachować, przenosząc ją do Torunia, gdzie wilnianie stanowili fundament kadrowy budowania w tym mieście Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Już po utworzeniu tej uczelni tradycje wileńskie były tu nadal kontynuowane, na przykład w formie powołania Muzeum na Wolnym Powietrzu, czy liceum uniwersyteckiego. Reszta pracowników i świeżych absolwentów USB zasilila pozostałe ośrodki akademickie w powojennej Polsce. W Gdańsku wileńscy specjaliści współtworzyli tamtejszą Akademię Lekarską (od 1950 Akademię Medyczną). Tworzyli Wydział Prawa na Uniwersytecie i Politechnice Wrocławskiej. Jako pojedyncze osoby zasilili także inne uczelnie, włącznie z Uniwersytetem Jagiellońskim i Uniwersytetem Warszawskim. Wykładowcy USB, którzy zostali wysłani do łagrów lub znaleźli się na zesłaniu, dotarli z kolei do Wielkiej Brytanii, gdzie utworzyli razem z innymi tułaczami polskimi Polski Uniwersytet na Obczyźnie. Jeszcze inni dotarli do USA lub innych krajów, gdzie kontynuowali swoją karierę naukową. Ich wkład w dalszy rozwój polskiej nauki był znaczący, choć nie zawsze mogli oni kontynuować badania rozpoczęte w okresie międzywojennym. Niestety udziałem niektórych naukowców z Wilna było po wojnie odejście od aktywnej pracy ze studentami.

Przedstawiony na konferencji referat prezentuje panoramę losów przedstawicieli środowiska naukowego wplątanych w tryby historii XX w. Stanowi to także punkt odniesienia do opisu losów całego środowiska inteligencji polskiej po zakończeniu wojny i zmianie granic państwa polskiego.

Biogram

Aleksander Srebrakowski (ur. 1961) – dr, historyk, pracownik Zakładu Historii Europy Wschodniej w Instytucie Historycznym na Uniwersytecie Wrocławskim, autor m.in. książek *Sejm Wileński 1922 roku. Idea i jej realizacja*, Wrocław 1993; *Polacy w Litewskiej SRR 1944–1989*, Toruń 2000; *Wileńscy „Włóczędzy”*, Toruń 2012; współautor publikacji *Masowe deportacje radzieckie w okresie II wojny światowej*, Wrocław 1993; *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim*, Toruń 2003; redaktor tomu *My nie bracia, my sąsiedzi. Polska perspektywa stosunków polsko-litewskich*, Wrocław 2013.

*Fates of the Academic Staff and Employees of Stefan Batory University in Vilnius after
1944*

Abstract

The outcomes of World War II led, among other things, to massive population movements from territories annexed to other states compared to the prewar period. As a result, a large number of residents of prewar Vilnius region—mainly Poles and Jews, but also Tatars and Karaites—decided to leave their homeland and build new lives within the post-Yalta borders of Poland.

The postwar exodus also contributed to the disbanding of many institutions in Vilnius, including Stefan Batory University (USB). Part of the academic community was preserved by relocating it to Toruń, where Vilnius scholars became the foundation for building Nicolaus Copernicus University. Wileńskie traditions continued there, for example, through the establishment of an Open-Air Museum and a university high school. Other USB staff and recent graduates joined academic centers across postwar Poland. In Gdańsk, Vilnius specialists co-founded the Medical Academy (from 1950) and contributed to the Faculty of Law at the University and Technical University of Wrocław. Some individuals continued their academic careers abroad, in the UK or USA, including founding the Polish University Abroad in the UK.

The presentation provides an overview of the fates of the Vilnius academic community caught in the currents of 20th-century history. It also serves as a reference point for understanding the experiences of the Polish intelligentsia after the war and the territorial changes of Poland.

Biographical Note

Aleksander Srebrakowski (b. 1961) – Ph.D., historian, employee of the Department of Eastern European History at the Historical Institute, University of Wrocław. Author of, among others: *Sejm Wileński 1922 roku. Idea i jej realizacja* (Wrocław, 1993), *Polacy w Litewskiej SRR 1944–1989* (Toruń, 2000), *Wileńscy „Włóczędzy”* (Toruń, 2012); co-author of *Masowe deportacje radzieckie w okresie II wojny światowej* (Wrocław, 1993) and *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim* (Toruń, 2003); editor of *My nie bracia, my sąsiedzi. Polska perspektywa stosunków polsko-litewskich* (Wrocław, 2013).

Александр Сребраковський
Університет Вроцлава

*Долі науково-педагогічного персоналу та працівників Університету Стефана
Батория у Вільнюсі після 1944 року*

Анотація

Наслідки Другої світової війни призвели, серед іншого, до масових переселень населення з територій, анексованих іншими державами у порівнянні з довоєнним періодом. Велика кількість жителів довоєнної Вільнюської області—переважно поляки та євреї, а також татари та караїми—вирішила залишити свою батьківщину та будувати нове життя в межах постялтинських кордонів Польщі.

Повоєнний екзодус також спричинив ліквідацію багатьох установ у Вільнюсі, включно з Університетом Стефана Батория (USB). Частина академічної спільноти вдалося зберегти, перевівши її до Торуні, де вільнюські науковці стали основою для створення Університету Миколая Коперника. Вільнюські традиції продовжувалися там, зокрема через створення Музею просто неба та університетського ліцею. Інші працівники USB та випускники приєдналися до академічних центрів у повоєнній Польщі. У Гданську вільнюські спеціалісти співзаснували Медичну академію (з 1950 р.) і долучилися до юридичного факультету Університету та Політехніки Вроцлавської. Дехто продовжив академічну кар'єру за кордоном, у Великій Британії чи США, включно зі створенням Польського університету за кордоном у Великій Британії.

Презентація надає огляд долі вільнюської академічної спільноти, яка опинилася в потоках історії XX століття. Вона також слугує орієнтиром для розуміння долі польської інтелігенції після війни та змін територій Польщі.

Біографія

Александр Сребраковський (1961) – доктор історичних наук, історик, співробітник Кафедри історії Східної Європи Історичного інституту Університету Вроцлавського. Автор, зокрема, книг: *Sejm Wileński 1922 roku. Idea i jej realizacja* (Wrocław, 1993), *Polacy w Litewskiej SRR 1944–1989* (Toruń, 2000), *Wileńscy „Włóczędzy”* (Toruń, 2012); співавтор *Masowe deportacje radzieckie w okresie II wojny światowej* (Wrocław, 1993) та *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim* (Toruń, 2003); редактор збірки *My nie bracia, my sąsiedzi. Polska perspektywa stosunków polsko-litewskich* (Wrocław, 2013).

*Półkożuszek z haftem jako świadek i uczestnik przemian społecznych na Dolnym Śląsku po
II wojnie światowej*

Streszczenie

Bohater dwóch wystaw zorganizowanych w Muzeum Etnograficznym, damski półkożuszek z haftem, jest przedmiotem, który zaświadcza i opowiada wielowątkową historię przemian na Dolnym Śląsku po 1945 roku. W realiach masowej wymiany ludności, presji homogenizacji kulturowej i negocjacji codziennych norm „odpowiedniego” wyglądu, jeden element garderoby pozwala uchwycić napięcia między przeszłością a wymaganiami nowego porządku. Jego wyjątkowość polega — paradoksalnie — na próbie jej wymazania: bogate, kolorowe hafty zdobiące go przed wojną zostały po wojnie zakryte stonowanym materiałem w prążki. Ten gest odczytuję jako praktykę „zarządzania widzialnością” właścicielki: ukrycie wiejskiego i regionalnego pochodzenia miało zapewnić bezpieczeństwo, respektowalność i możliwość wtopienia się w nowe środowisko.

Analizowany półkożuszek traktuję jako wielowymiarowe źródło. Materiałowość — technika haftu, dobór nici i motywów, sposób wszycia późniejszej tkaniny maskującej, ślady użytkowania na kołnierzu i mankietach — tworzą mikroarchiwum pracy rąk, decyzji estetycznych i ekonomii naprawy. Obiekt pozwala nie tylko zobrazować zmianę, ale też – w oparciu o kontekst historyczno-społeczny – spróbować prześledzić jej czasowość: kiedy i dlaczego zdecydowano się na stonowanie wzoru, z jakich materiałów skorzystano, kto wykonał pracę i jaką miała ona wartość społeczną.

Wystąpienie, oparte na biografii przedmiotu połączonej z foucaultowską archeologią wiedzy, łączy trzy wątki. Po pierwsze, pokazuję rolę rzeczy jako współuczestników kształtowania powojennego życia społecznego na ziemiach zachodnich. Półkożuszek działa tu jako mediator relacji: reguluje wrażenie (skromność–ostentacja), negocjuje podziały klasowe, a zarazem porządkuje granicę prywatne–publiczne (ubiór świąteczny/pracowniczy). Wpisuję to w perspektywę sprawczości rzeczy i ich afordancji, czyli tego, jak przedmiot „podpowiada” pewne użycia.

Po drugie, proponuję analizę wychodzącą poza binarne ramy narodowościowe. Zamiast tego koncentruję się na relacjach społecznych, podziałach klasowych i lokalnych praktykach codzienności. Omawiany półkożuszek wpisuję w szerszy kontekst powojennego uniwersum

rzeczy. Przedmioty te wpływają na strategie budowania społecznej respektowalności i zgodności z normami powojennej rzeczywistości oraz z instytucjonalnymi oczekiwaniami nowego porządku (szkoła, zakład pracy, parafia). Uwzględniłam przy tym wymiar płci: to kobiece kompetencje krawieckie, opieka nad garderobą i codzienna praca naprawy stają się narzędziami negocjowania powojennej zmiany.

Po trzecie omawiam instytucjonalne podejścia do dolnośląskiego dziedzictwa, o którym narracja dynamicznie zmieniała się w przeciągu pierwszy powojennych dekad. Uwagę poświęcam również dylematowi konserwatorskiemu: czy odsłonić pierwotny haft, czy pozostawić powojenną maskę jako integralną warstwę znaczenia? Przedstawię także dwie wystawy, w których półkożuszek pełnił rolę bohatera, co pozwoli na uchwycenie różnych kontekstów jego prezentacji.

Wnioskuje, że półkożuszek działa jak świadek (nosi ślady zdarzeń) i uczestnik (aktywnie kształtuje praktyki i relacje) powojennych przemian. Prezentowane studium przypadku wnosi do debaty nad dziedzictwem kulturowym Dolnego Śląska perspektywę usytuowaną, łączącą mikro-analizę materialności z uważnością na języki instytucji. Drobnny fakt zakrycia haftu otwiera potencjał wielu historii i interpretacji, a także staje się symbolicznym gestem powojennej historii Dolnego Śląska.

Wystąpienie stanowi część szerszych badań nad dziedzictwem kulturowym Dolnego Śląska, prowadzonych przeze mnie indywidualnie oraz – we współpracy z Katarzyną Maniak (UJ) – we Wrocławiu i Szczecinie.

Biogram

Anna Kurpiel – dr, antropolożka kultury, adiunktka w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Wrocławskiego. Badaczka Dolnego Śląska. Autorka książki *Cztery nazwiska, dwa imiona. Macedońscy uchodźcy wojenni na Dolnym Śląsku*, współautorka książki *Porządek rzeczy. Relacje z przedwojennymi przedmiotami na ziemiach zachodnich (przypadek Wrocławia i Szczecina)*. Interesuje się m.in. dziedzictwem kulturowym, szczególnie na terenach (post)migracyjnych oraz antropologią pamięci.

*A Sheepskin Jacket with Embroidery as a Witness and Participant of Social
Transformations in Lower Silesia after the Second World War*

Abstract

The main protagonist of two exhibitions organized at the Ethnographic Museum — a woman's sheepskin jacket with embroidery — is an object that both bears witness to and narrates a multi-layered story of transformations in Lower Silesia after 1945. In the context of mass population exchange, the pressure of cultural homogenization, and everyday negotiations of the norms of “proper” appearance, a single item of clothing allows us to grasp the tension between the past and the demands of a new order. Its distinctiveness lies — paradoxically — in an attempt to erase it: the rich, colorful embroidery that decorated it before the war was, after 1945, covered with a subdued striped fabric. I interpret this gesture as a practice of “managing visibility” by its owner — concealing rural and regional origins in order to ensure safety, respectability, and the ability to blend into a new environment.

The analyzed sheepskin jacket is treated here as a multi-dimensional source. Its materiality — the embroidery technique, the choice of threads and motifs, the way the later masking fabric was sewn in, and the traces of use on the collar and cuffs — form a micro-archive of manual labor, aesthetic decisions, and an economy of repair. The object makes it possible not only to visualize change but also — drawing on the historical and social context — to trace its temporality: when and why the decision to mute the pattern was made, which materials were used, who carried out the work, and what social value it held.

The presentation, based on a biography of the object combined with a Foucauldian archaeology of knowledge, brings together three thematic threads.

First, it demonstrates the role of things as co-participants in shaping postwar social life in the so-called “Recovered Territories.” The sheepskin jacket acts as a mediator of relations: it regulates impressions (modesty – ostentation), negotiates class divisions, and at the same time organizes the boundary between the private and the public (holiday/work clothing). This approach is situated within the framework of the agency of things and their affordances — that is, how an object “suggests” certain uses.

Second, it proposes an analysis that goes beyond binary national frameworks. Instead, the focus is on social relations, class divisions, and local everyday practices. The discussed sheepskin jacket is placed within the broader context of the postwar universe of things. These objects influenced strategies for building social respectability and conformity with the norms of postwar reality, as well as institutional expectations of the new order (school, workplace, parish). The gender dimension is also considered: it was women's sewing skills, the care for clothing, and the daily labor of repair that became instruments for negotiating postwar change.

Third, the paper discusses institutional approaches to Lower Silesian heritage, whose narrative changed dynamically over the first postwar decades. Attention is also paid to a conservation dilemma: should the original embroidery be revealed, or should the postwar cover be preserved as an integral layer of meaning? Two exhibitions in which the sheepskin jacket served as the central protagonist are also presented, allowing for an examination of different contexts of its display.

The conclusion is that the sheepskin jacket acts both as a witness (bearing the traces of events) and as a participant (actively shaping practices and relationships) of postwar transformations. The presented case study contributes to the debate on the cultural heritage of Lower Silesia by offering a situated perspective that combines micro-analysis of materiality with attentiveness to the languages of institutions. The seemingly small act of covering the embroidery opens up the potential for multiple histories and interpretations, becoming a symbolic gesture of the postwar history of Lower Silesia.

Biographical Note

Anna Kurpiel – PhD, cultural anthropologist, Assistant Professor at the Institute of Ethnology and Cultural Anthropology, University of Wrocław; researcher of Lower Silesia. Author of the book *Four Surnames, Two First Names: Macedonian War Refugees in Lower Silesia* and co-author of *The Order of Things: Relations with Prewar Objects in the Western Territories (the Cases of Wrocław and Szczecin)*. Her research interests include cultural heritage, especially in (post)migratory regions, and the anthropology of memory.

Анна Курпель
Вроцлавський університет

*Напівшуба з вишивкою як свідок і учасник суспільних змін на Нижній Сілезії після
Другої світової війни*

Анотація

Головний експонат двох вистав, організованих у Музеї етнографії — жіноча напівшуба з вишивкою — є предметом, що засвідчує та розповідає багатшарову історію трансформацій на Нижній Сілезії після 1945 року. В умовах масового переселення населення, тиску культурної гомогенізації та щоденних переговорів щодо норм «належного» зовнішнього вигляду, один елемент одягу дозволяє схопити напруження між минулим і вимогами нового порядку. Його винятковість полягає — парадоксальним чином — у спробі її стерти: яскрава, барвиста вишивка, що прикрашала шубу до війни, після війни була прихована спокійною тканиною в смужку. Цей жест можна розглядати як практику «управління видимістю» власниці: приховування сільського й регіонального походження мало забезпечити безпеку, повагу та можливість інтеграції в нове середовище.

Аналізована напівшуба розглядається як багатовимірне джерело. Її матеріальність — техніка вишивки, вибір ниток і мотивів, спосіб пришивання пізнішої тканини, що маскує, сліди користування на комірці та манжетах — створюють мікроархів ручної праці, естетичних рішень і побутової економіки. Об'єкт дозволяє не лише візуалізувати зміни, але й — спираючись на історико-соціальний контекст — простежити їхню часовість: коли і чому вирішено пом'якшити орнамент, які матеріали використано, хто виконав роботу і якою була її соціальна цінність.

Доповідь, що ґрунтується на біографії предмета, поєднаній із фукоянівською археологією знання, охоплює три аспекти.

По-перше, показано роль речей як співучасників формування повоєнного соціального життя на західних землях. Напівшуба виступає медіатором відносин: регулює враження (скромність — демонстративність), допомагає долати класові розмежування, а також окреслює межі приватного й публічного (святковий/робочий одяг). Це вписується в перспективу агентності речей та їхніх афродансів — тобто того, як об'єкт «підказує» можливі способи використання.

По-друге, пропонується аналіз, що виходить за межі національних бінарних рамок. Натомість увага зосереджена на соціальних відносинах, класових поділах і повсякденних практиках. Розглянута напівшуба вписується у ширший контекст повоєнного світу речей, які впливали на стратегії побудови соціальної респектабельності й відповідності нормам нової повоєнної реальності, а також на інституційні очікування (школа, робоче місце, парафія). При цьому враховується і гендерний вимір: саме жіночі швацькі навички, догляд за одягом і щоденна праця з його відновлення ставали інструментами переговорів із повоєнними змінами.

По-третє, обговорюються інституційні підходи до спадщини Нижньої Сілезії, наратив про яку динамічно змінювався протягом перших післявоєнних десятиліть. Розглядається також консерваційна дилема: чи варто відкрити первісну вишивку, чи залишити повоєнне покриття як невід'ємний шар значення? Будуть також представлені дві виставки, у яких напівшуба виступала центральним експонатом, що дозволить показати різні контексти її презентації.

Зроблено висновок, що напівшуба діє і як свідок (носій слідів подій), і як учасник (активно формує практики та відносини) повоєнних трансформацій. Представлене дослідження вносить у дискусію про культурну спадщину Нижньої Сілезії перспективу, що поєднує мікроаналіз матеріальності з увагою до інституційних мов. Невеликий факт прихованої вишивки відкриває потенціал численних історій і тлумачень, стаючи символічним жестом повоєнної історії регіону.

Біографічна довідка

Анна Курпель — докторка, культурна антропологиня, ад'юнктка в Інституті етнології та культурної антропології Університету Вроцлава, дослідниця Нижньої Сілезії. Авторка книги Чотири прізвища, два імена. Македонські воєнні біженці на Нижній Сілезії та співаторка книги Порядок речей. Відносини з довоєнними предметами на західних землях (випадки Вроцлава і Щецина). Її наукові інтереси охоплюють питання культурної спадщини, особливо на (пост)міграційних територіях, а також антропологію пам'яті.

III sekcja

Godz. 13.40–15.50

/

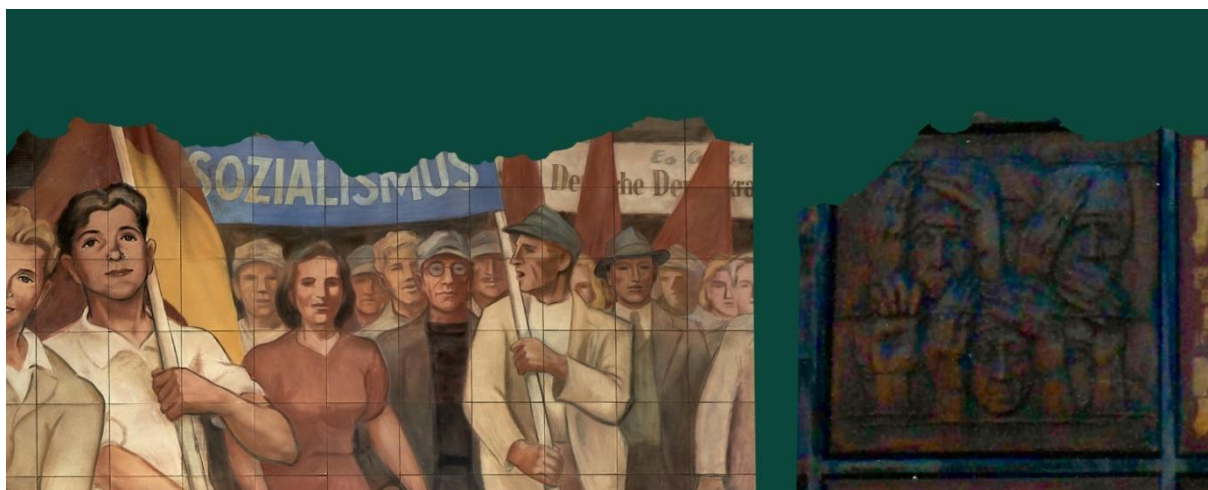
Section III

1.40 p.m. – 3.50 p.m.

/

Секція ІІІ

13.40–15.50

Wojciech Marciniak
Uniwersytet Łódzki

*Trudne powitania z Ojczyzną. Pierwsze dni w powojennej Polsce w relacjach i
wspomnieniach Sybiraków*

Streszczenie

Dla większości obywateli polskich, którzy skorzystali z masowej repatriacji z głębi ZSRR, wojenna tułaczka zakończyła się dopiero w 1946 r. Opóźniony o rok od zakończenia II wojny światowej przyjazd do Polski tylko dla mniejszości oznaczał powrót na ojcowizny. Zdecydowana większość Sybiraków swoje rodzinne gniazda posiadała bowiem na ziemiach wschodnich II RP, wcielonych do Związku Radzieckiego. W referacie zostaną ukazane pierwsze dni spędzone w powojennej rzeczywistości Polski w jej nowych granicach. We wspomnieniach i relacjach zesłańców (zgromadzonych w zbiorach Archiwum Sybiraków UŁ) odnaleźć można liczne opisy dotyczące tamtych doświadczeń. Sybiracy przywołują w nich kontakty z polskimi pogranicznikami i administracją (przede wszystkim z Państwowym Urzędem Repatriacyjnym), opisują względną dostępność (mimo powszechnej biedy) towarów w sklepach (w porównaniu z doświadczeniami na zsyłce), ale zapamiętali także konflikty narodowościowe (polsko-żydowskie) i brak akceptacji dla ich biednego wyglądu, kaleczenia języka itp. Dla Sybiraków wojna zakończyła się rok później – powrócili do Polski, w której następowały gwałtowne przemiany społeczno-polityczne, i do której zdążyli już przyjechać m.in. przesiedleńcy z ziem wschodnich II RP. Wielu z nich czuło się zawiedzionych tym, że po latach tułaczki na Wschodzie w kraju czekała ich kolejna poniewierka i brak zrozumienia rodaków. Zastanawiali się, czy w powojennej Polsce w ogóle znajdzie się dla nich miejsce.

Biogram

Wojciech Marciniak – dr, pracownik Instytutu Historii Uniwersytetu Łódzkiego, kierownik Archiwum Sybiraków UŁ, członek Centrum Studiów Migracyjnych UŁ i Polsko-Kazachstańskiej Komisji Historycznej. Specjalizuje się w dziejach obywateli polskich na Wschodzie po 17 września 1939 r., szczególnie zaś w procesach ich przesiedleń i repatriacji, historii Związku Patriotów Polskich i aktywności Ambasady RP w Moskwie po II wojnie światowej. Autor dwóch monografii i licznych artykułów oraz redaktor tomu źródłowego poświęconych tej problematyce.

Wojciech Marciniak
University of Łódź

Difficult Homecomings. The First Days in Postwar Poland in the Accounts and Memories of Siberian Deportees

Abstract

For most Polish citizens who took part in the mass repatriation from the interior of the USSR, their wartime wandering finally ended only in 1946. The return to Poland—delayed by a year after the end of World War II—meant coming back to their homeland only for a minority. The overwhelming majority of Siberian deportees had their family homes in the eastern territories of the Second Polish Republic, which had been incorporated into the Soviet Union.

This paper presents the first days spent in the postwar reality of Poland within its new borders. In the memoirs and testimonies of the deportees (collected in the Archives of Siberian Deportees at the University of Łódź), one can find numerous descriptions of these early experiences. The Siberians recall their encounters with Polish border guards and administrative officials (especially from the State Repatriation Office), as well as the relative availability—despite widespread poverty—of goods in the shops (compared to their experiences in exile). They also remembered national conflicts (particularly between Poles and Jews) and the lack of acceptance they faced because of their poor appearance, broken Polish, and other signs of hardship.

For the Siberian deportees, the war effectively ended a year later: they returned to a Poland undergoing rapid social and political transformations, already populated by settlers from the former eastern territories of the Second Republic. Many of them felt disappointed that, after years of wandering in the East, what awaited them in their own country was yet another period of displacement and misunderstanding from their compatriots. They wondered whether there was a place for them in postwar Poland at all.

Biographical note

Wojciech Marciniak – PhD, historian, researcher at the Institute of History of the University of Łódź, head of the Archives of Siberian Deportees at the University of Łódź, member of the Centre for Migration Studies at the University of Łódź and of the Polish-Kazakh Historical Commission. His research focuses on the history of Polish citizens in the East after September 17, 1939, especially on their displacement and repatriation, the history of the Union of Polish

Patriots, and the activities of the Polish Embassy in Moscow after World War II. He is the author of two monographs, numerous scholarly articles, and editor of a source volume dedicated to these issues.

Войцех Марцініак
Лодзький університет

Важкі повернення на Батьківщину. Перші дні у післявоєнній Польщі в розповідях і спогадах сибіряків

Анотація

Для більшості громадян Польщі, які скористалися масовою репатріацією з глибини СРСР, воєнна мандрівка завершилася лише у 1946 році. Повернення до Польщі, що відбулося із запізненням на рік після закінчення Другої світової війни, лише для меншості означало повернення на рідну землю. Переважна більшість сибіряків мала свої домівки на східних територіях Другої Речі Посполитої, приєднаних до Радянського Союзу.

У доповіді представлено перші дні, проведені в повоєнній реальності Польщі в її нових кордонах. У спогадах і розповідях депортованих (зібраних у Архіві Сибіряків Лодзького університету) можна знайти численні описи цих перших досвідів. Сибіряки згадують свої контакти з польськими прикордонниками та адміністрацією (передусім з Державним управлінням у справах репатріації), описують відносну доступність товарів у магазинах (попри загальну бідність) у порівнянні з досвідом заслання. Вони також пам'ятали національні конфлікти (польсько-єврейські) та відсутність прийняття через їхній бідний вигляд, спотворену мову тощо.

Для сибіряків війна фактично закінчилася на рік пізніше — вони повернулися до Польщі, де відбувалися стрімкі суспільно-політичні зміни, і куди вже приїхали переселенці зі східних земель Другої Речі Посполитої. Багато хто з них відчував розчарування тим, що після років поневірянь на Сході на них у власній країні чекали нові труднощі та нерозуміння з боку співвітчизників. Вони замислювалися, чи знайдеться для них місце у післявоєнній Польщі.

Біографічна довідка

Войцех Марцініак – доктор гуманітарних наук, співробітник Інституту історії Лодзького університету, керівник Архіву Сибіряків Лодзького університету, член Центру міграційних досліджень Лодзького університету та Польсько-Казахстанської історичної комісії. Спеціалізується на історії польських громадян на Сході після 17 вересня 1939 року, зокрема на процесах їх переселення та репатріації, історії Союзу польських

патріотів і діяльності Посольства РП у Москві після Другої світової війни. Автор двох монографій, численних статей і редактор збірника джерел, присвяченого цій тематиці.

Kolektywizacja zachodnioukraińskiej wsi w narracjach wspomnieniowych

Streszczenie

Wraz z zakończeniem wojny Ukraina Zachodnia stała się częścią wielkiego obszaru Związku Radzieckiego, w którym każdy element życia obywateli miał być podporządkowany socjalizmowi w rozumieniu Stalina. Bezpośrednim celem kolektywizacji ukraińskiej wsi, było złamanie oporu ludności wiejskiej wobec kołchozów, a także zniwelowanie dążeń i nadziei narodowościowych oraz niepodległościowych, które zagrażały budowaniu socjalizmu w ZSSR¹. Na terenie Ukrainy Zachodniej proces kolektywizacji przebiegał dość wolno w porównaniu z resztą regionów, oprócz oporu mieszkańców przed zapisywaniem się do kołchozów wpływ na to miały także akcje ukraińskiej partyzantki. Za pomocą wysokich podatków, kar i konfiskat władza zniszczyła najbogatsze gospodarstwa, ludność nie widziała sensu w działaniach na rzecz rozwoju gospodarstw, ponieważ te stanowiły zagrożenie dla ich życia². Mimo oporu ludności lokalnej już na początku lat 50. XX w. zachodnioukraińska wieś została skolektywizowana³.

W wystąpieniu przedstawię, jak pamiętany jest czas kolektywizacji, analizując narracje wspomnieniowe osób urodzonych w latach 20. i 30. XX w., z którymi rozmawiałam, stosując metodę narracyjnego wywiadu biograficznego. Na wybranych przykładach ukażę, jakie kanony narracyjne można dostrzec w opowieściach rozmówców i jakie procesy miały wpływ na pamięć o tym tuż powojennym okresie. W czasie II wojny światowej rozmówcy byli dziećmi bądź młodymi ludźmi, dlatego też wspominali powojenne zmiany systemowe z perspektywy lat szkolnych. Przyłączenie Zachodniej Ukrainy do ukraińskiej SSR we wspomnieniach rozmówców określane było jako czas wprowadzania brutalnego stalinizmu, ale i powszechnej biedy. Często oceniano, że był to najcięższy okres w życiu rozmówców. W narracjach o powojniu wszystkie elementy terroru sowieckiego były ze sobą powiązane. Każdy z rozmówców dokładnie opisywał opór i okoliczności podjęcia decyzji bliskich o zapisaniu się do kołchozu.

Kolejnym znaczącym wydarzeniem we wspomnieniach rozmówców był głód w latach 1946–1947. Choć dotknął on w szczególności środkową i wschodnią Ukrainę, to na obszarach zachodnioukraińskich przyczynił się m.in. do zasilenia szeregów ukraińskich partyzantów osobami przybywającymi na teren zachodniej Ukrainy w poszukiwaniu pożywienia. We wspomnieniach

¹ *Głód i represje wobec ludności polskiej na Ukrainie 1932–1947. Relacje*, red. R. Dzwonkowski, Lublin 2004, s. 206.

² W.K. Baran, W.M. Danilenko, *Ukraina w umowach systemowej кризи (1946–1980-i rr)*, t. 13, Kyyiv 1999, s. 40.

³ M.W. Łazarowycz, *Istoriya Ukrajiny*, Kyyiv 2013, s. 494.

rozwój kolchozów wiązał się także z motywem walki ukraińskiej partyzantki z sowiecką władzą. W tych opowieściach partyzanci przedstawiani byli jednoznacznie jako bohaterzy walczący o niepodległą Ukrainę. Choć same opowieści niekiedy ukazywały przemoc partyzantów wobec lokalnej ludności. Władza walczyła z partyzantką za pomocą przymusowej kolektywizacji ziemi, masowych przesiedleń, aresztów, ale także za pomocą kar śmierci wykonywanych publicznie przez powieszenie. Te motywy pojawiły się we wszystkich rozmowach. Wskazywano miejsca egzekucji, okoliczności i emocje społeczne im towarzyszące.

Podczas prowadzenia badań terenowych, w czasie których nagrywałam relacje, trwała inwazja Federacji Rosyjskiej na wschodnie obszary Ukrainy, ta sytuacja niewątpliwie miała wpływ na kształt wspomnień rozmówców, co postaram się także przedstawić w wystąpieniu.

Biogram

Marcelina Jakimowicz – etnologa, kulturoznawczyni, doktor nauk humanistycznych. Obecnie związana z Instytutem Nauk o Informacji i Mediach Uniwersytetu Wrocławskiego. Jej zainteresowania badawcze dotyczą antropologii pamięci, dziedzictwa kulturowego krajów postsowieckich i archiwistyki społecznej.

The Collectivization of the Western Ukrainian Countryside in Memory Narratives

Abstract

With the end of the Second World War, Western Ukraine became part of the vast territory of the Soviet Union, where every aspect of citizens' lives was to be subordinated to socialism as defined by Stalin. The immediate goal of collectivizing the Ukrainian countryside was to break the resistance of the rural population toward collective farms (kolkhozes) and to eliminate national and independence aspirations that posed a threat to the construction of socialism in the USSR.

In Western Ukraine, collectivization proceeded more slowly than in other regions. Besides the peasants' resistance to joining kolkhozes, the activity of the Ukrainian partisan movement also played a significant role. Through heavy taxation, penalties, and confiscations, the authorities destroyed the wealthiest farms, discouraging economic initiative and convincing villagers that prosperity endangered their very lives. Despite local resistance, by the early 1950s the Western Ukrainian countryside had been fully collectivized.

This paper examines how the period of collectivization is remembered, based on memory narratives collected through biographical narrative interviews with individuals born in the 1920s and 1930s. Using selected examples, I will show the narrative patterns observable in these recollections and the factors that shaped memory of this immediate postwar period. During the Second World War, the interviewees were children or young people; thus, they recalled postwar systemic changes from a school-age perspective. The incorporation of Western Ukraine into the Ukrainian SSR was described in their accounts as a time of brutal Stalinism and widespread poverty—often remembered as the hardest period in their lives.

In their narratives, the elements of Soviet terror were closely interconnected. Each interviewee vividly described acts of resistance and the circumstances in which family members decided to join a kolkhoz. Another significant motif was the famine of 1946–1947. Although it primarily affected central and eastern Ukraine, in the western regions it led to an influx of starving people who sometimes joined the Ukrainian partisans. The development of kolkhozes was thus closely associated with the armed struggle between Ukrainian partisans and Soviet authorities. The partisans were remembered as heroes fighting for an independent Ukraine, though some narratives also mentioned their violence against civilians.

The authorities combated the partisan movement through forced collectivization, mass deportations, arrests, and public executions by hanging—all recurring motifs in the interviews. The

interviewees recalled specific sites of execution and the social emotions that accompanied these events.

During my field research, as I was recording these testimonies, Russia's invasion of eastern Ukraine was underway. This contemporary context undoubtedly influenced how the narrators shaped their memories, a phenomenon I will also address in my presentation.

Biographical Note

Marcelina Jakimowicz – ethnologist, cultural studies scholar, PhD in the humanities. She is currently affiliated with the Institute of Information and Media Studies at the University of Wrocław. Her research interests focus on the anthropology of memory, the cultural heritage of post-Soviet countries, and social archiving.

Колективізація західноукраїнського села у спогадових наративах

Анотація

Після закінчення Другої світової війни Західна Україна стала частиною величезної території Радянського Союзу, де кожен аспект життя громадян мав бути підпорядкований соціалізму у сталінському розумінні. Безпосередньою метою колективізації українського села було зламати опір селян проти колгоспів, а також знищити національні й визвольні прагнення, які загрожували побудові соціалізму в СРСР.

На території Західної України процес колективізації відбувався повільніше, ніж у решті регіонів. На це впливали не лише небажання селян вступати до колгоспів, а й діяльність українського підпілля. За допомогою високих податків, штрафів і конфіскацій влада знищила найбагатші господарства. Люди втрачали мотивацію працювати на власній землі, адже добробут міг коштувати життя. Незважаючи на спротив, уже на початку 1950-х років західноукраїнське село було повністю колективізоване.

У доповіді я представляю, як пам'ятають час колективізації, аналізуючи наративи спогадів осіб, народжених у 1920–1930-х роках, з якими я проводила біографічні наративні інтерв'ю. На вибраних прикладах покажу, які наративні канони простежуються в розповідях співрозмовників і які процеси впливали на формування пам'яті про цей післявоєнний період. Під час війни респонденти були дітьми або підлітками, тому післявоєнні зміни вони згадують крізь призму шкільних років. Приєднання Західної України до УРСР у їхніх спогадах описується як час жорстокого сталінізму та загальної бідності — період, який більшість вважає найважчим у своєму житті.

У наративах усі елементи радянського терору тісно пов'язані між собою. Кожен співрозмовник детально описував спротив і обставини, за яких рідні вирішували вступати до колгоспу. Важливим мотивом у спогадах був голод 1946–1947 років. Хоча він найбільше вразив центральну та східну Україну, на заході країни він сприяв притоку людей, які шукали їжі, іноді приєднуючись до українських повстанців. Розвиток колгоспів тісно пов'язувався з темою боротьби українського підпілля проти радянської влади. Повстанці в цих оповідях постають як герої, що борються за незалежну Україну, хоча іноді згадувалася й насильницька поведінка окремих загонів.

Влада боролася з підпіллям через примусову колективізацію, масові депортації, арешти та публічні страти — усі ці мотиви з'являються в розповідях респондентів. Вони вказували місця виконання страт, описували обставини та суспільні емоції, які їм супроводжували.

Польові дослідження, під час яких я записувала ці свідчення, відбувалися вже у час вторгнення Російської Федерації на східні території України, що, безперечно, вплинуло на спосіб, у який співрозмовники формували свої спогади. Цей аспект я також розгляну у своїй доповіді.

Біографічна довідка

Марцеліна Якимович — етнологиня, культурологиня, докторка гуманітарних наук. Працює в Інституті наук про інформацію та медіа Вроцлавського університету. Наукові інтереси охоплюють антропологію пам'яті, культурну спадщину пострадянських країн і соціальне архівування.

Transformacje zbiorowych wyobrażeń Ukraińców o II wojnie światowej

Pamięć historyczna jest jednym z kluczowych czynników kształtowania tożsamości narodowej i obywatelskiej. Określa ona, w jaki sposób społeczeństwo postrzega i interpretuje swoją przeszłość oraz jak przekazuje tę wiedzę kolejnym pokoleniom, co ma bezpośredni wpływ na procesy społeczno-polityczne w państwie, nastroje narodowe, społeczne i obywatelskie ludzi w różnych kwestiach. Dla Ukrainy, która w XX w. doświadczyła licznych reżimów totalitarnych, represji, ludobójstw i walki o niepodległość, kwestia pamięci historycznej nabiera szczególnego znaczenia, ponieważ w Ukrainie nadal trwa walka między różnymi „wersjami” historii – postsowiecką, narodową, regionalną. Te konflikty pamięci wpływają na politykę, edukację, przestrzeń publiczną, a nawet stosunki międzynarodowe, utrudniając konsolidację narodu ukraińskiego i jego konstruktywne relacje z sąsiednimi państwami. Dlatego opracowanie polityki pamięci, która odpowiadałaby stanowi świadomości współczesnego społeczeństwa ukraińskiego i sprzyjała dalszemu kształtowaniu się ukraińskiego narodu politycznego, jest jednym z priorytetowych zadań rządu niepodległej Ukrainy.

W systemie kształtowania pamięci historycznej Ukraińców jedną z kluczowych ról odgrywa tematyka II wojny światowej, co wynika z wielu czynników, a przede wszystkim z potrzeby rozwiązania pilnych problemów społeczno-politycznych, bezpośrednio związanych z konsekwencjami wojny lub jej współczesnymi interpretacjami. Mowa przede wszystkim o wyzwaniach związanych z kształtowaniem się ukraińskiej państwowości, formowaniem tożsamości narodowej, procesami konsolidacyjnymi, a także zagrożeniem militarnym ze strony Federacji Rosyjskiej (FR). Jednak różnorodne wyobrażenia Ukraińców, podzielonych podczas wojny granicami różnych państw, utrwaliły w pamięci ludzi odmienne, czasem sprzeczne wyobrażenia o wydarzeniach II wojny światowej i właśnie w takim formacie były przekazywane kolejnym pokoleniom, co od samego początku kształtowało wielowymiarową przestrzeń pamięci Ukrainy i jej konfliktowość.

Można wyróżnić kilka etapów, które charakteryzują transformację świadomości obywateli Ukrainy w odniesieniu do wydarzeń II wojny światowej od sowieckich do narodowych narracji:

1. **sowiecki (1945–1984)**, który określał II wojnę światową jako „Wielką Ojczyznę” z odpowiednią chronologią i naciskiem na „wielkie zwycięstwo”; nastąpiło wypaczenie świadomości historycznej Ukraińców w kierunku moskiewskich narracji ideologicznych;

2. **„przebudzenie” świadomości historycznej (1984–1991)** – pierwsze zapoznanie się z alternatywnym spojrzeniem na II wojnę światową, uwaga na „białe plamy”;

3. **kształtowanie się świadomości dualistycznej (1991–2004)** – z jednej strony utrwalenie w świadomości narodu narodowych narracji historycznych, z drugiej – utrwalenie radziecko-imperialnych stereotypów o zwycięskiej roli ZSRR w wojnie, wzmocnienie regionalnych wyobrażeń o wojnie;

4. **utrwalenie ukraińocentrycznego spojrzenia na wojnę przy jednoczesnym stosowaniu radzieckich praktyk upamiętniających (2005–2014)** – konsolidacja większości społeczeństwa wokół narracji narodowych za rządów W. Juszczenki i jej wzmocnienie w wyniku próby W. Janukowycza powrócić do radzieckiego formatu upamiętniania wydarzeń II wojny światowej;

5. **przejście do europejskiego modelu pamięci o II wojnie światowej (2015–2022)** – postrzeganie wojny przez społeczeństwo jako ogromnej tragedii i oddanie czci wszystkim jej uczestnikom i ofiarom pod hasłem „Nigdy więcej!”, stosowanie europejskich praktyk upamiętniających;

6. **dominacja europejskiego modelu pamięci w społeczeństwie (2022–2025)** – pełnowymiarowa inwazja Rosji na terytorium Ukrainy spowodowała masową zmianę poglądów ludzi, którzy nadal pozostawali w niewoli wartości epoki radzieckiej, w tym poglądów na II wojnę światową, co zapewniło nieodwracalność procesów.

Tak więc kształtowanie się wyobrażeń ludności Ukrainy o II wojnie światowej i jej roli w życiu społeczności, które rozpoczęło się jeszcze w czasach radzieckich, okazało się niezwykle złożonym procesem ze względu na jego upolitycznienie, wielowarstwowość i emocjonalny komponent. Utrwalanie w świadomości społecznej nowych poglądów i ocen II wojny światowej przebiegało znacznie wolniej niż ponowne przemyślenie takich wydarzeń, jak traktat perejaśławski, Holodomoru i Holokaustu, bitwy pod Krucami czy wojny w Afganistanie, co można wyjaśnić wpływem moskiewskiej propagandy, która zwracała szczególną uwagę na narzucanie w przestrzeni postsowieckiej ideologii „Wielkiego Zwycięstwa” w celu przywrócenia imperium rosyjskiego w granicach byłego ZSRR.

Jednak trudność w utrwaleniu w współczesnym społeczeństwie ukraińskim polityki pamięci o II wojnie światowej, która odpowiadałaby podstawowym interesom ukraińskiej narodu politycznego, wiąże się nie tylko z aktywizacją propagandy Kremla i potrzebą przezwyciężenia radzieckich stereotypów w świadomości znacznej części Ukraińców, ale także z zespołem procesów, które miały miejsce w Ukrainie po uzyskaniu przez nią niepodległości: przemianami demokratycznymi, kształtowaniem się społeczeństwa obywatelskiego.

Biogram

Oleksandra Stasiuk – doktor nauk historycznych, starszy pracownik naukowy Instytutu Ukrainistyki im. I. Krypjakiewicza Narodowej Akademii Nauk Ukrainy. W 2021 r. obroniła pracę doktorską pt. „Radzieckie kampanie wyborcze jako czynnik sowietyzacji zachodnich obwodów Ukraińskiej SRR (1939–1953)”. Autorka dwóch monografii i ponad 250 publikacji naukowych oraz popularnonaukowych. Zainteresowania naukowe: historia Ukrainy XX wieku, socjologia, politologia, mikrohistoria, biografistyka, studia nad pamięcią. Członek rady naukowej Instytutu Ukrainistyki im. I. Krypjakiewicza Narodowego Instytutu Naukowego Ukrainy oraz specjalistycznej rady naukowej D 35.222.01 Instytutu Ukrainistyki im. I. Krypjakiewicza Narodowego Instytutu Naukowego Ukrainy oraz Instytutu Etnologii Narodowego Instytutu Naukowego Ukrainy. Członek redakcji czasopism „Ukraiński Ruch Wyzwoleńczy” (Centrum Badań Ukraińskiego Ruchu Wyzwoleńczego XX wieku), „Nowoczesna Epoka” oraz „Z historii Ziemi Zachodnioukraińskich” (Instytut Ukrainistyki im. I. Krypjakiewicza NAN Ukrainy), „Zeszyty Naukowe Wydziału Historycznego” (Lwowski Uniwersytet Narodowy im. I. Franka), „Problemy Sławistyki” (Lwowski Uniwersytet Narodowy im. I. Franka). Stypendysta Kanadyjskiego Instytutu Studiów Ukraińskich Uniwersytetu Alberta i Towarzystwa Naukowego im. T. Szewczenki w Ameryce.

Oleksandra Stasiuk

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies

National Academy of Sciences of Ukraine

Transformations of Ukrainians' Collective Perceptions of World War II

Abstract

Historical memory is one of the key factors shaping national and civic identity. It determines how society perceives and interprets its past and how this knowledge is transmitted to future generations, directly influencing socio-political processes in the state, as well as the national, social, and civic moods of people in various matters. For Ukraine, which in the 20th century experienced multiple totalitarian regimes, repressions, genocides, and struggles for independence, the issue of historical memory takes on particular significance. In Ukraine, the struggle between different “versions” of history—post-Soviet, national, and regional—continues. These memory conflicts affect politics, education, public space, and even international relations, hindering the consolidation of the Ukrainian nation and its constructive relations with neighboring states. Therefore, the development of a memory policy that corresponds to the state of consciousness of modern Ukrainian society and promotes the further formation of a Ukrainian political nation is one of the priorities of the independent Ukrainian government.

In the system of shaping Ukrainians' historical memory, one of the key themes is World War II, which stems from many factors, above all the need to address urgent socio-political issues directly connected with the consequences of the war or its contemporary interpretations. These include challenges related to the development of Ukrainian statehood, the formation of national identity, processes of social consolidation, and the military threat posed by the Russian Federation (RF). However, diverse perceptions of Ukrainians—divided during the war by the borders of different states—preserved in people's memory varied, sometimes contradictory, visions of World War II. These were passed down to subsequent generations, initially forming a multidimensional and conflict-prone memory space in Ukraine.

Several stages can be identified that characterize the transformation of Ukrainians' consciousness regarding the events of World War II—from Soviet to national narratives:

1. **Soviet stage (1945–1984)** – defined World War II as the “Great Patriotic War” with a corresponding chronology and emphasis on the “great victory”; historical consciousness was distorted in the direction of Moscow's ideological narratives;

2. **“Awakening” of historical consciousness (1984–1991)** – the first acquaintance with alternative views on World War II, focus on “white spots”;
3. **Formation of dualist consciousness (1991–2004)** – on one hand, the consolidation of national historical narratives; on the other, the persistence of Soviet-imperial stereotypes about the USSR’s victorious role in the war and the strengthening of regional perceptions of it;
4. **Consolidation of a Ukrainocentric view of the war alongside the use of Soviet commemorative practices (2005–2014)** – unification of most of society around national narratives during V. Yushchenko’s presidency and their reinforcement as a response to V. Yanukovych’s attempts to restore the Soviet commemorative format;
5. **Transition to a European model of memory of World War II (2015–2022)** – perception of the war as a great tragedy and honoring all participants and victims under the motto “Never again!”, introduction of European commemorative practices;
6. **Dominance of the European model of memory in society (2022–2025)** – Russia’s full-scale invasion of Ukraine caused a massive change in the views of those still captive to Soviet-era values, including perceptions of World War II, ensuring the irreversibility of these processes.

Thus, the formation of Ukrainians’ perceptions of World War II and its role in social life, which began in Soviet times, turned out to be an extremely complex process due to its politicization, multilayeredness, and emotional component. The consolidation of new views and assessments of World War II in public consciousness proceeded much more slowly than the reevaluation of such events as the Pereiaslav Treaty, the Holodomor and the Holocaust, the Battle of Kruty, or the war in Afghanistan. This can be explained by the influence of Moscow propaganda, which paid special attention to imposing the ideology of the “Great Victory” in the post-Soviet space to restore the Russian empire within the borders of the former USSR.

However, the difficulty in consolidating in modern Ukrainian society a memory policy of World War II that would correspond to the fundamental interests of the Ukrainian political nation is associated not only with the activation of Kremlin propaganda and the need to overcome Soviet stereotypes in the consciousness of a significant part of Ukrainians but also with the complex processes that have taken place in Ukraine since its independence: democratic transformations and the formation of civil society.

Biographical Note

Oleksandra Stasiuk – Doctor of Historical Sciences, Senior Research Fellow at the I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. In 2021, she defended her doctoral dissertation titled “Soviet Election Campaigns as a Factor of the Sovietization of the

Western Regions of the Ukrainian SSR (1939–1953)”. Author of two monographs and over 250 scholarly and popular-scientific publications. Her research interests include 20th-century Ukrainian history, sociology, political science, microhistory, biography studies, and memory studies. Member of the Academic Council of the I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies and of the Specialized Academic Council D 35.222.01 at the same Institute and at the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. She serves on the editorial boards of the journals “Ukrainian Liberation Movement” (Center for the Study of the Ukrainian Liberation Movement of the 20th Century), “Modern Epoch”, “From the History of the Western Ukrainian Lands” (I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine), “Scholarly Notes of the Faculty of History” (Ivan Franko National University of Lviv), and “Problems of Slavic Studies” (Ivan Franko National University of Lviv). She has been a grantee of the Canadian Institute of Ukrainian Studies at the University of Alberta and the Shevchenko Scientific Society of America.

Олександра Стасюк

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича

Національної академії наук України

Трансформації колективних уявлень українців про Другу світову війну

Історична пам'ять є одним із ключових чинників формування національної та громадянської ідентичності. Вона визначає, як суспільство сприймає й інтерпретує своє минуле та як передає ці знання наступним поколінням, що безпосередньо впливає на соціально-політичні процеси в державі, національні, соціальні й громадянські настрої людей у різних питаннях. Для України, яка у XX столітті пережила численні тоталітарні режими, репресії, геноциди й боротьбу за незалежність, питання історичної пам'яті має особливе значення, адже в Україні досі триває боротьба між різними «версіями» історії – пострадянською, національною, регіональною. Ці конфлікти пам'яті впливають на політику, освіту, публічний простір, а також на міжнародні відносини, ускладнюючи консолідацію українського народу та його конструктивні стосунки з сусідніми державами. Тому розроблення політики пам'яті, яка б відповідала рівню свідомості сучасного українського суспільства та сприяла подальшому формуванню української політичної нації, є одним із пріоритетних завдань уряду незалежної України.

У системі формування історичної пам'яті українців одну з ключових ролей відіграє тематика Другої світової війни. Це зумовлено низкою факторів, передусім потребою вирішення актуальних соціально-політичних проблем, безпосередньо пов'язаних із наслідками війни або її сучасними інтерпретаціями. Йдеться насамперед про виклики, пов'язані з розбудовою української державності, формуванням національної ідентичності, процесами консолідації, а також військовою загрозою з боку Російської Федерації. Проте різноманітні уявлення українців, розділених під час війни кордонами різних держав, закріпили в пам'яті людей відмінні, іноді суперечливі бачення подій Другої світової війни, і саме в такому форматі вони передавалися наступним поколінням. Це від самого початку сформувало багатовимірний і конфліктний простір пам'яті України.

Можна виокремити кілька етапів, які характеризують трансформацію свідомості громадян України щодо подій Другої світової війни — від радянських до національних наративів:

1. **радянський (1945–1984)** — Друга світова війна визначалася як «Велика Вітчизняна» з відповідною хронологією та акцентом на «великій перемозі»; відбулося викривлення історичної свідомості українців у напрямку московських ідеологічних наративів;
2. **«пробудження» історичної свідомості (1984–1991)** — перше знайомство з альтернативним поглядом на Другу світову війну, увага до «білих плям»;
3. **формування дуалістичної свідомості (1991–2004)** — з одного боку, утвердження в національній свідомості історичних наративів, з іншого — збереження радянсько-імперських стереотипів про переможну роль СРСР у війні, посилення регіональних уявлень про війну;
4. **утвердження україноцентричного погляду на війну при одночасному застосуванні радянських практик вшанування (2005–2014)** — консолідація більшості суспільства навколо національних наративів за правління В. Ющенка та їхнє зміцнення після спроби В. Януковича повернутися до радянського формату пам'ятання подій Другої світової війни;
5. **перехід до європейської моделі пам'яті про Другу світову війну (2015–2022)** — сприйняття війни суспільством як великої трагедії та вшанування всіх її учасників і жертв під гаслом «Ніколи знову!», застосування європейських практик меморіалізації;
6. **домінування європейської моделі пам'яті в суспільстві (2022–2025)** — повномасштабне вторгнення Росії на територію України спричинило масову зміну поглядів людей, які досі залишалися заручниками радянських цінностей, зокрема у сприйнятті Другої світової війни, що забезпечило незворотність цих процесів.

Таким чином, формування уявлень населення України про Другу світову війну та її роль у житті суспільства, що почалося ще в радянські часи, виявилось надзвичайно складним процесом через його політизованість, багат шаровість і емоційний компонент. Закріплення в суспільній свідомості нових поглядів і оцінок Другої світової війни відбувалося значно повільніше, ніж переосмислення таких подій, як Переяславська угода, Голодомор і Голокост, битва під Крутами чи війна в Афганістані. Це можна пояснити впливом московської пропаганди, яка приділяла особливу увагу нав'язуванню в пострадянському просторі ідеології «Великої Перемоги» з метою відновлення російської імперії в межах колишнього СРСР.

Однак складність закріплення у свідомості сучасного українського суспільства політики пам'яті про Другу світову війну, яка б відповідала базовим інтересам української політичної нації, пов'язана не лише з активізацією кремлівської пропаганди та необхідністю подолання радянських стереотипів у свідомості значної частини українців, але й із комплексом процесів, що відбувалися в Україні після здобуття незалежності: демократичними перетвореннями, формуванням громадянського суспільства.

Біографічна довідка

Олександра Стасюк — доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України. У 2021 р. захистила дисертацію на тему *«Радянські виборчі кампанії як чинник радянізації західних областей Української РСР (1939–1953)»*. Авторка двох монографій і понад 250 наукових та науково-популярних публікацій. Наукові інтереси: історія України XX століття, соціологія, політологія, мікроісторія, біографістика, студії пам'яті. Членкиня вченої ради Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та спеціалізованої вченої ради Д 35.222.01 цього ж інституту й Інституту етнології НАН України. Членкиня редколегій журналів *«Український визвольний рух»* (Центр досліджень визвольного руху XX століття), *«Нова доба»*, *«З історії західноукраїнських земель»* (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України), *«Наукові зошити історичного факультету»* (Львівський національний університет ім. І. Франка), *«Проблеми славістики»* (Львівський національний університет ім. І. Франка). Стипендіатка Канадського інституту українських студій Альбертського університету та Наукового товариства ім. Т. Шевченка в Америці.

Rok 1945 – osiemdziesiąt lat później. Wyobrażenia, mity i idiosynkrazje

Streszczenie

Rok 1945 to jeden z najważniejszych punktów zwrotnych XX w., zarówno jako cezura kończąca epokę totalitarnych nazizmu i faszyzmu, jak i inaugurująca nowy ład powojenny, w którym wyzwania wyzwolenia mieszały się z nowymi formami politycznej dominacji oraz dyktatury. Osiemdziesiąt lat po zakończeniu II wojny światowej pamięć o tym przełomie pozostaje żywa, ale jej interpretacje są przedmiotem sporów politycznych, kulturowych i tożsamościowych. Artykuł proponuje wieloperspektywiczny ogląd roku 1945, wskazując jak kształtowały się wyobrażenia, mity oraz idiosynkrazje końca wojny.

Narracje historyczne dotyczące 1945 r. są efektem złożonych procesów instrumentalizacji (politycznej) pamięci, selekcji faktów oraz konstruowania symboli heroiczności i traum. W krajach zwycięskich powstały opowieści o triumfie, konsolidujące społeczeństwa wokół mitów walki dobra ze złem, podczas gdy w państwach pokonanych – takich jak Niemcy czy Japonia – pamięć o końcu wojny była zdominowana przez dyskursy klęski, rozliczeń oraz redefinicji tożsamości narodowej. Szczególną uwagę poświęcono Europie Środkowo-Wschodniej, gdzie rok 1945 jest pamiętany jako moment ambiwalentny: wyzwolenie spod okupacji nazistowskiej wiązało się z pojawieniem dominacji sowieckiej i budową reżimów komunistycznych.

W pracy analizie poddano mechanizmy powstawania mitów historycznych oraz stereotypów, ukazując ich funkcje w budowaniu tożsamości zbiorowej i legitymizowaniu strategii politycznych. Przedstawione przykłady mitów takich jak „jałtańska zdrada” czy „mit podwójnej okupacji” pokazują, jak historia roku 1945 jest nie tylko polem walki społecznej, ale także obszarem nieustannej reinterpretacji i dekonstruowania dawnych uproszczeń. Postmodernistyczna historiografia, oparta na zwrotach lingwistycznym, kulturowym czy genderowym, podkreśla konstruktywny charakter narracji historycznych i ich rolę w kształtowaniu społecznej wyobraźni.

Zwracam także uwagę na skutki społeczne, ekonomiczne i kulturowe roku 1945: masowe migracje, zmiany demograficzne, przebudowa porządku gospodarczego, narodziny systemu ONZ oraz nowa globalna architektura polityczna. Po wojnie nastąpiło przyspieszenie dekolonizacji w Azji, wzrost znaczenia USA i ZSRR, a Europa utraciła status centrum świata. Przedstawiono także procesy wykorzystania pamięci historycznej w budowaniu tożsamości poprzez takie narzędzia jak edukacja, muzea, polityka pomnikowa oraz kultura masowa.

We współczesnej świadomości rok 1945 funkcjonuje jako żywy rezerwuar symboli, narracji oraz mitów, które służą rozmaitym celom politycznym, społecznym i kulturowym. Osiemdziesiąta rocznica tego przełomowego roku stanowi nie tylko okazję do upamiętnienia ofiar i bohaterów, lecz także do krytycznej refleksji nad tym, jak różnorodne mogą być doświadczenia zwycięzców i zwyciężonych, wyzwolonych i okupowanych, żołnierzy i ofiar cywilnych a jednocześnie w jaki sposób kształtują bieżącą politykę oraz spory o tożsamość. W obliczu rozwoju kultury naznaczonej procesami *post-truth*, *fake news*, wyzwaniem dla współczesnej polityki pamięci pozostaje zachowanie wieloperspektywicznej i krytycznej narracji. Równie istotna jest umiejętność dekonstrukcji mitów i stereotypów, bo tylko w ten sposób historia 1945 r. może stać się czynnikiem jednoczącym, a nie dzielącym kolejne pokolenia.

Biogram

Robert Klementowski – profesor Uniwersytetu Wrocławskiego, historyk, antropolog, literaturoznawca. Autor i redaktor publikacji z zakresu dziejów utopii, atomistyki, służb specjalnych, pamięci zbiorowej, w tym m.in.: *Modelowe boksowanie ze światem. Polska literatura fantastyczna przełomu lat 70. i 80.* (2003), *W cieniu sudeckiego uranu. Kopalnictwo uranu w Polsce 1948–1973* (2010), *Zgorzelecka bezpieka 1945–1990* (2014), *Aparat bezpieczeństwa w perspektywie antropologii organizacji i antropologii władzy* (2020).

1945 – Eighty Years Later: Imaginations, Myths, and Idiosyncrasies

Abstract

The year 1945 marks one of the most significant turning points of the 20th century — both as a moment ending the era of totalitarian Nazism and Fascism and as the beginning of a new postwar order, in which liberation intertwined with new forms of political domination and dictatorship. Eighty years after the end of World War II, memory of this turning point remains vivid, but its interpretations continue to spark political, cultural, and identity-based controversies. The paper offers a multi-perspective view of 1945, examining how the imaginations, myths, and idiosyncrasies of the war's end were formed.

Historical narratives concerning 1945 result from complex processes of (political) instrumentalization of memory, selective presentation of facts, and the construction of symbols of heroism and trauma. In the victorious countries, narratives of triumph emerged, uniting societies around myths of the struggle between good and evil. In contrast, in the defeated states — such as Germany or Japan — memory of the war's end was dominated by discourses of defeat, reckoning, and redefinition of national identity. Special attention is given to Central and Eastern Europe, where 1945 is remembered as an ambivalent moment: liberation from Nazi occupation coincided with the onset of Soviet domination and the establishment of communist regimes.

The paper analyzes mechanisms behind the creation of historical myths and stereotypes, showing their functions in shaping collective identity and legitimizing political strategies. Examples such as the “Yalta betrayal” and the “myth of double occupation” demonstrate how the history of 1945 is not only a field of social contestation but also one of ongoing reinterpretation and deconstruction of past simplifications. Postmodern historiography — shaped by linguistic, cultural, and gender turns — emphasizes the constructed nature of historical narratives and their role in shaping social imagination.

The paper also addresses the social, economic, and cultural consequences of 1945: mass migrations, demographic changes, reconstruction of the economic order, the birth of the United Nations system, and a new global political architecture. After the war, decolonization in Asia accelerated, the USA and USSR rose to global prominence, and Europe lost its position as the center of the world. The study also discusses how historical memory has been used to build identity through education, museums, memorial policy, and popular culture.

In contemporary consciousness, the year 1945 functions as a living reservoir of symbols, narratives, and myths serving diverse political, social, and cultural purposes. The eightieth anniversary of this pivotal year is not only a moment to commemorate victims and heroes but also an opportunity for critical reflection on how diverse the experiences of victors and the defeated, the liberated and the occupied, soldiers and civilians can be — and how they continue to shape current politics and identity debates. In the age of post-truth and fake news, the challenge for modern memory policy remains maintaining a multi-perspective and critical narrative. Equally important is the ability to deconstruct myths and stereotypes, as only then can the history of 1945 become a factor that unites rather than divides future generations.

Biographical Note

Robert Klementowski — Professor at the University of Wrocław, historian, anthropologist, and literary scholar. Author and editor of publications on the history of utopias, atomic industry, secret services, and collective memory, including *Modelowe boksowanie ze światem. Polska literatura fantastyczna przełomu lat 70. i 80.* (2003), *W cieniu sudeckiego uranu. Kopalnictwo uranu w Polsce 1948–1973* (2010), *Zgorzelecka bezpieka 1945–1990* (2014), *Aparat bezpieczeństwa w perspektywie antropologii organizacji i antropologii władzy* (2020).

1945 рік – вісімдесят років потому: уявлення, міфи та ідіосинкразії

Анотація

1945 рік є одним із найважливіших рубежів ХХ століття — як завершення епохи тоталітарних режимів нацизму та фашизму, а також як початок нового післявоєнного ладу, у якому визволення поєдналося з новими формами політичного панування та диктатури. Вісімдесят років після завершення Другої світової війни пам'ять про цей перелом залишається живою, але її тлумачення є предметом політичних, культурних і ідентифікаційних суперечок. У статті пропонується багатоперспективний погляд на 1945 рік, що показує, як формувалися уявлення, міфи та ідіосинкразії, пов'язані з кінцем війни.

Історичні наративи, що стосуються 1945 року, є результатом складних процесів (політичної) інструменталізації пам'яті, вибіркості фактів і створення символів героїзму та травми. У країнах-переможцях виникли оповіді про тріумф, які об'єднували суспільства навколо міфів боротьби добра зі злом. Натомість у переможених державах — таких як Німеччина чи Японія — пам'ять про кінець війни визначалася дискурсами поразки, переосмислення та переозначення національної ідентичності. Особливу увагу приділено Центрально-Східній Європі, де 1945 рік пам'ятається як амбівалентний момент: визволення від нацистської окупації збіглося з початком радянського панування та встановленням комуністичних режимів.

У праці проаналізовано механізми формування історичних міфів і стереотипів, показано їхні функції у формуванні колективної ідентичності та легітимізації політичних стратегій. Приклади таких міфів, як «jałtańska zdrada» чи «міф подвійної окупації», демонструють, що історія 1945 року є не лише полем соціальної боротьби, але й простором постійного переосмислення та деконструкції старих спрощень. Постмодерна історіографія, сформована лінгвістичним, культурним і гендерним поворотами, підкреслює конструктивний характер історичних наративів та їхню роль у формуванні суспільної уяви.

Окремо розглянуто соціальні, економічні та культурні наслідки 1945 року: масові міграції, демографічні зміни, перебудову господарського устрою, створення системи ООН та нової глобальної політичної архітектури. Після війни відбулося прискорення деколонізації в Азії, зросло значення США і СРСР, а Європа втратила статус центру світу. Також показано процеси використання історичної пам'яті у побудові ідентичності через освіту, музеї, пам'ятникову політику та масову культуру.

У сучасній свідомості 1945 рік функціонує як живий резервуар символів, наративів і міфів, що слугують різним політичним, соціальним і культурним цілям. Вісімдесята річниця цього переломного року — це не лише нагода вшанувати жертв і героїв, але й можливість критично замислитися над тим, наскільки різними можуть бути досвіди переможців і переможених, визволених і окупованих, солдатів і цивільних жертв, а також як ці досвіди впливають на сучасну політику та дискусії про ідентичність. В епоху постправди та фейкових новин викликом для сучасної політики пам'яті залишається збереження багатоперспективного й критичного наративу. Не менш важливою є здатність до деконструкції міфів і стереотипів, адже лише тоді історія 1945 року може стати чинником, який об'єднує, а не роз'єднує покоління.

Біографічна довідка

Роберт Клементовський — професор Університету Вроцлавського, історик, антрополог і літературознавець. Автор і редактор праць, присвячених історії утопій, атомної промисловості, спецслужб та колективної пам'яті, зокрема: *Modelowe boksowanie ze światem. Polska literatura fantastyczna przełomu lat 70. i 80.* (2003), *W cieniu sudeckiego uranu. Kopalnictwo uranu w Polsce 1948–1973* (2010), *Zgorzelecka bezpieka 1945–1990* (2014), *Aparat bezpieczeństwa w perspektywie antropologii organizacji i antropologii władzy* (2020).

Między nostalgią a rozliczeniem: pamięć społeczna o ZSRR w Armenii po 1991 roku

Streszczenie

Po rozpadzie Związku Radzieckiego w 1991 r. Armenia, podobnie jak inne republiki postsowieckie, stanęła wobec konieczności zdefiniowania własnej tożsamości narodowej i historycznej w oderwaniu od sowieckiego dziedzictwa. Proces ten, trwający do dziś, ujawnia złożoność pamięci społecznej, w której współistnieją elementy nostalgii, krytycznego rozliczenia oraz selektywnego zawłaszczania przeszłości. Referat analizuje dynamikę pamięci o okresie sowieckim w Armenii po 1991 r., koncentrując się na relacjach między pamięcią oficjalną a oddolną, dyskursami publicznymi i przemianami kulturowymi.

W części pierwszej przedstawiona zostanie ewolucja narracji państwowej dotyczącej epoki ZSRR – od wczesnych lat niepodległości. Analiza obejmie sposoby, w jakie pamięć ta była wykorzystywana politycznie – jako narzędzie legitymizacji władzy i konstruowania tożsamości narodowej.

Druga część referatu skupia się na wymiarze społecznym i kulturowym pamięci: nostalgii za „stabilnością” i „sprawiedliwością” ZSRR, obecnej w przekazach medialnych, literaturze, sztuce i codziennych narracjach. Wykorzystując metodę analizy dyskursu oraz studia przypadków (m.in. pomniki, muzealne wystawy, publikacje wspomnieniowe), referat ukaże, w jaki sposób wspólnota pamięci o czasach sowieckich współtworzy współczesną ormiańską tożsamość postimperialną.

Odrębne miejsce zajmuje kwestia pamięci pokoleniowej – różnic w postrzeganiu okresu radzieckiego między generacją pamiętającą ZSRR a pokoleniem dorastającym po 1991 roku. Zostanie też wskazane, jak nostalgiczne narracje łączą się z poczuciem utraconej stabilności społecznej oraz jak wpływają na postrzeganie współczesnych relacji Armenii z Rosją.

Celem wystąpienia jest ukazanie ambiwalencji pamięci o ZSRR w społeczeństwie ormiańskim: między nostalgią za przeszłością a potrzebą jej krytycznego przemyślenia. Analiza pozwoli lepiej zrozumieć mechanizmy konstruowania pamięci zbiorowej w warunkach postimperialnych oraz ich znaczenie dla współczesnej polityki historycznej Armenii.

Biogram

Kamil Gleń – mgr, historyk, doktorant historii na Uniwersytecie Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Laureat stypendium Fundacji z Brzezia Lanckorońskich. Członek Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego w Krakowie, aktywny uczestnik krajowych i międzynarodowych

konferencji naukowych. W swoich badaniach koncentruje się na polityce Francji, Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych wobec kwestii ormiańskiej w latach 1878–1939, historii Armenii oraz problematyce pamięci i tożsamości w przestrzeni postradzieckiej.

Between Nostalgia and Reckoning: Social Memory of the USSR in Armenia after 1991

Abstract

After the collapse of the Soviet Union in 1991, Armenia—like other post-Soviet republics—faced the challenge of defining its national and historical identity independently of the Soviet legacy. This ongoing process reveals the complexity of social memory, in which elements of nostalgia, critical reassessment, and selective appropriation of the past coexist.

The paper analyzes the dynamics of memory of the Soviet period in Armenia after 1991, focusing on the relationship between official and grassroots memory, public discourse, and cultural transformations.

The first part outlines the evolution of the state narrative concerning the Soviet era, from the early years of independence onward. It examines how this memory has been politically instrumentalized—used as a tool for legitimizing authority and constructing national identity.

The second part explores the social and cultural dimensions of memory: nostalgia for the “stability” and “justice” of the USSR as expressed in media, literature, art, and everyday narratives. Using discourse analysis and selected case studies (including monuments, museum exhibitions, and memoir publications), the paper shows how the shared memory of Soviet times contributes to shaping a post-imperial Armenian identity.

A separate section is devoted to generational memory—the differences in perception of the Soviet period between those who remember the USSR and the generation that grew up after 1991. The analysis also considers how nostalgic narratives intertwine with a sense of lost social stability and how they influence contemporary perceptions of Armenia’s relationship with Russia.

The aim of the paper is to highlight the ambivalence of memory of the USSR in Armenian society: the tension between nostalgia for the past and the need for its critical reevaluation. The analysis offers insights into the mechanisms of collective memory formation in post-imperial contexts and their significance for Armenia’s contemporary historical policy.

Biographical Note

Kamil Gleń – M.A., historian, PhD candidate in History at the University of National Education Commission in Kraków. Recipient of a scholarship from the Lanckoroński Foundation of Brzezine. Member of the Armenian Cultural Society in Kraków and an active participant in national and international academic conferences. His research focuses on the policies of France, Great Britain, and

the United States toward the Armenian question in 1878–1939, the history of Armenia, and issues of memory and identity in the post-Soviet space.

Між ностальгією та осмисленням: соціальна пам'ять про СРСР в Вірменії після 1991 року

Анотація

Після розпаду Радянського Союзу у 1991 році Вірменія — як і інші пострадянські республіки — опинилася перед необхідністю переосмислення власної національної та історичної ідентичності незалежно від радянської спадщини. Цей процес, що триває й донині, виявляє складну структуру соціальної пам'яті, у якій співіснують елементи ностальгії, критичного переосмислення та селективного привласнення минулого.

У доповіді проаналізовано динаміку пам'яті про радянський період у Вірменії після 1991 року, зосереджуючи увагу на взаєминах між офіційною та неофіційною (низовою) пам'яттю, публічними дискурсами та культурними трансформаціями.

У першій частині розглянуто еволюцію державної нарації щодо епохи СРСР — від перших років незалежності. Проаналізовано, яким чином пам'ять про радянське минуле використовувалася політично, стаючи інструментом легітимізації влади та конструювання національної ідентичності.

Друга частина присвячена соціальному та культурному виміру пам'яті — ностальгії за «стабільністю» та «справедливістю» СРСР, присутній у медіа, літературі, мистецтві та повсякденних оповідях. На основі аналізу дискурсу та окремих кейсів (зокрема пам'ятників, музейних експозицій, мемуарних публікацій) показано, яким чином спільна пам'ять про радянські часи співтворить сучасну постімперську вірменську ідентичність.

Окрему увагу приділено поколіннєвій пам'яті — відмінностям у сприйнятті радянського періоду між поколінням, яке пам'ятає СРСР, і тими, хто виріс після 1991 року. Показано також, як ностальгічні наративи поєднуються з почуттям втраченої соціальної стабільності та впливають на сприйняття сучасних відносин Вірменії з Росією.

Метою виступу є показати амбівалентність пам'яті про СРСР у вірменському суспільстві — напруження між ностальгією за минулим і потребою його критичного осмислення. Аналіз дає змогу глибше зрозуміти механізми формування колективної пам'яті в постімперських умовах та їх значення для сучасної історичної політики Вірменії.

Біографічна довідка

Каміль Гле́н — магістр, історик, аспірант з історії в Університеті Комісії Народної Освіти в Кракові. Стипендіат Фундації з Бжезя Лянцкоронських. Член Вірменського культурного товариства в Кракові, активний учасник національних та міжнародних наукових конференцій. Його наукові інтереси охоплюють політику Франції, Великої Британії та Сполучених Штатів Америки щодо вірменського питання у 1878–1939 рр., історію Вірменії, а також проблематику пам'яті та ідентичності у пострадянському просторі.

IV sekcja

Godz. 16.10–18.20

/

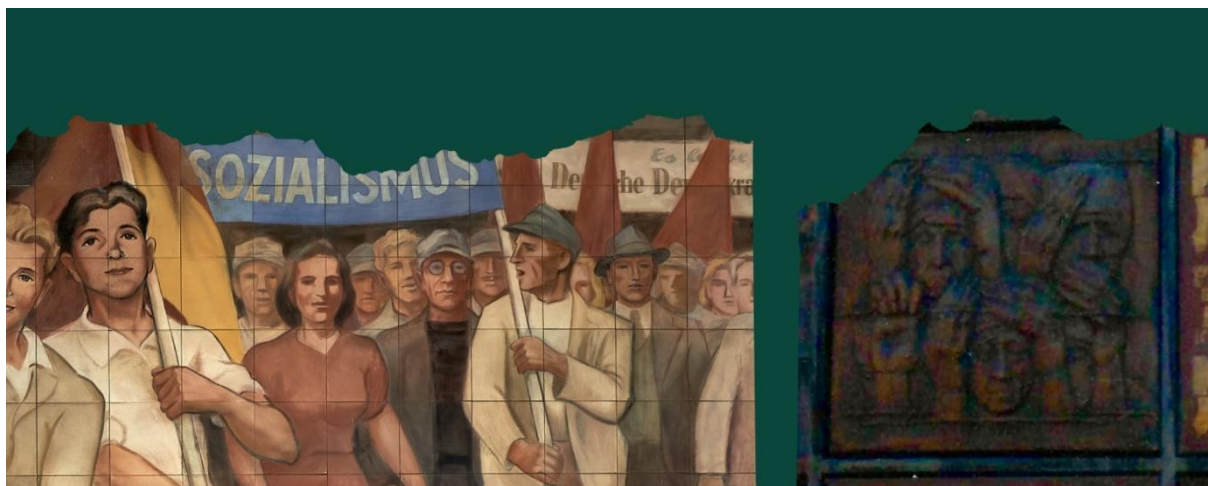
Section IV

4.10 p.m. – 6.20 p.m.

/

Секція IV

16.10–18.20

Koncepcja „muzeologii kryzysowej / wojskowej” dla Ukrainy

Streszczenie

Ukraina podąża trudną drogą akceptacji rzeczywistości wywołanej agresją z lutego 2022 roku. Zrozumienie tej tragedii dla kultury, a zwłaszcza dla muzeów, oraz jej konceptualizacja są kluczowe dla kształtowania kultury pamięci o wojnie i jej upowszechniania w czasie powojennej odbudowy. Państwowe muzea posiadają największe zbiory dzieł sztuki, artefaktów archeologicznych i innych ruchomych dóbr kultury.

Uzasadnienie koncepcji „muzeologii kryzysowej”, a właściwie „muzeologii wojskowej”, jest procesem złożonym, ale niezwykle aktualnym. Dla przykładu – dopiero w 2022 roku, po raz pierwszy od prawie 40 lat (od 1974 r.), ICOM zatwierdził nową definicję muzeum.

Dlatego, dążąc do przystosowania ukraińskiej muzeologii do realiów wojny, proponujemy skoncentrować się nie na dyskusji nad „gotową koncepcją”, lecz na zebraniu kryteriów do jej sformułowania. Kryteria są potrzebne nie tylko po to, by „wypełnić” nową koncepcję konkretną treścią, lecz także, by uzasadnić właściwą nazwę dla tej nowej dziedziny wiedzy: „muzeologia kryzysowa” czy „muzeologia wojskowa”. Uważamy, że w analizie sytuacji ukraińskich muzeów w czasie wojny należy mówić właśnie o „muzeologii wojskowej”, ponieważ choć pojęcie kryzysu można interpretować szerzej, obejmuje ono również zjawiska siły wyższej, jak katastrofy naturalne. Trzęsienia ziemi rzeczywiście niszczą muzea, ale tylko wojna wiąże się z przemocą wobec ludzi kultury, grabieżą, celowym niszczeniem dziedzictwa, jego przymusowym przenoszeniem i reinterpretacją.

Jednym z pierwszych elementów „muzeologii wojskowej” jako interdyscyplinarnej dziedziny wiedzy, która analizuje funkcjonowanie, ochronę i odbudowę muzeów w czasie wojny, jest koncepcja „historycznej kolekcji muzealnej”. Dla uzasadnienia potrzeby tej koncepcji przytoczmy dane: do sierpnia 2025 roku w Ukrainie uszkodzono 34 muzea i 18 bibliotek. Co najmniej dziesięć muzeów na tymczasowo okupowanych terytoriach (Krym, części obwodów donieckiego, ługańskiego i zaporoskiego) zostało przekształconych i służy obecnie szerzeniu rosyjskiej narracji. Wiele budynków muzealnych i ich zbiorów zostało zniszczonych lub poważnie uszkodzonych, a eksponaty – przymusowo wywiezione. Według

oficjalnych danych Ukraina utraciła co najmniej 15% ruchomego dziedzictwa kulturowego, czyli około dwóch milionów obiektów muzealnych.

Celem koncepcji „historycznych kolekcji muzealnych” jest uczynienie widocznymi w historii zbiorów muzealnych utraconych podczas wojny i symboliczne zachowanie ich głosu. Do takich zbiorów należy zaliczyć m.in.: Dom-muzeum artystki Poliny Rajko w Oleszkach (obwód chersoński, zniszczony po wysadzeniu elektrowni w Kachowce), Muzeum Romana Szuchewycza we Lwowie (zniszczone przez drona Shahed), Etnograficzne Muzeum Kultury Żydowskiej w Bachmucie-Artemiwsku (całkowicie zniszczone), Ługańskie Muzeum Krajoznawcze i Muzeum Krajoznawcze w Melitopolu (zbiory skonfiskowane i użyte do budowy rosyjskiej narracji). W celu określenia statusu „historycznych kolekcji muzealnych” wykorzystano ponad 40 kryteriów.

Dzięki temu można ustalić, ile tego rodzaju kolekcji pojawiło się w XX wieku w Europie, a także w Ukrainie po lutym 2022 roku. Muzeologia wojskowa i historyczne kolekcje muzealne pozwalają spojrzeć z nowej perspektywy na politykę totalitarnych i okupacyjnych reżimów.

Przykładem mogą być polskie muzea założone na Zachodniej Ukrainie przed okupacją sowiecką – np. Muzeum Przyrodnicze Włodzimierza Dzieduszyckiego (1868), pierwsze we Lwowie i jedno z największych w Europie. W literaturze zwykle czytamy, że „muzeum zostało włączone do Akademii Nauk w latach 40.”. Jednak, analizując fakty z odpowiedzialnością historyczną i zgodnie z kryteriami „historycznych kolekcji muzealnych”, dostrzegamy konfiskaty w 1939 r., grabieże podczas II wojny światowej oraz przymusową reorganizację w ZSRR. Dzięki temu koncepcja „historycznej kolekcji muzealnej Muzeum Dzieduszyckich” zachowuje to muzeum jako unikalne i niezależne zjawisko.

Takie wnioski są niezbędne, aby nazwiska prawdziwych założycieli muzeów nie zostały wymazane z historii, a ich wkład w kulturę – zwłaszcza współczesnej Ukrainy – nie został zapomniany czy zniekształcony.

Nota biograficzna

Tamara Kucaieva – badaczka związana z Narodowym Muzeum Historyczno-Architektonicznym „Twierdza Kijów”. Uzyskała stopień doktora w dziedzinie historii Ukrainy na Uniwersytecie Kijowskim im. Tarasa Szewczenki. Od 2017 roku bada dziewiętnastowieczne zbiory biblioteczne z muzeów kijowskich zaniedbane w epoce radzieckiej. Jej zainteresowania obejmują bibliologię, dziedzictwo kulturowe, muzeologię i historię polikulturową Ukrainy. Od 2022 roku rozwija koncepcję muzeologii wojskowej dla Ukrainy, która – poprzez ideę

historycznych kolekcji muzealnych – pozwala kulturze ukraińskiej dostosować się teoretycznie i metodologicznie do nieodwracalnych strat oraz tworzyć kulturę pamięci o tych stratach. Autorka dwóch monografii, m.in. *Memories of Polish reading culture of the Modern era in the reflections of Polish provenance marks* (2023) i *The found and perceived: Judaica in the collection of the main historical museum of Ukraine* (2024).

The Concept of “Crisis / Military Museology” for Ukraine

Abstract

Ukraine is moving along a complicated path of accepting the reality provoked by the attack in February 2022. The comprehension of this tragedy for culture, exactly for museums and its conceptualization is crucial for the formation of a culture of memory about the war and its advocacy during the post-war reconstruction. The state museums possess the biggest amount of works of art, archaeological artifacts, and other movable cultural heritage objects.

Justifying the concept of “Crisis Museology”, or rather “Military Museology” is a complex but extremely relevant process. For example, only in 2022, for the first time in almost 40 years (since 1974), ICOM approved a new definition of a museum.

Therefore, on the way to realizing our idea of adapting Ukrainian museology to the realities of war, we propose to focus not on discussing a “ready-made concept”, but on collecting criteria for its formulation. Criteria are necessary not only to “fill” the new concept with specific content, but also to justify the most correct name for the new scientific knowledge: “Crisis Museology” or “Military Museology”. We insist that when studying the situation with Ukrainian museums during this war, we should talk specifically about “Military Museology”, because although the concept of crisis can be interpreted more broadly, a crisis also includes force majeure circumstances such as natural disasters etc. Earthquakes do destroy museums, but only war is associated with violence against cultural figures, looting, deliberate destruction of cultural heritage, its forced displacement, and its forced reinterpretation.

One of the first components of “Military Museology” as an interdisciplinary field of knowledge that reveals the peculiarities of the functioning, preservation, and restoration of museums in wartime is the concept of “Historical Museum Collection”. To answer the question about the urgent need for this concept, let us cite the following statistics.

Until August 2025, 34 museums and 18 libraries had been damaged in Ukraine. At least ten Ukrainian museums in the temporarily occupied territories of Ukraine (Crimea, parts of Donetsk, Luhansk, and Zaporizhzhia regions) have been repurposed and are now retransmitting a specific narrative. In addition, the buildings of some museums and their collections have been destroyed completely or almost completely destroyed. Many exhibits from the mentioned museums were forcibly relocated. Overall, according to official data at least 15% of movable

cultural heritage of Ukraine were lost. There are almost two million museum objects. Therefore, the main purpose of the Historical Museum Collections concept is to make the museum collections lost for any reason during the war visible in history and, so to speak, preserve their own voices.

At least five lost collections should be called “Historical Museum Collections”: the House-museum of artist Polina Rayko in the city Oleshky (Kherson region: it was flooded due to the explosion of the Kakhovka hydroelectric power station), the museum of Roman Shukhevych in Lviv (destroyed by a Shahed), Ethnographic Museum of the History of Culture of the Jewish Community of Bakhmut-Artemivsk (totally destroyed), Luhansk Museum of Local Lore and the Local History Museum in Melitopol (the confiscated collections were used to build a Russian narrative). In order to draw such conclusions, we used more than 40 criteria for establishing the status of Historical Museum Collections for any destroyed museum collection.

So, it is possible to determine how many museum collections at all appeared, exactly in Europe in the XX century as well as in Ukraine after February 2022. Thus, Military museology and Historical Museum Collections provide an opportunity to look at the policies of totalitarian and occupation regimes from a new perspective.

For example, Polish museums that were founded in the Western Ukraine before the soviet occupation should be also called “Historical Museum Collections” based on more specific criteria. For example, Natural History Museum, founded by Włodzimierz Dzieduszycki in 1868, became the first in Lviv and one of the largest in Europe in terms of its collections. All publications about the history of this museum just say: “The museum became a part of the Academy of Sciences in the 1940s”. If we evaluate the events concerning the museum more realistically, with historical responsibility and based on the criteria of Historical Museum Collections, we will find the room for facts about confiscations during the soviet occupation of Ukraine in 1939, looting during WWII, and one more forcible reorganization in the USSR. So, the Historical Museum Collection of Dzieduszycki Museum in the narrative of Ukrainian museum history let preserves this museum as a unique and independent phenomenon, which even gains more authority than the collection of the modern Natural History Museum of the Academy of Sciences. So, without changing the facts, we change the prism of their perception to a more fair and reasoned one, therefore “we are able to read hidden texts on the palimpsest”.

Such conclusions are necessary so that names of the real founders of museums are not erased from history and their contributions to culture, in particular that of modern Ukraine, are not lost, belittled, or even distorted.

Biographical note

Tamara Kutsaieva – scholar affiliated with the National Historical-Architectural Museum “The Fortress of Kyiv”. Completed her PhD in the history of Ukraine at Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine). Since 2017, she has been studying historical book collections of the 19th century neglected at the soviet era from collections of Kyiv museums. Her scientific interests are united by Book studies, Heritage studies, Museology and the polyculture history of Ukraine. Since 2022, she has been developing concept of the Military Museology for Ukraine, which, through the new crisis concept of Historical Museum Collection, will allow Ukrainian culture to adapt at the theoretical and methodological levels to the irreversible losses of state museum collections, as well as to form a culture of memory about these losses during the post-war reconstruction of Ukraine. She published two monographs (*Memories of Polish reading culture of the Modern era in the reflections of Polish provenance marks (the Second half of the 19th – the beginning of the 20th century)* (2023; by a grant from the scholarship program “Badaj na Ukrainie” from “Centrum Dialogu im. Juliusza Mieroszewskiego”, Poland) and *The found and perceived: Judaica in the collection of the main historical museum of Ukraine* (2024; by a grant from the Memorial Foundation for Jewish Culture, the USA).

Тамара Куцаєва

Національний історико-архітектурний музей «Київська фортеця»

Концепт «кризової / військової музеології» для України

Анотація

Україна проходить складний шлях прийняття реальності, спричиненої нападом у лютому 2022 року. Усвідомлення цієї трагедії для культури, зокрема для музеїв, і її концептуалізація є надзвичайно важливими для формування культури пам'яті про війну та її популяризації під час післявоєнної відбудови. Державні музеї володіють найбільшими зібраннями творів мистецтва, археологічних артефактів та інших рухомих об'єктів культурної спадщини.

Обґрунтування концепції «кризової музеології», або точніше «військової музеології», є складним, але надзвичайно актуальним процесом. Наприклад, лише у 2022 році, вперше майже за 40 років (з 1974 р.), ICOM затвердив нове визначення музею.

Тому, прагнучи адаптувати українську музеологію до реалій війни, пропонуємо зосередитися не на обговоренні «готової концепції», а на збиранні критеріїв для її формулювання. Критерії необхідні не лише для наповнення нової концепції змістом, але й для вибору найточнішої назви нової галузі знань: «кризова музеологія» чи «військова музеологія». Ми наполягаємо, що, аналізуючи ситуацію українських музеїв під час війни, треба говорити саме про «військову музеологію», адже, хоча поняття кризи можна тлумачити ширше, воно включає також стихійні лиха. Проте лише війна пов'язана з насильством щодо діячів культури, грабунком, цілеспрямованим знищенням спадщини, її насильницьким переміщенням і переосмисленням.

Одним із перших елементів «військової музеології» як міждисциплінарної галузі знань, що вивчає функціонування, збереження і відновлення музеїв під час війни, є концепція «історичних музейних колекцій». До серпня 2025 року в Україні було пошкоджено 34 музеї та 18 бібліотек. Щонайменше десять музеїв на тимчасово окупованих територіях (Крим, частини Донецької, Луганської, Запорізької областей) були перетворені на інструменти російської пропаганди. Багато музеїв було знищено або їхні колекції примусово вивезено. За офіційними даними, Україна втратила щонайменше 15% рухомої культурної спадщини – близько двох мільйонів музейних об'єктів.

Мета концепції «історичних музейних колекцій» – зробити видимими в історії колекції, втрачені під час війни, і, так би мовити, зберегти їхній голос. До таких

належать: дім-музей художниці Поліни Райко в Олешках (знищений внаслідок підриву Каховської ГЕС), музей Романа Шухевича у Львові (знищений дроном Shahed), етнографічний музей єврейської громади Бахмута-Артемівська (повністю зруйнований), Луганський краєзнавчий музей та Мелітопольський краєзнавчий музей (колекції конфісковані та використані для російської пропаганди). Для визначення статусу історичних колекцій використано понад 40 критеріїв.

Таким чином, можна визначити кількість таких колекцій, які з'явилися в Європі у XX столітті та в Україні після лютого 2022 року. Військова музеологія та історичні музейні колекції дозволяють по-новому оцінити політику тоталітарних і окупаційних режимів.

Наприклад, польські музеї, засновані в Західній Україні до радянської окупації, як-от Природничий музей Володимира Дзедушицького (1868), можуть бути класифіковані як історичні музейні колекції. Традиційно в історичних джерелах зазначається: «Музей став частиною Академії наук у 1940-х роках». Проте, якщо розглядати ці події з історичною відповідальністю, бачимо конфіскації 1939 р., грабунки під час Другої світової війни та примусову радянську реорганізацію. Завдяки цьому музей Дзедушицьких зберігає свій статус унікального й самостійного явища.

Такі висновки важливі, щоб імена справжніх засновників музеїв не були стерті з історії, а їхній внесок у культуру, зокрема сучасної України, не був забутий чи спотворений.

Біографічна довідка

Тамара Куцаєва – науковиця Національного історико-архітектурного музею «Київська фортеця». Захистила кандидатську дисертацію з історії України в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. З 2017 року досліджує книжкові колекції XIX ст., занедбані в радянський період, у музеях Києва. Її наукові інтереси охоплюють книгознавство, культурологію, музеологію та полікультурну історію України. Із 2022 року розвиває концепт військової музеології для України, який через ідею історичних музейних колекцій сприятиме адаптації української культури до втрат музейних фондів і формуванню культури пам'яті під час післявоєнної відбудови. Авторка двох монографій: *Memories of Polish reading culture of the Modern era...* (2023) та *The found and perceived: Judaica in the collection of the main historical museum of Ukraine* (2024).

Pułapki popularyzacji. Pytania o granicę między aktywizacją, a trywializacją edukacji historycznej w muzeach

Streszczenie

Atrakcyjność i niemal nieograniczona dostępność historycznych (lub para-historycznych) produktów poczynawszy od całej przestrzeni internetowej, przez przekrój oferty komercyjnej w tym gier, po swego rodzaju parki rozrywki sprawiają, że edukacja formalna i instytucjonalna funkcjonuje w warunkach silnej konkurencji o uwagę tradycyjnej grupy odbiorców: uczniów szkół podstawowych i ponadpodstawowych. Między innymi te czynniki sprawiają, że instytucje poszukują coraz atrakcyjniejszych metod dydaktycznych, przykładających wagę do aktywizacji uczestników i środków, które w rozumieniu ich twórców są nowoczesne. Proces ten jest skorelowany z przemianami w muzealnictwie, które poszukuje nowych ścieżek rozwoju i inspiracji. W ostatnich dekadach za nowoczesne uważano muzealnictwo narracyjne, szeroko korzystające narzędzi, które wówczas były nowinkami, niemal równolegle partycypacyjne, a więc zakładające współtworzenie programu instytucji przez ich interesariuszy. Dziś z kolei coraz więcej uwagi poświęca się społecznej odpowiedzialności, dbałości o zrównoważony rozwój, w tym unikanie nadprodukcji tak oferty, jak i np. materiałów promocyjnych czy scenografii. Przemianom w sposobie tworzenia wystaw towarzyszą zmiany w ofercie edukacyjnej.

Referat podejmuje próbę krytycznego namysłu nad minionymi i obecnymi projektami spod szyldu edukacji, których jednak głównym celem jest zaproszenie do poznawania przeszłości nowych grup odbiorców. Przyjrzyjmy się trzem wybranym tendencjom, które możemy zaobserwować w muzealnej praktyce ostatnich lat.

Studium przypadku „nowoczesne = multimedialne”. Sukces wystaw narracyjnych takich jak „Drogi do wolności” (2000), Muzeum i Miejsce Pamięci w Bełżcu (2004) czy Muzeum Powstania Warszawskiego (2004) spowodował utożsamianie nowoczesności z multimediami. Na pewien czas narracja tworzona z pomocą scenografii i multimedii wydawała się spychać na drugi plan obiekty w muzeach najważniejsze, a więc materialne i niematerialne świadectwa przeszłości. Poszukując języka wspólnego z pokoleniami wychowanymi w świecie cyfrowym, w tym dzisiejszymi 20-, 30-, 40-latkami, instytucje prześcigają się w proponowaniu nowatorskich rozwiązań. Dość wskazać, że na okręcie-

muzeum HMS Belfast powstała specjalna strefa „gamingowa” World of Warships. Podobnie postąpiło Muzeum Marynarki Wojennej, udostępniając przestrzeń dla graczy już nie w środku, ale nieopodal ORP Błyskawica.

Studium przypadku „moda na podcasty”. Migracja publiczności z „tradycyjnych” mediów do portali i usług z kontentem na życzenie to znane i szeroko opisywane zjawisko. Na tej fali można zaobserwować popularność kanałów publicystycznych podejmujących tematy historyczne. Przegląd kilku popularnych tytułów nie napawa optymizmem. Okazuje się bowiem, że sensacyjny, czasem wprost wulgarny język jest gwarantem setek tysięcy, sumarycznie milionów, wyświetleń. Na drugiej szali możemy położyć równie popularne kanały pozostające na wysokim poziomie merytorycznym, angażujące w roli twórców tak akademików, jak i amatorów. Pozwolę sobie na parafrazę: nie palmy podcastów, zakładajmy własne.

Studium przypadku „Ciężar gatunku, lekkość formy”. W 2022 r. Muzeum Gdańska otworzono wystawę „Wolę o tym nie mówić. Tożsamość gdańszczan a powojenna rzeczywistość” będącą opowieścią o skomplikowanych doświadczeniach tutejszej polskiej, kaszubskiej i niemieckiej ludności, ze szczególnym uwzględnieniem przełomowego 1945 r. Narrację tej wystawy przekładamy na edukacyjną grę planszową. Od września tego na wystawie stałej Muzeum odbywają się spektakle „Lot Maksymiliana”, koprodukcji z Miejskim Teatrem Miniatura. Nasi partnerzy podjęli się wyzwania, aby tłem dla opowieści o relacjach, dorastaniu, przyjaźni i osamotnieniu stała się historia Poczty Polskiej w Gdańsku z kulminacyjnym momentem, niemieckim atakiem we wrześniu 1939 r. Czy przystępna forma przystaje do tak trudnych tematów?

Biogram

Mateusz Jasik – Zastępca Dyrektora Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku ds. Popularyzacji. W ramach obowiązków kieruje pracą Działu Edukacji, Działu Wydarzeń Kulturalnych, Działu Programów i Współpracy, Kina Muzeum, Biblioteki i Mediateki oraz koordynuje programy towarzyszące wystawom czasowym.

Absolwent kierunku historia na Uniwersytecie Gdańskim i studiów podyplomowych „zarządzanie w kulturze” na Politechnice Gdańskiej. Związany z Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku w latach 2010–2017: był twórcą lub współtwórcą blisko siedemdziesięciu przedsięwzięć edukacyjnych i popularyzatorskich. W 2017 r. rozpoczął pracę jako Inspektor Biura Prezydenta ds. Kultury Urzędu Miejskiego w Gdańsku, gdzie odpowiadał m.in. za Gdański Program Edukacji Kulturowej. Od 2018 r. jest członkiem zespołu Muzeum Gdańska,

w którym pracę zaczynał jako Zastępca Kierownika Działu Edukacji. W latach 2020–2024 kierował Oddziałem Muzeum Gdańska Wartownia nr 1 na Westerplatte. Kurator wystaw czasowych, m.in. „Co daje muzeum? Co się nadaje do muzeum?” oraz „Sucharski. Oblicza”. Kurator wystawy stałej w Wartowni nr 1 na Westerplatte. Autor artykułów naukowych i popularno-naukowych dotyczących upowszechniania historii i polityki pamięci.

Jego autorski projekt edukacyjny „Sekrety Enigmy” został wyróżniony w konkursach: Muzealne Wydarzenie Roku „Sybilla” za 2015 r. i Pomorska Nagroda Muzealna 2016 r. Pomysłodawca i kurator spektaklu multimedialnego „Westerplatte. Światłocienie” wyróżnionego w konkursie Pomorska Nagroda Muzealna 2019 r. Był jednym z czterech kuratorów wystawy „Wolę o tym nie mówić. Tożsamość gdańszczan a powojenna rzeczywistość” nagrodzonej 44. w Konkursie na Muzealne Wydarzenie Roku Sybilla za 2023 r. (nagroda w kategorii wystawy czasowe) i Pomorska Nagroda Muzealna 2024.

W latach 2017–2022 związany ze Stowarzyszeniem na Rzecz Ratownictwa Adiutary, gdzie pełnił funkcję Ratownika, a w latach 2020–2021 ze Stowarzyszeniem Stara Papiernia w Łapinie. Wolontariusz w Światowym Związku Żołnierzy Armii Krajowej (Wiceprezes Zarządu Koła Gdańsk) i w Stowarzyszeniu Kwaterna Akowska na Cmentarzu Łostowickim (Sekretarz Zarządu).

The Traps of Popularization: Questions About the Boundary Between Activation and Trivialization in Museum History Education

Abstract

The attractiveness and almost unlimited accessibility of historical (or pseudo-historical) content—from the vast online space to the commercial sphere of games and even theme parks—create a situation in which formal and institutional history education competes fiercely for the attention of its traditional audiences: primary and secondary school students. These conditions drive institutions to seek increasingly engaging teaching methods that emphasize participant activation and employ tools regarded as “modern.” This process coincides with transformations in the museum field, which continually searches for new paths of development and inspiration.

In recent decades, narrative museology—broadly using tools that were once technological novelties—was considered the hallmark of modernity, alongside participatory museology, which emphasized the co-creation of programs by stakeholders. Today, greater attention is paid to social responsibility and sustainable development, including efforts to avoid overproduction—whether of educational programs, promotional materials, or exhibition scenography. These shifts in exhibition-making are paralleled by changes in museum education.

This paper offers a critical reflection on past and present projects operating under the banner of education but primarily designed to attract new audiences to engage with the past. Three case studies illustrate major tendencies observable in museum practice in recent years.

Case study 1: “Modern = Multimedia.”

The success of narrative exhibitions such as *Roads to Freedom* (2000), the Museum and Memorial Site in Bełżec (2004), and the Warsaw Rising Museum (2004) led to the association of modernity with multimedia. For a time, narrative supported by scenography and digital technologies seemed to overshadow museums’ core assets: material and immaterial testimonies of the past. Seeking a common language with generations raised in the digital world—today’s 20-, 30-, and 40-year-olds—institutions increasingly compete in offering innovative solutions. For instance, the museum ship HMS Belfast now hosts a special gaming zone in collaboration with World of Warships; similarly, the Polish Navy Museum opened a gaming space near the ORP Błyskawica destroyer.

Case study 2: “The Podcast Craze.”

The audience's migration from traditional media to on-demand platforms has brought a surge of history-themed channels. However, a review of several popular titles is far from encouraging—sensationalist and sometimes outright vulgar language often guarantees hundreds of thousands or even millions of views. Yet there also exist equally popular channels maintaining high scholarly standards and involving both academics and enthusiasts as creators. To paraphrase: don't burn podcasts—make your own.

Case study 3: “The Weight of the Subject, the Lightness of Form.”

In 2022, the Museum of Gdańsk opened the exhibition *I'd Rather Not Talk About It: The Identity of Gdańsk's Inhabitants and the Postwar Reality*, which explores the complex experiences of the city's Polish, Kashubian, and German populations—particularly around the pivotal year 1945. This exhibition inspired the creation of an educational board game translating its narrative into a participatory format. Since September 2023, the museum's permanent exhibition has also hosted performances of *Maximilian's Flight*, a co-production with the *Miniatura City Theatre*. The play's backdrop—the story of the Polish Post Office in Gdańsk and its defense during the German attack of September 1939—raises an important question: Can accessible forms adequately convey difficult historical themes?

Biographical Note

Mateusz Jasik – Deputy Director for Popularization at the Museum of the Second World War in Gdańsk. He oversees the work of the Education Department, Cultural Events Department, Programs and Cooperation Department, the Museum Cinema, Library, and Media Library, and coordinates programs accompanying temporary exhibitions.

He graduated in History from the University of Gdańsk and completed postgraduate studies in Cultural Management at the Gdańsk University of Technology. Between 2010 and 2017 he was associated with the Museum of the Second World War in Gdańsk, where he created or co-created nearly seventy educational and popular-science projects. In 2017 he joined the Gdańsk City Hall as an inspector in the Office of the Mayor for Culture, responsible for the Gdańsk Cultural Education Program. Since 2018 he has worked at the Museum of Gdańsk, initially as Deputy Head of the Education Department and from 2020 to 2024 as Head of the Museum Branch *Wartownia No. 1* at *Westerplatte*.

He curated the temporary exhibitions *What Does a Museum Offer? What Belongs in a Museum?* and *Sucharski. Faces*, and the permanent exhibition at *Wartownia No. 1*. His publications address the dissemination of history and memory policy.

Jasik's educational project *Secrets of Enigma* received distinctions in the Museum Event of the Year "Sybilla" 2015 and the Pomeranian Museum Award 2016. He conceived and curated the multimedia performance *Westerplatte. Light and Shadow*, awarded in the Pomeranian Museum Award 2019. He was one of four curators of the exhibition *I'd Rather Not Talk About It: The Identity of Gdańsk's Inhabitants and the Postwar Reality*, which won both the 44th Museum Event of the Year "Sybilla" 2023 (Temporary Exhibitions category) and the Pomeranian Museum Award 2024.

From 2017 to 2022 he was a member of the *Adiutary Rescue Association* (serving as a rescuer) and between 2020 and 2021 of the *Stara Papiernia Association* in Łapino. He volunteers with the *World Association of Home Army Soldiers* (Vice-President of the Gdańsk Branch) and the *AK Quarter Association* at the Łostowice Cemetery (Secretary of the Board).

Матеуш Ясік

Музей Другої світової війни в Гданську

Пастки популяризації: питання про межу між активізацією та тривіалізацією історичної освіти в музеях

Анотація

Привабливість і майже необмежена доступність історичного (або псевдоісторичного) контенту — від безмежного простору інтернету до комерційних пропозицій, зокрема ігор чи навіть парків розваг — створюють умови, у яких формальна й інституційна історична освіта змушена конкурувати за увагу своєї традиційної аудиторії: учнів шкіл. Ці обставини спонукають інституції шукати дедалі цікавіші методи викладання, що роблять акцент на залученні учасників і застосуванні засобів, які їхні автори вважають «сучасними». Цей процес пов'язаний із трансформаціями в музейній сфері, яка постійно шукає нові шляхи розвитку та джерела натхнення.

В останні десятиліття наративна музеологія, що широко використовує технологічні новинки, вважалася ознакою сучасності. Паралельно розвивалася партисипативна музеологія, яка ґрунтується на співтворенні програм музею його зацікавленими сторонами. Нині дедалі більше уваги приділяється соціальній відповідальності та сталому розвитку, зокрема уникненню надвиробництва — як освітніх програм, так і промоматеріалів чи виставкових декорацій. Зміни в підходах до створення вистав супроводжуються еволюцією музейної освітньої пропозиції.

У доповіді подано критичні роздуми над минулими та сучасними освітніми проектами, головною метою яких є залучення нових груп відвідувачів до пізнання минулого. Автор розглядає три тенденції, помітні в музейній практиці останніх років.

Кейс 1: «Сучасне = мультимедійне».

Успіх наративних виставок, таких як Дороги до свободи (2000), Музей і Меморіальний комплекс у Бельжці (2004) чи Музей Варшавського повстання (2004), сприяв ототожненню сучасності з мультимедіа. На певний час наратив, створений за допомогою сценографії та цифрових технологій, відсунув на другий план головне музейне надбання — матеріальні й нематеріальні свідчення минулого. Шукаючи спільну мову з поколіннями, вихованими у цифровому світі — нинішніми 20-, 30- і 40-річними — музеї змагаються у впровадженні інноваційних рішень. Так, на музейному кораблі HMS Belfast

створено спеціальну ігрову зону у співпраці з World of Warships; подібний простір для гравців відкрив і Музей Військово-морського флоту біля есмінця ORP Błyskawica.

Кейс 2: «Мода на подкасти».

Міграція аудиторії з «традиційних» медіа на платформи з контентом на вимогу спричинила сплеск популярності історичних каналів. Проте огляд кількох популярних прикладів не дає підстав для оптимізму: сенсаційна, а часом і відверто вульгарна мова часто гарантує сотні тисяч, а то й мільйони переглядів. Водночас існують успішні канали, що дотримуються високих наукових стандартів, залучаючи до співпраці як академіків, так і аматорів. Перефразовуючи відомий вислів: не спалюймо подкасти — створюймо власні.

Кейс 3: «Вага теми, легкість форми».

У 2022 році Музей Гданська відкрив виставку Волю про це не говорити. Ідентичність гданьчан і повоєнна реальність, присвячену складним досвідам польського, кашубського та німецького населення міста, з особливою увагою до переломного 1945 року. На основі цієї виставки створено освітню настільну гру, що переносить її наратив у форму спільної участі. Від вересня 2023 року в постійній експозиції музею проходять покази вистави Політ Максиміліана — копродукції з міським театром Miniatura. Історія Польської пошти в Гданську та її оборони під час німецького нападу у вересні 1939 року стала тлом для розповіді про стосунки, дорослішання, дружбу й самотність. Але чи може доступна форма відповідати складності таких тем?

Біографічна довідка

Матеуш Ясік — заступник директора з популяризації Музею Другої світової війни в Гданську. Керує діяльністю Відділу освіти, Відділу культурних подій, Відділу програм і співпраці, а також Музейного кінотеатру, Бібліотеки та Медіатеки. Координує програми, що супроводжують тимчасові виставки.

Випускник Історичного факультету Гданського університету, закінчив післядипломні студії з менеджменту в культурі в Гданській політехніці. У 2010–2017 роках був пов'язаний із Музеєм Другої світової війни в Гданську, де створив або співтворив близько сімдесяти освітніх і популяризаторських проєктів. У 2017 році розпочав роботу в Міській раді Гданська як інспектор в Управлінні Президента з питань культури, відповідаючи, зокрема, за Гданський програм культурної освіти.

З 2018 року працює в Музеї Гданська, де спершу був заступником керівника Відділу освіти, а у 2020–2024 роках — керівником філії Вартівня №1 на Вестерплатте.

Куратор тимчасових вистав *Що дає музей? Що підходить до музею?* та *Сухарський. Обличчя*, а також постійної експозиції у *Вартівні №1*. Автор наукових і науково-популярних публікацій, присвячених популяризації історії та політиці пам'яті.

Його освітній проєкт *Таємниці Енігми* був відзначений у конкурсах Музейна подія року «Сибілла» 2015 та Померська музейна нагорода 2016. Автор і куратор мультимедійної вистави *Вестерплатте. Світлотіні*, відзначеної Померською музейною нагородою 2019. Один із чотирьох кураторів виставки *Волю* про це не говорити. Ідентичність гданьчан і повоєнна реальність, нагородженої 44-ю Музейною подією року «Сибілла» 2023 (у категорії тимчасових виставок) та Померською музейною нагородою 2024.

У 2017–2022 роках був членом Асоціації порятунку *Adiutare*, де працював рятувальником, а в 2020–2021 роках — членом Асоціації «Стара Папірня» у Лапіні. Волонтер Всесвітнього союзу солдатів Армії Крайової (віцепрезидент Гданського відділення) та Асоціації «Квартал АК» на цвинтарі Лостовицькому (секретар правління).

Edukacja historyczna w Polsce na temat II wojny światowej (szkoły)

Streszczenie

Obraz II wojny światowej w edukacji historycznej w Polsce jest przedstawiany w sposób wieloaspektowy, z naciskiem na doświadczenia narodowe, martyrologię, heroizm oraz kontekst międzynarodowy. Podręczniki do historii ukazują II wojnę światową przede wszystkim jako tragiczne doświadczenie narodu polskiego (okupacja, eksterminacja, zniszczenia), czas heroizmu i oporu (np. obrona Westerplatte, Powstanie Warszawskie, działalność AK), okres cierpienia ludności cywilnej – szczególnie w kontekście Holocaustu i represji sowieckich; moment przełomowy w historii świata – z uwzględnieniem konferencji wielkiej trójki, końca wojny i nowego ładu światowego.

Na podobne elementy zwracają uwagę autorzy materiałów dydaktycznych, choć w nich nie ma tekstu autorskiego, a są np. scenariusze lekcji z pracą źródłową (np. rozporządzenia okupacyjne, ulotki propagandowe). Polecane i wykorzystywane są w edukacji historycznej: filmy i animacje (np. „Spotkałam dr. Mengele w Auschwitz”), podcasty i infografiki; wirtualne zwiedzanie muzeów (np. Auschwitz-Birkenau), projekty literackie i poetyckie – np. lekcje o twórczości więźniów obozów koncentracyjnych. Coraz częściej promuje się również nauczanie o wojnie w kontekście lokalnym (odkrywanie historii miejscowych bohaterów, praca z archiwami i wspomnieniami świadków, wycieczki edukacyjne do miejsc pamięci, tworzenie lokalnych kronik historycznych przez uczniów. Zwraca też uwagę wieloperspektywiczność przekazu – uwzględnianie różnych grup społecznych i narodowych, łączenie przeszłości z teraźniejszością – refleksja nad współczesnymi konfliktami i wartościami.

Biogram

Barbara Techmańska – profesor Uniwersytetu Wrocławskiego, dr hab., pracownik Zakładu Dydaktyki Historii i WoS Instytutu Historycznego UWr, członek Sekcji Dydaktyki Historii Polskiej Akademii Nauk. Zainteresowania naukowe: historia szkolnictwa w XX w., historia społeczna Dolnego Śląska, problemy współczesnej edukacji historycznej, public history.

Historical Education in Poland on World War II (Schools)

Abstract

The portrayal of World War II in historical education in Poland is presented in a multifaceted way, with emphasis on national experiences, martyrdom, heroism, and international context. History textbooks depict World War II primarily as a tragic experience for the Polish nation (occupation, extermination, destruction), a period of heroism and resistance (e.g., defense of Westerplatte, Warsaw Uprising, Home Army activities), a time of civilian suffering — particularly in the context of the Holocaust and Soviet repression — and a pivotal moment in world history, considering the Big Three conferences, the end of the war, and the new world order.

Similar elements are highlighted in teaching materials, though these often lack authored text and consist of lesson plans with primary sources (e.g., occupation decrees, propaganda leaflets). Widely used educational resources include films and animations (e.g., *Spotkałam dr. Mengele w Auschwitz*), podcasts, infographics, virtual museum tours (e.g., *Auschwitz-Birkenau*), and literary or poetic projects — such as lessons on the works of concentration camp prisoners. Increasingly, instruction also emphasizes the local context of the war (exploring local heroes' histories, working with archives and witness testimonies, educational trips to sites of memory, and students creating local historical chronicles). The presentation of history also pays attention to multi-perspectivity — considering different social and national groups, connecting past with present, and reflecting on contemporary conflicts and values.

Biographical Note

Barbara Techmańska — Professor at the University of Wrocław, Dr. hab., affiliated with the Department of History Didactics and Social Studies at the Institute of History, UWrocław, and a member of the History Didactics Section of the Polish Academy of Sciences. Her research interests include the history of schooling in the 20th century, social history of Lower Silesia, issues in contemporary historical education, and public history.

Барбара Техманська

Університет Вроцлавський

Історична освіта в Польщі щодо Другої світової війни (школи)

Анотація

Подання Другої світової війни в історичній освіті Польщі є багатограним, з акцентом на національний досвід, мучеництво, героїзм та міжнародний контекст. Підручники історії зображують Другу світову війну передусім як трагічний досвід польського народу (окупація, винищення, руйнування), період героїзму та опору (наприклад, оборона Вестерплатте, Варшавське повстання, діяльність Армії Крайової), час страждань цивільного населення — особливо у контексті Голокосту та радянських репресій — і переломний момент в історії світу, з урахуванням конференцій Великої трійки, завершення війни та нового світового порядку.

Подібні елементи відзначаються й у навчальних матеріалах, хоча вони часто не містять авторського тексту і складаються з планів уроків із використанням джерел (наприклад, окупаційні постанови, пропагандистські листівки). Часто використовуються освітні ресурси: фільми та анімації (наприклад, *Spotkałam dr. Mengele w Auschwitz*), подкасти, інфографіка, віртуальні екскурсії музеями (наприклад, Аушвіц-Біркенау), а також літературні та поетичні проекти — наприклад, уроки про творчість ув'язнених концтаборів. Все частіше навчання підкреслює локальний контекст війни (дослідження історії місцевих героїв, робота з архівами та свідченнями очевидців, освітні поїздки до місць пам'яті та створення учнями локальних історичних хронік). Подання історії також звертає увагу на багатоперспективність — врахування різних соціальних і національних груп, поєднання минулого з сучасністю та рефлексію над сучасними конфліктами та цінностями.

Біографічна довідка

Барбара Техманська — професор Університету Вроцлавського, Dr. hab., співробітниця кафедри дидактики історії та суспільствознавства Інституту історії UW, членка секції дидактики історії Польської академії наук. Її наукові інтереси включають історію шкільництва у XX столітті, соціальну історію Нижньої Сілезії, проблеми сучасної історичної освіти та public history.

Oksana Danylenko
Niezależna badaczka

***Specyfika przedstawiania wydarzeń II wojny światowej w ukraińskich podręcznikach
historii: narracyjno-konfliktologiczna analiza treści***

Streszczenie

Jedną z kluczowych zmian w ukraińskich podręcznikach historii, która zaszła po ogłoszeniu niepodległości Ukrainy w 1991 r., była transformacja narracji dotyczącej II wojny światowej. Następowало to stopniowo, choć zasadniczą zmianę przeprowadzono niemal natychmiast – zamiast paradygmatu „Wielkiej Wojny Ojczyźnianej”, dominującego w podręcznikach radzieckich, pojawił się złożony opis ukraińskiego doświadczenia udziału w II wojnie światowej, wpisujący się w ogólną wizję walki narodu ukraińskiego o niepodległość na przestrzeni wieków.

W celu ukazania specyfiki przedstawiania II wojny światowej we współczesnych podręcznikach posłużono się autorską narracyjno-konfliktologiczną analizą treści. Wykorzystuje ona model konfliktu do odtworzenia struktury przedstawienia danego wydarzenia historycznego, przy jednoczesnym zidentyfikowaniu cech „języka konfliktu”. Nie tylko ujawnia potencjał konfliktowy, ale również solidarnościowy.

Metoda ta pozwala wykryć zarówno powtarzalne elementy w kolejnych podręcznikach (model strukturalny), jak i ich zmienność (charakter narracji, wątki, wskazanie bohaterów i antybohaterów, sposób ich przedstawiania i oceny działań uczestników wydarzeń itd.).

Metoda ta koncentruje się na wydarzeniach historycznych, które wiążą się ze współczesnym konfliktem interpretacji. W analizie II wojny światowej nacisk położono na sposób ukazywania wydarzeń istotnych dla stosunków polsko-ukraińskich (wydarzenia na Wołyniu i w Galicji Wschodniej).

Analizie wstępnie poddano 34 podręczniki rekomendowane przez Ministerstwo Edukacji Ukrainy do nauczania w szkołach średnich w klasach 5, 10 i 11 (wyd. 2018–2024). Do pogłębionych badań wybrano 9 podręczników dla klasy 10 (*Ukraina i świat: kurs integracyjny*, *Historia Ukrainy*, *Historia powszechna*), wydanych w Kijowie, Charkowie i Tarnopolu.

Prezentacja II wojny światowej łączy w podręcznikach przedstawienie ogólnego przebiegu wojny z opisem wydarzeń na terytorium Ukrainy. Szczególną uwagę poświęca się paktowi Ribbentrop–Mołotow i tajnemu protokołowi do niego. Jest on interpretowany jako

podział Polski między dwa totalitarne państwa. Wskazuje się wpływ sojuszu Hitlera i Stalina na wybuch wojny 1 września 1939 r.

W opisie przyczyn, początku, przebiegu i zakończenia wojny zestawia się prezentację wielkich operacji frontowych i wysiłków dyplomatycznych na świecie z ukazaniem tragedii oraz walk na terytorium Ukrainy. Podkreśla się udział Ukraińców w zwycięstwie w II wojnie światowej, ich wytrwałość oraz ogromne straty ludzkie zarówno na świecie, jak i na terytorium Ukrainy.

Chociaż w podręcznikach *Historia Ukrainy* szczególna uwaga poświęcona jest wydarzeniom wojennym na terytorium współczesnej Ukrainy, ukazuje się także globalną tragedię ludzkości. Holokaust, deportacje ukazywane są w kontekście światowym i ukraińskim (np. mordy w Babim Jarze, okupacja terytoriów Ukrainy przez Niemców, zniszczenia miast i wsi, wysiedlenia ludności ukraińskiej na roboty przymusowe, służba Ukraińców w szeregach Armii Czerwonej i związane z tym ogromne ofiary).

Szczególną uwagę poświęca się również ruchowi oporu na terytorium Ukrainy, ukazanemu jako „ukraiński ruch narodowowyzwoleńczy, komunistyczny partyzancki oraz inne formy ruchu oporu”. Jednocześnie nie pomija się sprzeczności występujących w ruchu oporu na Ukrainie. Sprzeczności te, a także związane z nimi konflikty i tragedie, są opisywane w różny sposób. Różnice dotyczą stopnia szczegółowości przedstawienia tych wydarzeń oraz sposobu, w jaki opisywane i charakteryzowane są konflikty i sprzeczności — w szczególności dotyczy to wydarzeń na Wołyniu.

Efekty analizy dowodzą, że w ukraińskich podręcznikach historii:

1. Ukraina nie jest przedstawiana wyłącznie jako część ZSRR, lecz jako terytorium, które stało się areną walki dwóch totalitarnych reżimów (wcześniejsze rozdziały o reżimach totalitarnych oraz o „Zachodniej Ukrainie w okresie międzywojennym” nadają kontekst dalszemu odbiorowi wydarzeń);
2. Podkreśla się, że walka o niepodległość Ukrainy trwała również w czasie II wojny światowej – także jako walka przeciwko reżimowi radzieckiemu – ale w działaniach sił oporu widoczne były sprzeczności.

Biogram

Oksana Danylenko — profesor; socjolożka specjalizująca się w badaniach nad doświadczeniami migrantów, tożsamością społeczno-kulturową i w analizie podręczników szkolnych do historii. Jej kariera zawodowa rozwijała się w Charkowie. W latach 2001–2011 była adiunktem, w latach 2011–2018 profesorem na charkowskim Uniwersytecie Narodowym im. Karazina. W latach 2006–2008 była stypendystką programu DAAD/OSI na uczelniach

niemieckich. Od 2019 r. mieszka w Polsce. W latach 2024–2025 współpracowała z Centrum Studiów Niemieckich i Europejskich im. W. Brandta Uniwersytetu Wrocławskiego. Autorka licznych publikacji książkowych i artykułów, m.in. *Висококваліфікований український фахівець у Німеччині та Польщі/Highly qualified Ukrainian specialist in Germany and Poland* (<https://www.kas.de/en/web/ukraine/single-title/-/content/highly-qualified-ukrainian-specialist-in-germany-and-poland>); *Podręczniki szkolne do nauczania historii w Polsce i na Ukrainie – między edukacją a polityką*.

Oksana Danylenko
Independent researcher

*The Specifics of Representing World War II Events in Ukrainian History Textbooks: A
Narrative-Conflictological Content Analysis*

Abstract

One of the key changes in Ukrainian history textbooks after the proclamation of Ukraine's independence in 1991 was the transformation of the narrative concerning World War II. This process unfolded gradually, although one fundamental shift occurred almost immediately: the Soviet paradigm of the "Great Patriotic War," dominant in earlier textbooks, was replaced by a more complex depiction of the Ukrainian experience in World War II, integrated into the broader vision of the Ukrainian nation's struggle for independence through the centuries.

To reveal the specifics of World War II representation in modern textbooks, the author employed a narrative-conflictological content analysis. This method applies a conflict model to reconstruct the structure of the historical narrative while identifying features of the "language of conflict." It reveals not only conflict potential but also elements of solidarity.

The method allows the identification of both recurring elements across textbooks (structural model) and their variability (narrative style, themes, identification of heroes and antiheroes, ways of depicting and evaluating participants' actions, etc.). It focuses on historical events that are connected to contemporary conflicts of interpretation. The analysis of World War II particularly emphasizes the representation of events significant for Polish-Ukrainian relations (the Volhynia and Eastern Galicia events).

The preliminary analysis covered 34 textbooks recommended by the Ministry of Education of Ukraine for secondary school teaching in grades 5, 10, and 11 (published between 2018 and 2024). Nine textbooks for grade 10 (Ukraine and the World: Integrative Course, History of Ukraine, World History), published in Kyiv, Kharkiv, and Ternopil, were selected for in-depth study.

The presentation of World War II in these textbooks combines a general overview of the war with a description of events on Ukrainian territory. Special attention is devoted to the Molotov–Ribbentrop Pact and its secret protocol, interpreted as the division of Poland between two totalitarian states. The impact of the Hitler–Stalin alliance on the outbreak of war on 1 September 1939 is emphasized.

Descriptions of the causes, outbreak, course, and conclusion of the war juxtapose global military operations and diplomatic efforts with the tragedies and battles that took place in Ukraine. The textbooks stress Ukrainians' contribution to victory in World War II, their endurance, and the enormous human losses both globally and within Ukraine.

Although History of Ukraine textbooks devote particular attention to wartime events within present-day Ukrainian territory, they also convey the global tragedy of humanity. The Holocaust and deportations are presented in both international and Ukrainian contexts (e.g., the Babyn Yar massacres, Nazi occupation of Ukrainian lands, the destruction of towns and villages, deportations of Ukrainians for forced labor, and their service in the Red Army with corresponding losses).

Considerable attention is also given to the resistance movement in Ukraine, depicted as comprising “the Ukrainian national liberation movement, the communist partisan movement, and other forms of resistance.” At the same time, internal contradictions within the resistance are not ignored. These contradictions and related conflicts and tragedies are described differently, with variations in the level of detail and in how conflicts are characterized—particularly regarding the Volhynia events.

The analysis demonstrates that in Ukrainian history textbooks:

1. Ukraine is not portrayed solely as part of the USSR but as a territory that became the arena of confrontation between two totalitarian regimes (with earlier chapters on totalitarianism and “Western Ukraine in the Interwar Period” providing important context);
2. It is emphasized that the struggle for Ukraine's independence continued during World War II—also as resistance against the Soviet regime—though internal contradictions within the resistance are acknowledged.

Biographical Note

Oksana Danylenko — Professor, sociologist specializing in migration studies, socio-cultural identity, and the analysis of history textbooks. Her academic career developed in Kharkiv. Between 2001 and 2011, she was an Assistant Professor, and from 2011 to 2018, a Professor at V. N. Karazin Kharkiv National University. From 2006 to 2008, she was a DAAD/OSI fellow at German universities. Since 2019, she has lived in Poland. In 2024–2025, she collaborated with the Willy Brandt Centre for German and European Studies at the University of Wrocław. Author of numerous books and articles, including *Висококваліфікований український*

фахівець у Німеччині та Польщі / Highly qualified Ukrainian specialist in Germany and Poland (<https://www.kas.de/en/web/ukraine/single-title/-/content/highly-qualified-ukrainian-specialist-in-germany-and-poland>); *Podręczniki szkolne do nauczania historii w Polsce i na Ukrainie – między edukacją a polityką*.

Оксана Даниленко
незалежна дослідниця

*Специфіка представлення подій Другої світової війни в українських підручниках
історії: наративно-конфліктологічний аналіз змісту*

Анотація

Однією з ключових змін в українських підручниках історії, що відбулася після проголошення незалежності України у 1991 р., стала трансформація наративу, присвяченого Другій світовій війні. Це відбувалося поступово, хоча принципову зміну було здійснено майже відразу – замість парадигми «Великої Вітчизняної війни», яка домінувала в радянських підручниках, з'явився складний опис українського досвіду участі у Другій світовій війні, що вписується у загальну візію боротьби українського народу за незалежність упродовж століть.

З метою показати специфіку представлення Другої світової війни в сучасних підручниках було використано авторський наративно-конфліктологічний аналіз змісту. Він застосовує модель конфлікту для реконструкції структури представлення певної історичної події, одночасно ідентифікуючи ознаки «мови конфлікту». Такий підхід дозволяє виявити не лише конфліктний, але й солідаризуючий потенціал.

Метод дає змогу виявити як повторювані елементи у різних підручниках (структурна модель), так і їхню варіативність (характер наративу, сюжети, визначення героїв і антигероїв, способи їх зображення та оцінки дій учасників подій тощо). Цей підхід зосереджується на історичних подіях, що пов'язані із сучасним конфліктом інтерпретацій. В аналізі Другої світової війни основну увагу приділено способу висвітлення подій, важливих для польсько-українських відносин (події на Волині та у Східній Галичині).

Попередньо проаналізовано 34 підручники, рекомендовані Міністерством освіти України для викладання у середній школі у 5, 10 і 11 класах (вид. 2018–2024). Для поглибленого дослідження було обрано 9 підручників для 10 класу (Ukraina i świat: kurs integracyjny, Historia Ukrainy, Historia powszechna), виданих у Києві, Харкові та Тернополі.

Виклад подій Другої світової війни у підручниках поєднує загальний опис перебігу війни з представленням подій на території України. Особливу увагу приділено пакту Ріббентропа–Молотова і його таємному протоколу, який інтерпретується як поділ

Польщі між двома тоталітарними державами. Підкреслюється вплив союзу Гітлера і Сталіна на початок війни 1 вересня 1939 р.

В описах причин, початку, перебігу і завершення війни поєднано представлення великих фронтових операцій і дипломатичних зусиль у світі з показом трагедій і боротьби на українській території. Підкреслюється участь українців у перемозі у Другій світовій війні, їхня витривалість і величезні людські втрати як у світі, так і на території України.

Хоча у підручниках *Historia Ukrainy* особливу увагу приділено військовим подіям на території сучасної України, також підкреслюється глобальна трагедія людства. Голокост, депортації показуються як у світовому, так і в українському контексті (наприклад, масові розстріли у Бабиному Яру, окупація українських територій німцями, руйнування міст і сіл, примусове вивезення українців на роботи, служба українців у лавах Червоної армії та пов'язані з цим величезні жертви).

Особливу увагу приділено також руху опору на території України, який показується як «український національно-визвольний рух, комуністичний партизанський рух та інші форми опору». Водночас не оминаються суперечності, що існували всередині руху опору. Ці суперечності, а також пов'язані з ними конфлікти і трагедії описуються по-різному. Відмінності стосуються ступеня деталізації цих подій, а також способу, у який описуються і характеризуються конфлікти та суперечності — зокрема щодо подій на Волині.

Результати аналізу доводять, що в українських підручниках історії:

1. Україна не представлена виключно як частина СРСР, а як територія, що стала ареною боротьби двох тоталітарних режимів (попередні розділи про тоталітарні режими та «Західну Україну в міжвоєнний період» створюють контекст для подальшого сприйняття подій);
2. Підкреслюється, що боротьба за незалежність України тривала і під час Другої світової війни — у тому числі як боротьба проти радянського режиму, — проте у діях сил опору наявні суперечності.

Біографічна довідка

Оксана Даниленко — професорка, соціологиня, що спеціалізується на дослідженнях міграційного досвіду, соціокультурної ідентичності та аналізі шкільних підручників з історії. Її професійна кар'єра пов'язана з Харковом. У 2001–2011 рр. — доцентка, у 2011–2018 рр. — професорка Харківського національного університету імені Каразіна. У 2006–

2008 рр. була стипендіаткою програми DAAD/OSI у німецьких університетах. З 2019 р. проживає в Польщі. У 2024–2025 рр. співпрацювала з Centrum Studiów Niemieckich i Europejskich im. W. Brandta Uniwersytetu Wrocławskiego. Авторка численних монографій і статей, зокрема *Висококваліфікований український фахівець у Німеччині та Польщі / Highly qualified Ukrainian specialist in Germany and Poland* (<https://www.kas.de/en/web/ukraine/single-title/-/content/highly-qualified-ukrainian-specialist-in-germany-and-poland>); а також *Podręczniki szkolne do nauczania historii w Polsce i na Ukrainie – między edukacją a polityką*.

Dyskurs narodowy w narracjach ukraińskich i polskich filmów o II wojnie światowej

Streszczenie

W centrum badań znajduje się dyskurs narodowy oraz interakcje międzyetniczne w ukraińskich i polskich filmach o II wojnie światowej. Analiza obejmuje reprezentacje narodowej tożsamości, pamięci zbiorowej i moralnych dylematów jednostek w obliczu totalitaryzmów XX wieku. Filmy „Chajtarma” (2013), „Cudza modlitwa” (2017), „Dlaczego żyję” (2021) i „Szczedryk” (2023) ukazują tragiczne losy Ukraińców, Tatarów krymskich i Żydów w kontekście przemocy i deportacji ze strony reżimów nazistowskiego i radzieckiego. W centrum tych narracji znajdują się tematy ocalenia, utraty i pamięci, a także próby rekonstrukcji własnej historii w warunkach długoletniego kolonialnego wymazywania.

Polskie produkcje, takie jak „Katyń” (2007), „Dzieci Ireny Sendlerowej” (2009), „W ciemności” (2011) oraz „Dywizjon 303” (2018), prezentują analogiczne doświadczenia: eksterminację elit intelektualnych, ratowanie Żydów, walkę o przetrwanie i o zachowanie ludzkiej godności w obliczu dwóch okupantów – niemieckiego i radzieckiego. W filmach tych naród polski ukazany jest jako wspólnota ofiar i bohaterów, dla której wolność i solidarność mają wymiar egzystencjalny i moralny.

Porównawcza analiza wskazuje na wspólne pola znaczeń: czystki etniczne, przymusowe przesiedlenia, systemowe represje, ale także przykłady solidarności i współczucia między narodami. Ukraińskie i polskie kino historyczne nie tylko rekonstruuje przeszłość, lecz także uczestniczy w kształtowaniu współczesnych narracji tożsamościowych i polityki pamięci. Szczególna uwaga poświęcona jest sposobowi, w jaki w tych narracjach filmowych ukazywana jest agresja Niemiec i ZSRR oraz jak poprzez język filmowy konstruowane są obrazy „swojego” i „obcego” w zbiorowej świadomości narodowej.

Film fabularny jawi się w tej analizie jako specyficzny medialny przekaz o doświadczeniu historycznym, który nie tylko rejestruje, ale i interpretuje traumę wojny. Dzięki zestawieniu ukraińskich i polskich reprezentacji II wojny światowej możliwe jest ukazanie punktów wspólnoty pamięci, jak również różnic w akcentowaniu cierpienia, heroizmu i winy. Wspólność *napamueiv* ujawnia się w potrzebie odzyskania własnego głosu po dekadach narzuconej ideologii, a także w dążeniu do dialogu między pamięciami narodowymi, które dziś stają się częścią szerszego, europejskiego dyskursu o przeszłości.

Biogram

Olena Rosińska – doktorka nauk filologicznych, magister dziennikarstwa i psychologii, specjalistka w zakresie komunikacji społecznej, mediów i kultury. Pracowała jako adiunkt, dziekan i kierownik katedry, a także trenerka i ekspertka w projektach edukacyjnych oraz medialnych. Zainteresowania badawcze obejmują komunikację międzykulturową, analizę dyskursu medialnego, wizerunek państw, stereotypy kulturowe oraz pamięć historyczną w mediach i filmie.

W ostatnich latach koncentruję się na badaniach nad narracjami narodowymi w ukraińskich i polskich filmach, analizując sposoby przedstawiania tożsamości, konfliktu i solidarności między narodami Europy Środkowo-Wschodniej. Łączę perspektywę medioznawczą z analizą kulturową i semiotyczną przekazów audiowizualnych. Autorka licznych publikacji naukowych, uczestniczka krajowych i międzynarodowych projektów badawczych oraz konferencji poświęconych mediom, komunikacji i tożsamości.

National Discourse in Ukrainian and Polish World War II Films

Abstract

This study focuses on national discourse and interethnic interactions in Ukrainian and Polish films about World War II. The analysis examines representations of national identity, collective memory, and the moral dilemmas faced by individuals under the totalitarian regimes of the twentieth century. Films such as *Khaitarma* (2013), *Alien Prayer* (2017), *Why I'm Alive* (2021), and *Shchedryk* (2023) depict the tragic fates of Ukrainians, Crimean Tatars, and Jews within the context of violence and deportations carried out by the Nazi and Soviet regimes. At the heart of these narratives lie themes of survival, loss, and memory, as well as efforts to reconstruct one's own history after decades of colonial erasure.

Polish productions such as *Katyń* (2007), *The Courageous Heart of Irena Sendler* (2009), *In Darkness* (2011), and *Squadron 303* (2018) present analogous experiences: the extermination of intellectual elites, the rescue of Jews, and the struggle for survival and the preservation of human dignity under two occupying powers – German and Soviet. In these films, the Polish nation is portrayed as a community of victims and heroes, for whom freedom and solidarity have both existential and moral significance.

Comparative analysis reveals shared fields of meaning: ethnic cleansing, forced resettlements, systemic repression, but also examples of solidarity and compassion between nations. Ukrainian and Polish historical cinema not only reconstructs the past but also actively shapes contemporary identity narratives and memory politics. Particular attention is given to how these films depict the aggression of Germany and the USSR, and how through cinematic language they construct images of “self” and “other” within the collective national consciousness.

Feature film, in this context, emerges as a specific medium for communicating historical experience — one that not only records but also interprets the trauma of war. The juxtaposition of Ukrainian and Polish representations of World War II allows us to identify points of shared memory as well as differences in the emphasis on suffering, heroism, and guilt. The convergence of these narratives reveals a shared need to reclaim one's own voice after decades of imposed ideology, as well as a drive toward dialogue between national memories that are now becoming part of a broader European discourse on the past.

Biographical note

Olena Rosińska – Doctor of Philology, Master of Journalism and Psychology, specialist in social communication, media, and culture. She has worked as an associate professor, dean, and head of department, as well as a trainer and expert in educational and media projects. Her research interests include intercultural communication, media discourse analysis, national image, cultural stereotypes, and historical memory in media and film.

In recent years, she has focused on national narratives in Ukrainian and Polish cinema, analyzing the ways identity, conflict, and solidarity are represented among the nations of Central and Eastern Europe. She combines a media studies perspective with cultural and semiotic analysis of audiovisual communication. Author of numerous academic publications and participant in national and international research projects and conferences on media, communication, and identity.

Олена Розінська

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Національний дискурс в українських і польських фільмах про Другу світову війну

Анотація

У центрі дослідження – національний дискурс і міжетнічні взаємодії в українських і польських фільмах про Другу світову війну. Аналіз охоплює репрезентації національної ідентичності, колективної пам'яті та моральних дилем людини перед обличчям тоталітарних режимів XX століття. Фільми Хайтарма (2013), Чужа молитва (2017), Чому я живу (2021) і Щедрик (2023) відображають трагічні долі українців, кримських татар і євреїв у контексті насильства й депортацій, здійснених нацистським і радянським режимами. У центрі цих наративів – теми порятунку, втрати та пам'яті, а також спроби реконструювати власну історію в умовах тривалого колоніального витіснення.

Польські кінопроекти, такі як Катинь (2007), Серце Ірини Сендлер (2009), У темряві (2011) та Ескадрилья 303 (2018), демонструють аналогічний досвід: винищення інтелектуальної еліти, порятунок євреїв, боротьбу за виживання й збереження людської гідності перед двома окупантами – німецьким і радянським. У цих фільмах польський народ постає як спільнота жертв і героїв, для якої свобода і солідарність мають екзистенційне та моральне значення.

Порівняльний аналіз виявляє спільні поля смислів: етнічні чистки, примусові переселення, системні репресії, а також приклади солідарності й співчуття між народами. Українське й польське історичне кіно не лише реконструює минуле, а й бере участь у формуванні сучасних ідентичнісних наративів і політики пам'яті. Особливу увагу приділено тому, як у цих кінематографічних наративах показано агресію Німеччини та СРСР і як за допомогою кіномови конструюються образи «свого» й «чужого» в колективній національній свідомості.

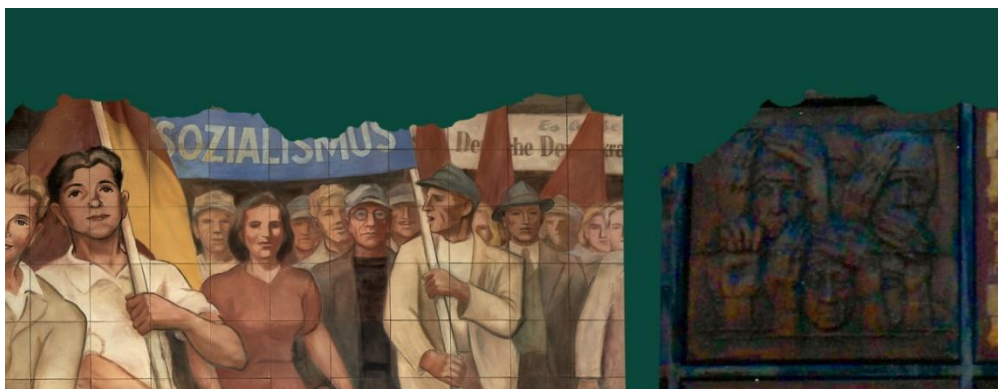
Художній фільм у цьому контексті постає як специфічний медіальний спосіб осмислення історичного досвіду, який не лише фіксує, а й інтерпретує травму війни. Порівняння українських і польських кінорепрезентацій Другої світової війни дозволяє виявити спільні точки пам'яті, а також розбіжності в акцентах на стражданні, героїзмі чи провині. Спільність цих наративів проявляється в потребі відновити власний голос після

десятиліть нав'язаної ідеології, а також у прагненні до діалогу між національними пам'яттями, які сьогодні стають частиною ширшого європейського дискурсу про минуле.

Біографічна довідка

Олена Розінська – докторка філологічних наук, магістр журналістики та психології, фахівчиня у сфері соціальних комунікацій, медіа та культури. Працювала доценткою, деканкою та завідувачкою кафедри, а також тренеркою й експерткою в освітніх і медійних проєктах. Її наукові інтереси охоплюють міжкультурну комунікацію, аналіз медіадискурсу, імідж держав, культурні стереотипи та історичну пам'ять у медіа й кінематографі.

Останніми роками зосереджується на дослідженні національних наративів в українських і польських фільмах, аналізуючи способи зображення ідентичності, конфлікту та солідарності між народами Центрально-Східної Європи. Поєднує медіазнавчу перспективу з культурним і семіотичним аналізом аудіовізуальних повідомлень. Авторка численних наукових публікацій, учасниця національних і міжнародних дослідницьких проєктів і конференцій, присвячених медіа, комунікації та ідентичності.

Opracowanie materiałów konferencyjnych / Preparation of conference materials:

Małgorzata Ruchniewicz, Magdalena Gibiec

Współpraca/Cooperation:

Grzegorz Hryciuk, Aleksander Srebrakowski

Ilustracje /Illustrations:

Krzysztof Ruchniewicz, Agnieszka Czyrnek, Janusz Kobryń

Obsługa informatyczna konferencji / IT conference services:

Zakład Narodowy im. Ossolińskich

Obsługa administracyjna konferencji / Administrative conference services:

Katarzyna Polak, Aleksandra Wielebińska IH UWr

Konferencja finansowana ze środków Instytutu Historycznego UWr, dotacji Dziekana Wydziału Nauk Historycznych i Pedagogicznych, JM Rektora UWr oraz Urzędu Marszałkowskiego Województwa Dolnośląskiego.

The conference is funded by the Institute of History of the University of Wrocław, the grant of the Dean of the Faculty of Historical and Pedagogical Sciences, the Rector of the University of Wrocław, and the Marshal's Office of the Lower Silesian Voivodeship.

**DOLNY
ŚLĄSK**